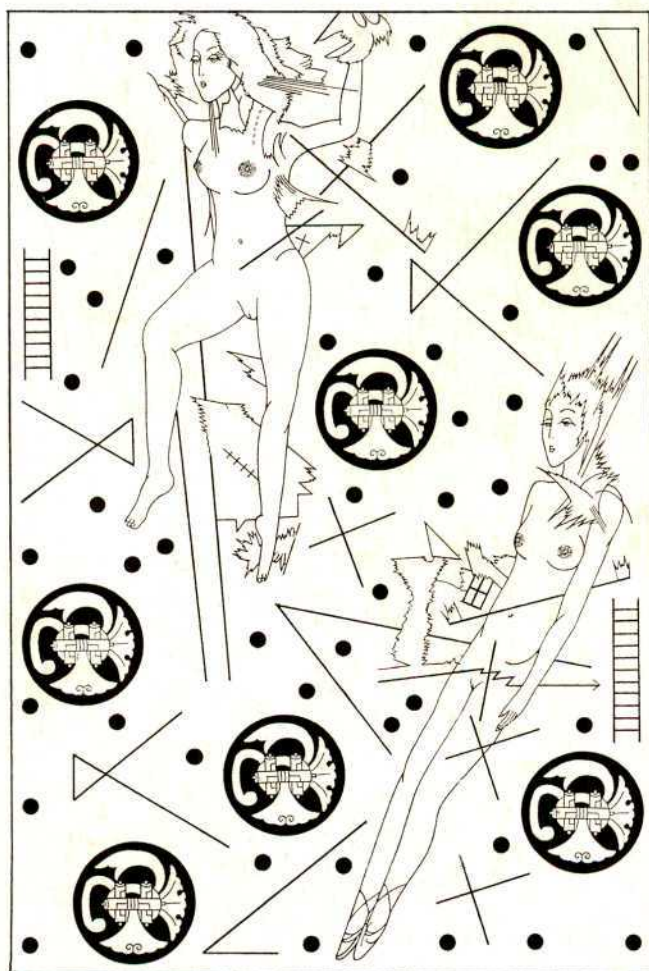

Vikerkaar

11-12/2002

MÄLESTUSI PAHEMPOOLSUSEST. Bertolt Brechti valusad värsid. **Walter Benjamini** marxistlik kabala. **Perry Anderson** USA hegemoonia juurtest. **Jaak Allik** Eesti sotsiaaldemokraatia krahhist ja **Claes Anderssoni** mälestustest. Väljavõtteid **Jaan Kaplinski** riigikogupäevikust. **Ene Mihkelsoni** ja **Kaur Kenderi** mäluvõtted (**K. Lindström**). **Claes Anderssoni**, **Jaan Kaplinski**, **Karl Martin Sinijärve** ja **Hasso Krulli** luuletusi. Barokk eesti moodi (**Valgemäe**). **Tõnis Vint** idamaade kunsti mõjudest oma loomingule. ■

Vikerkaar

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri. Ilmub alates 1986. a. juulist. 16. aastakäik.
November-detsember, 2002. Nr. 11-12.

SISUKORD

Franco Fortini *Brecht'i tõlkides* 1

Bertolt Brecht *Luulet* 2

Walter Benjamin *Ajaloofilisõõfilised teesid* 16

Lauri Pilter *Aed* 28; *Siioni tütar* 33

Jaan Kaplinski *Avaldamata luuletusi 1996-1998* 42

Claes Andersson *Luulet* 57

Mihkel Samarüütel *Elanik* 63

Karl Martin Sinijärv *Luulet* 77

Hasso Krull *Balti jaama tunnel* 83

Tõnis Vint *Tõusva päikese lummus* 86

Kati Lindström *Mälu pole fossiil* 96

Jaan Kaplinski *Globaliseerumine: looduse beaks või looduse kahjuks?* 106

AKEN

Perry Anderson *Sund ja nõusolek* 111

ELAV AJALUGU

Jaan Kaplinski *Riigikogu päevikust* 134 *Vikerkaare sisu 2002* 185

VAATENURK

Jaak Allik *See kibe sõna – "poliitika"* 147

Jaak Urmet *See raamat on käkk* 152

Fagira D. Morti *Mõtlemisvõimetud tegutsevad* 156

Aare Pilv *Kes kõneleb?* 160

Janek Kraavi *Tagasipööre. Uchronie* 162

Raul Sulbi *Õbuloss kuristiku kohal* 166

Anti Selart *Ülempreester ja tõlkija* 171

KALEIDOSKOOP

Mardi Valgemäe *Eesti barokk?* 174

FOORUM

Leo Luks *Emme Nürnbergi protsessi filosoofia üle: paar konstruktiivset kommentaari* 177

Jüri Eintalu *"Fašismist" kui terminist* 182

Kasakad kirjutavad 183

Kujundus: Jüri Kaarma

© "Vikerkaar", 2002.

Esikaanel:

TÕNIS VINT. "Ilu väli".
Termotrükk, 1999.

Tagakaanel:

TÕNIS VINT. "Draakonite väli".
Termotrükk, 1999.

FRANCO FORTINI

Brecht'i tõlkides

Itaalia keelest tõlkinud Märt Väljataga

Võimas torm

keerutas terve pärastlõuna

mööda katuseid kuni purunes välkudeks ja veeks.

Põrnitsesin tsemendi- ja klaasiridasid,

mille taha jäid karjed ja haavatud kehad,

ka mina ise, ellujäänu. Silmitsedes ettevaatlikult

kord peksasaanud telliseid, kord kuiva lehekülge,

kuulsin, kuidas luuletaja sõna

hääbus või hakkas kõnelema teisel häälel, mitte enam meie kõrvadele.

Rõhutud on rõhutud ja tasased, tasased rõhujad

räägivad telefoniga, vihkamine on viisakas ja mina ise

usun, et enam ei tea keda süüdistada.

Kirjuta, ütlen ma endale, vihka neid,

kes juhivad õrnalt tühjuse poole

mehi ja naisi, kes koos sinuga

usuvad, et enam ei tea. Vaenlaste ritta

kirjuta ka iseenda nimi. Torm

ja pinge on möödas. Nende lahingute

matkimiseks on loodus liiga nõrk. Luule

ei muuda midagi. Miski pole kindel, kuid kirjuta.

BERTOLT BRECHT

Saksa keelest tõlkinud Märt Väljataga

Tsitaat

Luuletaja Kin ütles:

Kuidas ma saan kirjutada surematuid teoseid, kui ma kuulus ei ole?

Kuidas ma saan vastata, kui mult ei küsita?

Miks raisata aega värssidele, kui nad raiskavad aega?

Ma panen oma ettepanekud kirja vastupidavas keeles,
sest karta on, et nende elluviimiseni läheb veel kaua.

Suure eesmärgi saavutamiseks on tarvis suuri muutusi.

Väikesed muutused on suurte muutuste vaenlased.

Mul on vaenlasi. Seega ma pean olema kuulus.

Kõikidest asjadest

Kõikidest asjadest kõige armsamad
on mulle pruugitud asjad.

Lamedaks kulunud servadega mõlkis vasknõud,
noad ja kahvlid, mille puust pidemeid

on kulutanud mitmed käed; niisugused vormid

tunduvad mulle kõige õilsamad. Nagu ka kiviplaadid vanade majade
ümber,

mida on tallanud paljud jalad

ja mille pragudest kasvab rohi –

need on kõige õnnelikumad asjad.

Ilmunud võrguajakirjas NINNIKU (www.eki.ee/ninniku).

Kasutuses kulumine, pidev muutumine on lihvinud nende kuju
ja teinud nad hinnaliseks,
sest neid on nii sageli hinnatud.
Isegi ilma käteta
katkised kujud on mulle kallid. Ka nemad
on minu jaoks elus. Neid oli maha pillatud, aga ka süles kantud.
Nad kukkusid maha, kuid ei seisnud kunagi liiga kõrgel.
Poollagunenud majad hakkavad kunagi jälle paistma
nii nagu lõpetamist ootavad, uhkena
kavandatud hooned: nende kauneid proportsioone
võib juba aimata, aga neid on siiski
veel tarvis ära mõistatada. Samas on nad juba
välja teeninud, nad on õigupoolest juba ületatud. See kõik
teeb mulle rõõmu.

Unenägu suurest virisejast (Kartulipuuduse ajal)

Nägin und:

Ooperiteatri vastas,
kuhu maaler oli just läinud tähtsat kõnet pidama,
kerkis äkki üks hiigelkartul, suurem kui keskmine mägi,
ja hakkas ootel inimeste ees
pidama samuti kõnet.
Mina, ütles ta sügaval häälel,
olen tulnud teid hoiatama. Muidugi annan ma endale aru,
et olen kõigest kartul, väike
tähtsusetu isik, üsna silmatorkamatu, keda ajalooraamatud
ei maini ja kellel pole kõrgemates ringkondades
mõju. Kui jutt käib suurtest asjadest, nagu
“au” ja “kuulsus”, siis pean mina jääma tagaplaanile.
Arvatakse, et mind poleks üllas
kuulsusest ettepoole tõsta. Ometigi olen ma aidanud
inimestel siin hädaorus toime tulla.
Nüüd on tulnud aeg valida

minu ja tolle mehe vahel seal. Kas tema või
mina. Kui valite tema,
siis kaotate minu. Aga kui te vajate mind,
siis peate lööma temast lahku. Ja seega ma arvan,
et te ei peaks nüüd liiga pikalt kuulama toda meest seal,
kes tahaks minust lahti saada. Isegi kui ta ähvardab teid
vastuhaku korral surmaga, tuleks teil mõelda selle peale,
et ilma minuta te surete samuti, nagu ka teie lapsed.

Nõnda kõneles kartul ja sedamööda,
kuidas maaler jätkas ooperiteatris kõnet,
mida kanti valjuhääldite kaudu edasi kogu rahvale, alustas kartul aeglaselt
just nagu oma sõnade kinnituseks
painavat etendust, mida nägi kogu rahvas:
iga maalri lausunud sõnaga
muutus ta väiksemaks, viletsamaks ja põduramaks.

Sõnad, mida füürer ei kannata

Ministeeriumides on hästi teada, et füürer võpatab alati,
kui kuuleb sõnu, mis algavad silbiga PRO,
nagu “proletaarlane”, “proosa”, “provokatsioon” või “pro ja contra”.
“Prostitutsioon” ja “profiit” paistavad teda samuti häirivat.
Alati, kui neid sõnu tema juuresolekul mainitakse,
tõstab ta tagakiusatud, süüdlasliku pilgu,
mida on kõnelejal raske seletada.
Teine silp, mis põhjustab raskusi,
on GRAM, nagu sõnas “gramm”,
mis tähendab väikest kaaluühikut, või “grammatika”. Et füürer
ilmutab niisugust vastumeelsust nende kahe silbi suhtes,
siis on loomulik, et tema juuresolekul ei tohi
mingil tingimusel lausuda sõna, mis sisaldab neid mõlemat –
mistõttu teatri- ja parteikorralduses
asendatakse sõna PROGRAMM alati sõnaga “eeskava”.

"Svendborgi luuletuste" moto

Taani õlgkatuse alla pagenuna jälgin ma
teie võitlust, sõbrad. Saadan teile siit
juba mõnda aega värse, mida on ajendanud
verised nägemused väina ja lehestiku tagant.
Kasutage seda, mis teieni jõuab, ettevaatlikult!
Minu allikaks on kolletanud raamatud,
haprad sõnumid. Kui jälle kohtume,
lähem ma meelsasti uuesti õppima.

Mõtted maapao kestvusest

I

Ära löö naela seinale
Viska kuub toolile!
Miks muretseda neli päeva ette?
Sa pöördud ju homme tagasi.

Jäta puuke veeta!
Miks istutada praegu puud?
Enne kui ta sirgub trepiastme kõrguseks,
lähed sa juba rõõmsalt oma teed.

Tõmba müts silmille, kui inimestest möödud!
Miks sirvida võõrast grammatikat?
Sõnum, mis sind koju kutsub,
on kirjas sulle tuttavas keeles.

Nii nagu lubi koorub palkidelt
(ära proovigi teda peatada)
hakkab pudenema võimumüür,
mis on piiridele püsti pandud
õigluse vastu.

II

Vaata naela seinas, mille oled sinna löönud:
millal sa pididki tagasi pöörduma?
Kas tahad teada, mida sa sisimas usud?

Päevast päeva
töötad vabanemise nimel.
Istud toas ja kirjutad.
Kas tahad teada, mida sa oma tööst päriselt arvad?
Vaata seda väikest kastanit hoovinurgas –
juba sa viisid sinna kannutäie vett!

Kevad 1938

I

Täna, ülestõusmispäeva hommikul
käis äkiline lumetorm üle saare.
Roheliseks löönud hekkide vahed on tuisanud täis. Mu väike poeg
tirib mind aprikoosiõie juurde majaseinas
värsside tagant, milles näitasin näpuga nende peale,
kes valmistavad ette sõda, mis
ähvardab minema pühkida mandri, selle saare, mu rahva, mu pere-
konna ja minu.
Vaikides
paneme koti
ümber külmetava puu.

II

Väina kohal ripub vihmapiiv, aga aeda kuldab
veel päike. Pirnipuudel
on rohelised lehed, aga pole veel õisi. Kirsipuud
õitsevad, aga ei kanna veel lehti. Valged kobarad
näivad puhkevat kuivanud okstest.
Üle väina kobrutava vee

tuleb paigatud purjega paat.
Kuldnokkade vidistamise
katkestab kauge kõmin –
kolmanda riigi laevastik
korraldab manöövreid.

Kirsivaras

Ühel varahommikul, tükk aega enne kukelaulu
ärkasin vile peale ja läksin aknale.
Minu kirsipuul – aeda täitis hämarus –
istus lapitud pükstega poisike
ja noppis mõnuga mu kirsse. Mind nähes
noogutas ta mulle ja toppis
mõlema käega kirsse tasku.
Kui olin jälle asemele heitnud,
kuulsin veel tükk aega tema rõõmsat vilet.

1941

Oma kaasmaalaste eest pagedes
olen jõudnud Soome. Sõbrad
keda ma veel eile ei tundnud on teinud
kenasse kambrisse üles paar voodit. Valjuhääldist
kuulen jätiste võiduteateid. Uudishimulikult
hakkam uurima maakaarti. Kõrgel
Lapimaa kohal, Põhja-Jäämere taga
näen veel üht ust.

Pögenik W. B. vabaturma puhul

Kuulen, et oled tõstnud enda vastu käe,
ennetades timukaid.

Pärast kaheksat pagendusaastat vaenlase tõusu jälgides,
viimaks ületamatu piirini aetuna
ületasid sa, öeldakse, ületatava piiri.

Riigid langevad. Jõugupealikud
kõnnivad ringi nagu riigimehed. Rahvaid
ei ole enam turviste alt näha.

Pimedus on tuleviku kohal ja headuse jõud
on nõdrad. Seda kõike nägid sa selgesti
kui hävitasid oma piinatava keha.

Hollywoodi eleegiad

I

Hollywoodi küla kavandamisel on lähtunud
siinkandis kehtivast kujutlusest taeva kohta. Siinkandis
on jõutud järeldusele, et Jumal,
vajades taevast ja põrgut, ei tarvitsenud
rajada kaht omaette asutust,
vaid ainult ühe, nimelt taeva. See
teenib vaeseid ja edutuid
sama hästi kui põrgu.

II

Mere ääres seisavad õlivaadid. Ülal kanjonites
pleegivad kullaotsijate kondid. Nende pojad
on rajanud Hollywoodi ulmavabrikud.
Neli linna
on täis filmide
õlist lehka.

III

See linn on saanud nime inglite järgi
keda võib kohata igal pool.
Nad lõhnavad õli järele ja kannavad kuldpressaare
ning – sinised rõngad silmade ümber –
toidavad hommikuti ujumisbasseinides kirjanikke.

IV

Roheliste piprapuude all
landivad kahekaupa muusikud
koos kirjanikega. Bach
pakub keelekakvartetti. Dante väntsutab
krimpsus tagumikku.

V

Los Angelese inglid
on naeratamast väsinud. Õhtuti
ostavad nad meeleheitlikult
puuviljaturu tagant pudelikesetäie
seksi lõhna.

VI

Nelja linna kohal tiirlevad
kaitseministeeriumi hävituslennukid,
nõnda kõrgel et ahnuse ja viletsuse hais
nendeni ei ulatuks.

Hollywood

Et teenida leiba, lähen ma igal hommikul
turule, kus ostetakse valesid.
Lootusrikkalt
võtan sisse koha teiste müüjate vahel

Aia kastmisest

Oo, kasta aeda, elustada taimi!
Joota januseid puid. Anna enam kui küllalt. Ja
ära unusta põõsaid,
ka ahtraid, kitsisid, neid, mis marju
ei kanna! Ära unusta umbrohtugi
lillede vahel, sest temalgi on
janu. Ära kasta ainuüksi
värsket muru või ainuüksi kõrbenut.
Isegi paljast maad pead sa värskendama.

E. P. L'Élection de Son Sépulchre

Kivististe valmistamine
on raske töö ja
kulukas. Terved linnad
tuleb teha rusudeks
ja mõnel juhul asjata –
kui kärbes või sõnajalg
on halvasti paika jäänud. Pealegi
ei ole meie linnade kivi vastupidav
ja isegi kivistised
pole kuigi püsivad.

Mina, ellujäänu

Muidugi ma tean: ainult tänu õnnele
olen nii palju sõpru üle elanud. Aga täna öösel kuulsin ma unes
kuidas nad kõnelesid minust: “Tugevamate ellujäämine”
ja ma hakkasin end vihkama.

Suured ajad, raisku lastud

Ma teadsin, et ehitatakse linnu.
Ma ei olnud neist üheski käinud.
Arvasin, et see on pigem statistiline
kui ajalooline sündmus.

Milleks linnad, mis on ehitatud
rahva tarkuseta?

Samad kombed nagu ikka

Taldrikud virutatakse lauale
nii et supp loksub maha.
Kimedal häälel
kõlab käsk: Sööma!

Preisi kotkas
topib toitu
pojukeste suhu.

Palav päev

Palav päev. Istun suvilas,
kirjamapp põlvedel. Pajude tagant
ilmub nähtavale roheline paat. Ninas
paks nunn, paksult riides. Tema ees
vanem mees ujumiskostüümis, tõenäoliselt preester.
Aerude taga, sõudmas kõigest väest –
üks laps. Nii nagu vanasti! mõtlen ma,
täpselt nagu vanasti.

Suits

Majake puude all järve kaldal.
Korstnast tõuseb suitsu.
Kui troostitu oleks
ilma selleta
nii maja, puud kui järv.

Kuused

Koidikul
on kuused vasksed.
Nii ma neid nägin

pool sajandit tagasi
kaks maailmasõda tagasi
oma noorte silmadega.

Kaheksa aastat tagasi

Oli aeg
kui siin kõik oli teisiti.
Lihunikuproua teab seda.
Kirjakandjal on liiga sirge kõnnak.
Ja elektrik – mis veel tema tollal oli?

Ma ei vaja hauakivi

Ma ei vaja hauakivi, aga
kui teie seda minu jaoks vajate,
siis soovin, et seal seisaks:
Ta tegi ettepanekuid. Meie
võtsime need vastu.

Niisugune hauakiri teeks
meile kõigile au.

Rasked ajad

Seistes akna all kirjutuspuldi juures
näen aias leedripuid.
Ja tunnen ära midagi punast ja midagi musta
ja korruga meenuvad mulle leedripuud
minu lapsepõlves Augsburgis.
Mitu minutit kaalun ma
üsna tõsiselt, kas minna laua juurde
prillide järele, et näha
jälle neid musti marju punastel okstel.

Asjade vaheldumine

I
Kord olin vana ma, siis jälle noor
noor õhtuti, rauk hommikuti vara
kord olin laps, kel kurbus seisis meeles,
siis ätt, kel kõik on meelest läinud ära.

II
Ma noorelt olin kurb
ka vanalt olen seda
Mil ükskord rõõmsaks saan?
See aeg võiks läheneda.

Charité valges palatis

Kui ärkasin Charité valges palatis
vastu hommikut
ja kuulsin muusträstaid,
sain ma paremini aru. Juba tükk aega
polnud ma tundnud surmahirmu. Sest miski
ei saa mulle viga teha,
kui mind ennast ei ole. Nüüd
ma oskasin tunda rõõmu ka sellest rästalaulust,
mis tuleb pärast mind.

Ja ma arvasin ikka

Ja ma arvasin ikka, et kõige lihtsamatest sõnadest
peaks piisama. Kui ma ütlen, mis on päriselt,
siis peaks murduma iga süda.
Et sa hukud, kui ennast ei kaitse –
seda näed sa ükskord niikuinii.

Näib, et BERTOLT BRECHTI (1898–1956) luule ja proosa on pannud ajaproovile paremini vastu kui ta näidendid, mille põhjal ta elu ajal kuulsaks sai. Kogu see tolm, mida mõisted “eepiline teater” ja “võõritusefekt” kunagi üles keerutasid, on tänaseks settinud, rääkimata ta tükkide vagakommunistlikust ortodokssusest. Brechti marksistlik püüd mõtestada fašismi lihtsalt finantskapitalismi ja sulide liiduna ei mõju tänapäeval kuigi veenvalt. Brechti luule jõudis suurema lugejaskonnani näidenditest hiljem. Pagulusaastatel (1933–1947) levisid ta luuletused üpris kitsas ringis. Autori heakskiidul DDRis avaldatud kogumikud esindasid aga peamiselt Brechti luule agitpropplikku poolt. Alles pärast Brechti surma on saadud aimu ta luulepärandi mitmekesisusest ja mahust – see hõlmab 10 köidet.

Kui lugeda Brechti elulugusid või mälestusi tema kohta, kipub paratamatult jääma mulje, et inimesena oli ta paras jõhkard, vingerdaja ja manipuleerija. Brecht mõistis ka ise oma saatanlikku loomust ning sooritas koguni nii romantilise postuumse žesti, et laskis oma surnukeha südame pistodaga läbi torgata. Tema varasem, kommunismieelne looming kujutas kahjurõõmsa kaasaelamisega kuritegusid ja jätiseid (vt nt näidendit “Baal”, *Vikerkaar* 1998, nr 7/8). Hiljem püüdis ta inimlikku madalust allutada parteidistsipliinile. Mandumismõnu asendus tervisekultusega.

Brecht elas pikka aega pagulasena ja vaenlastehirmus. Peavaenlaseks oli mõistagi “too maaler”, s.o Adolf Hitler. Kuid oht ähvardas ka reetmisvalmitte saksa kommunistide poolt ning Ameerika-aastail tundis tema vastu huvi FBI. Kokkupuudetes võimudega kasutas Brecht James Joyce’i taktikat – “vaikimine, maapagu, kavaldamine”. Kuid laiemas plaanis oli Brechti põhivaenlane siiski vana hea vaimsus, kultuur, kunst, luule. Alati, kui ta kuulis vaimsusetiibade sahinat, sülitas ta maha ja küsis tubakat. Brecht jagas oma sõbra Walter Benjamini seisukohta, et pole ühtki kultuuridokumenti, mis poleks ühtlasi barbaarsusdokument – kogu kõrgkunst on saavutatud masside kurnamise hinnaga.

Siiski räägib Brecht sageli endale vastu ja säilitab enamasti terase paradoksitaju ja iroonia. Ühest küljest rõhutab ta vajadust muuta kunst kasulikuks, teisalt aga väidab näiteks: “Teatril tuleb tingimusteta lubada jääda millekski ülearuseks, mis mõistagi tähendab seda, et inimene elabki just ülearuste asjade nimel.” Seesama luuletaja, kes kirjutas: “Mis ajad need küll on, kus / puudest kõnelemine on peaaegu kuritegu!”, sooritas selle kuriteo rohkem kui korra, pühendades puudele nii mõnedki oma parimad luuletused, mis lähevad sügavamale hinge kui näiteks “Arturo Ui” või “Galilei elu”. Kuigi Brecht pilkas kirjanduslikku ülevust, kirjutas ta leedripuude kohta luuletuse “Rasked ajad”, ühe vähestest 20. sajandi luuletustest, mida poleks liialdus nimetada ülevaks.

Kommentaariks:

“Tsitaat” – luuletaja Kin oli Brechti enese nimi postuumselt ilmunud mõtisklusteraraamatus “Me-Ti. Buch der Wendungen”. Muuseas Roberto Calasso on nimetanud Brechti “20. sajandi suurimaks hiina luuletajaks”.

““Svendborgi luuletuste” moto” – Svendborg on Taani linnake, kus Brecht pikka aega maapaos elas. “Svendborger Gedichte” on 1939 ilmunud väiksetiraažilise luulekogu pealkiri. Pärast Taanit ja enne kodumaale naasmist elas Brecht veel Rootsis, Soomes, Venemaal ja USA läänerannikul.

“Kevad 1938” – tsükli kolmas luuletus on ilmunud August Sanga tõlkes kogumikus “Dialektika ülistus” (Tallinn, 1963, lk 78).

“Pögenik W. B. vabasurma puhul” – Brechti lähedane sõber kirjamees Walter Benjamin üritas pärast Prantsusmaa lüüasaamist jõuda Hispaaniasse, et pääseda Ameerika laevale. 26. septembril 1940, kui paistis, et pagulasi üle piiri ei lasta, sooritas ta enesetapu.

“E. P. L’Election de Son Sepulchre” ehk “E. P. Hauakivi valides” vihjab Ezra Poundi poeemile “Hugh Selwyn Mauberley”, mis kannab niisugust epitaafi, mis omakorda viitab ühe Pierre de Ronsard’i luuletuse pealkirjale. Michael Hamburger kommenteerib: “Siin on satiir krüptiline ja kaudne, sest teema ise on võrdlemisi esoteeriline ja delikaatne. Ilmselt vihjatakse eneseküllasena mõeldud kunsti ning selle püsimiseks vajalike ühiskonnatingimuste seosele. “Kivistumine” tähendab protsessi, milles elusorganismid – sh ka inimelud – muudetakse niisuguse kunsti abil monumentideks. Brechti implitsiitseks alternatiiviks on kunst, mis moonutab võimalikult vähe ja arvestab inimvajaduste esmasust.” Brechti enda luulel õnnestus monumentalismi enamasti vältida (kui mitte arvestada mõnd poliitilist kiidulaulu nagu “Kantaat Lenini surmapäevaks” – “Dialektika ülistus”, lk 54).

“Mina, ellujäänu” – vrd samasugust süütunnet ellujäämise pärast luuletuses “Tige hommik” (“Dialektika ülistus”, lk 112).

“Suured ajad, raisku lastud” ja järgnevad luuletused on kirjutatud taas Saksamaal.

M.V.

WALTER BENJAMIN

AJALOOFILOSOOFILISED TEESID

Saksa keelest tõlkinud Hasso Krull

I

Teatavasti olevat kord olnud üks automaat, mis olnud nõnda konstrueeritud, et võinud maletaja igale käigule vastata vastukäiguga, mis kindlustanud talle partii võidu. Ruudustik paiknes ruumikal laual, mille taga istus türgi rahvariites nukk, vesipiip suus. Peeglite süsteemiga tekitati illusioon, nagu paistaks see laud igalt poolt läbi. Tegelikult istus seal sees küürakas kääbus, kes oli malemeister ja juhtis nõõride abil nuku kätt. Selle aparatuuri vastet võib kujutleda filosoofiaski. Võitma peab alati nukk, mida nimetatakse “ajalooliseks materialismiks”. Ta võib igapähega ilma pikemata võistelda, kui ta võtab oma teenistusse teoloogia, kes on tänapäeval teatavasti pisike ja vastik ning peab niikuinii vältima pilkude alla jäämist.

II

“Inimsüdame tähelepanuväärsemate omaduste hulka,” ütleb Lotze, “kuulub see, et kuigi üksikasjades ollakse väga omakasupüüdlid, ei tunne kaasaeg oma tuleviku suhtes mingit kadedust.” Järele mõeldes taipame, et õnnekujutus, mida me endas hellitame, kannab läbinisti selle aja värvingut, millesse meie endi olemasolu kulg meid juba kord on läkitanud. Õnn, mis võiks meis kadedust äratada, kätkeb vaid õhus, mida oleme hinganud, koos inimestega, kellega oleksime võinud rääkida, koos naistega, kes oleksid võinud meile anduda. Teisisõ-

Walter Benjamin, *Geschichtsphilosophische Thesen*. Rmt-s: *Illuminationen*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp, 1961. Lk 268–279.

nu, meie õnnekujutelmas heliseb võõrandamatuna kaasa lunastuse kujutelm. Samamoodi on asi kujutlusega minevikust, millega tegeleb ajalugu. Minevik kannab endaga kaasas ajalist viita, millega ta juhataks lunastuse juurde. Meie ja olnud sugupõlvede vahel on olemas salajane kokkulepe. Meid on maa peale oodatud. Meile, nagu kõigile sugupõlvedele enne meid, on kaasa antud *nõrk* messianistlik jõud, mida minevik taga nõuab. Seda nõudmist ei saa odavalt ära õiendada. Ajalooline materialist teab seda.

III

Kroonik, kes jutustab sündmusi, tegemata vahet suure ja väikese vahel, arvestab tõega, et ühtki juhtunud asja ei või pidada ajaloolse kadunuks. Mõistagi saab alles lunastatud inimkond oma minevikust täielikult osa. See tähendab: alles lunastatud inimkond saab tsiteerida iga oma minevikuhetke. Iga ta läbielatud silmapilk muutub päevakohaseks tsitaadiks – see päev on muidugi viimnepäev.

IV

*Taotlege kõigepealt toitu ja riiet, siis saab jumalariik teile iseene-
sest osaks.*

Hegel, 1807

Klassivõitlus, mis seisab Marxi juures õppinud ajaloolasel alati silme ees, on võitlus tooreste ja materiaalsete asjade pärast, millela ei ole olemas midagi peent ega spirituaalset. Sellest hoolimata ei esine viimased klassivõitluses mitte kujutelmamana võitjale langevast saagist. Nad elavad selles võitluses lootusena, vaprusena, huumorina, kavalusena, meelekindlusena, ja mõjuvad ajas kaugele tagasi. Iga võidu, mis valitsejatele iial osaks on saanud, seavad nad üha uuesti küsitavaks. Nii nagu õied pöörduvad päikese järele, püüab heliotroopsusjõud salajasel viisil, et minevik pöörduks *selle* päikese poole, mis ajaloo taevas-

se on kerkimas. Seda kõige vaevumärgatavamast muutust peab ajalooline materialist tundma.

V

Tõene pilt minevikust vilksatab mööda. Teda saab jäädvustada vaid pildina, mis välgatab veel korra oma äratuntavuse hetkel ega ilmu enam iial. "Tõde ei jookse meie eest ära": see Gottfried Kellerilt pärinev lause märgib historismi ajaloopildis just seda kohta, kus ajalooline materialism temast läbi lööb. Sest see tagasitoodamatu minevikupilt ähvardab kaduda koos iga kaasajaga, mis ennast kõigile ühisena ära ei tunne. (Rõõmusõnum, mille mineviku ajaloolane toob põksuva südamega, tuleb suust, mis võib-olla juba oma avanemise silmapilgul kõneleb tühjusse.)

VI

Mineviku ajalooline liigendamine ei tähenda äratundmist, "kuidas asi tegelikult oli". See tähendab meenutuse haaramist sellisena, nagu see välgatab ohuhetkel. Ajaloolise materialismi eesmärgiks on jäädvustada pilt minevikust sellisena, nagu see ajaloolise subjekti jaoks ootamatult teravustub ohuhetkel. Oht ähvardab nii traditsiooni püsimist kui ka selle vastuvõtjaid. Mõlema jaoks on ta üks ja seesama: muutuda valitseva klassi tööriistaks. Igal ajajärgul tuleb uuesti püüda tagasi võita pärimust konformismilt, mis on ta üle võimust võtmas. Messias ei tule ju üksnes lunastajana; ta tuleb ka antikristuse äravõitjana. Mineviku lootusesädeme lõkkelepuhumise anne on omane vaid *sellele* ajalookirjutajale, keda täidab veendumus: *isegi surnud* pole vaenlase eest kaitsnud, kui ta võidab. Ja see vaenlane pole lakanud võitmast.

*Aeg arvesse on ööd ja pakast võtta
siin orus, kus on häda küll ja küll.
Brecht, "Kolmekrossiooper"*

Fustel de Coulanges soovitab ajaloolasel, kes tahab mõnd ajajärku takkajärgi läbi elada, peksta oma peast välja kõik, mis ta teab hilisemast ajalookäigust. Võimatu oleks veel paremini märgistada meetodit, millest ajalooline materialism on ennast lahti rebinud. See on sisseelamise-meetod [*Verfahren der Einfühlung*]. Selle lätteks on südame loodus, *acedia*, mis ei loodagi haarata ehtsat, põgusalt välgatavat ajaloo-pilti. Keskaja teoloogid pidasid teda kurvameelsuse algpõhjaks. Flaubert, kes oli temaga tutvust teinud, kirjutab: "Vaid vähesed taipavad, kui kurb tuli olla selleks, et äratada ellu Kartaago." Selle kurvameelsuse loomus saab selgemaks, kui küsida, mis asi see õieti on, millesse historistlik ajalookirjutaja ennast sisse elab. Vastus kõlab vältimatult, võitjasse. Need, kes parajasti valitsevad, on aga kõikide nende pärijad, kes on kunagi võitnud. Sisseelamine võitjasse tuleb järelikult alati kasuks valitsejatele. Sellega on ajaloolise materialisti jaoks küllalt öeldud. Kõik, kes kuni tänase päevani iial on võidule jõudnud, marsivad kaasa triumfikäigus, mis viib tänaseid valitsejaid üle nende, kes täna lamavad maas. Nii nagu alati tavaks on olnud, kantakse saaki triumfikäiguga kaasas. Seda nimetatakse kultuuriväärtusteks. Ajalooline materialist jääb nende puhul distantseeritud vaatlejaks. Sest see, mida tema kultuuriväärtusi üle vaadates näeb, on eranditult niisugust päritolu, millele ta ei saa mõtelda õuduseta. Need ju ei võlgne oma olemasolu üksnes neid loonud suurvaimude pingutusele, vaid ka nende kaasaegsete nimetule orjatööle. Pole ühtegi kultuuridokumenti, mis poleks ühtlasi barbaarsuse asitõend. Ja samuti nagu ta ise ei ole barbaarsusest vaba, ei ole seda ka üleandmisprotsess, mille käigus ta on läinud ühe käest teise kätte. Seepärast hoiab ajalooline materialist sellest nii kaugele kui võimalik. Ta peab oma ülesandeks sugeda ajalugu vastukarva.

VIII

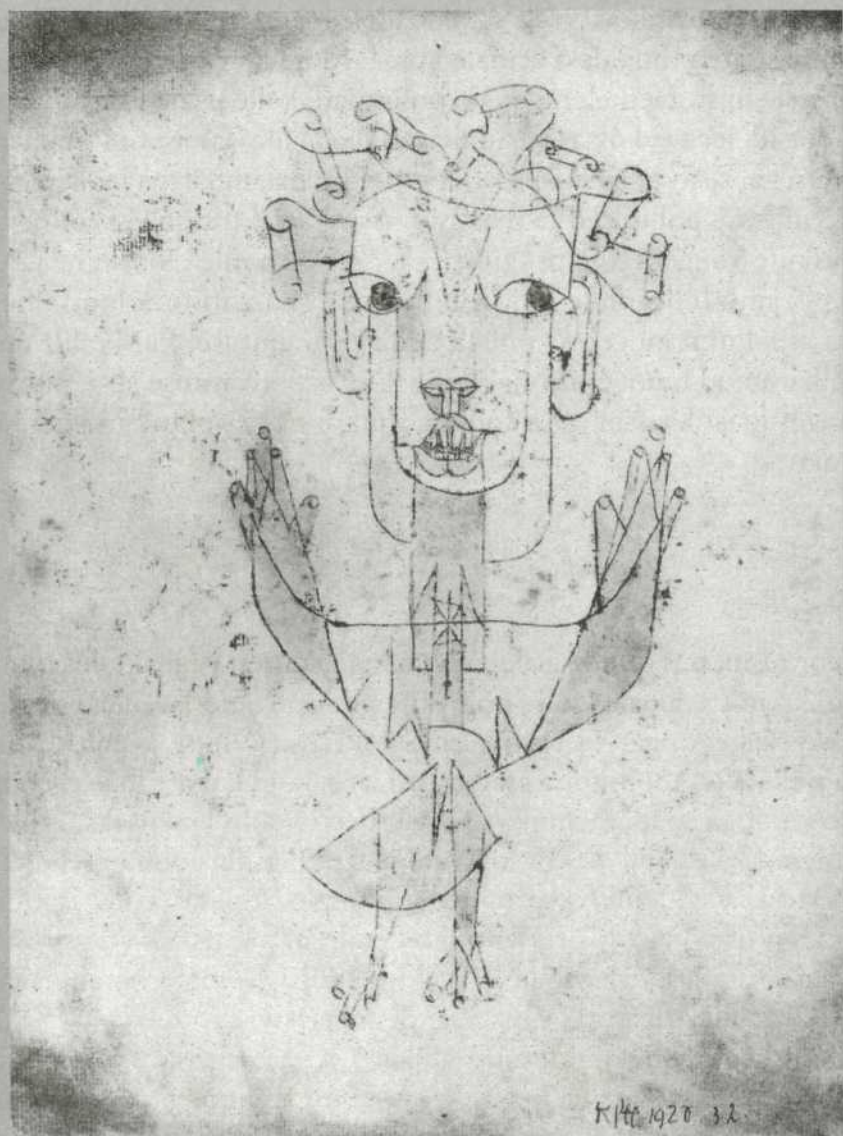
Rõhutute traditsioon õpetab meile, et “erakorraline seisukord”, milles me elame, on reegel. Peame jõudma sellele vastava ajaloomõisteni. Siis ilmub meie silme ette meie ülesanne tekitada *tõeline* erakorraline seisukord; ja sellega paraneb meie positsioon fašismivastases võitluses. Fašismi šanss on ju muuhulgas selles, et progressi nimel kohtlevad ta vastased teda ajaloolise normina. – Imestamine selle üle, et meie läbielatavad asjad on kahekümnendal sajandil “ikka veel” võimalikud, ei ole *sugugi* filosoofiline. See ei ole tunnetuse algus, kui me ei mõista, et imestus pärineb ajalookäsitusest, mida ei pea säilitama.

IX

*Mu tiib on valmis lendama,
tagasi pöörduksin küll,
sest kui ka eluajaks jään,
oleks vähe õnne mul.*

Gerhard Scholem, “Angeluse tervitus”

Kleel on pilt nimega Angelus Novus. See kujutab üht inglit, kes näeb välja, nagu hakkaks ta eemalduma millestki, mida ta tardunult vaatab. Tal on silmad pärani, suu lahti ja tiivad välja sirutatud. Nii peab välja nägema ajaloo ingel. Tema nägu on pööratud mineviku poole. Seal, kus meie ette ilmub sündmusteahel, näeb tema ühtainust katastroofi, mis lakkamatult kuhjab varemeid varemete peale ja paiskab need tema jalge ette. Ta tahaks küll jääda, äratada surnud ja panna purustatu uuesti kokku. Aga paradiisi poolt puhub marutuul, mis on hakanud ta tiibadesse ja on nii tugev, et ingel ei suuda neid enam sulgeda. See marutuul ajab teda vastupandamatult tuleviku poole, millele ta pöörab selja, sellal kui varemetekuhi kasvab ta ees taevani. Seda marutuult nimetame meie progressiks.

PAUL KLEE.
Angelus Novus.

X

Asjad, mis kloostrikord määras vendadele meditatsiooniks, pidid neid maailmast ja ta tungidest eemale viima. Meie mõttekäik siin tuleneb sarnasest sihist. Hetkel, mil need poliitikud, kelle peale fašismi vastased lootsid, lebavad maas ja kinnitavad oma lüüasaamist omaenda asja reetmisega, seab ta sihiks päästa poliitiline maailmalaps lahti võrkudest, millesse poliitikud ta mässisid. Arutlus lähtub sellest, et nende poliitikute kangekaelne progressiusk, “massibaasile” lootmine ja viimaks orjalik lülitumine kontrollimatusse aparati on olnud ühe ja sama asja kolm külge. Ta püüab anda ettekujutuse, kui kallilt peab meie harjunud mõtlemine maksma sellise ajalookäsituse eest, mis väljaks igasugust kaassüüdlust tollega, millest need poliitikud ikka kinni hoiavad.

XI

Konformism, mis on sotsiaaldemokraatias algusest peale kodus olnud, ei hakka mitte üksnes selle poliitilise taktika, vaid ka majanduslike ettekujutuste külge. Ta on hilisema kokkuvarisemise põhjus. Miski muu pole saksa tööliiskonda samavõrd laostanud kui arvamine, et ujutakse vooluga kaasa. Tehnika arengut peeti voolu languseks, millega arvati end kaasa ujuvat. Siit oli vaid üks samm illusioonini, et vabrikutöö, mis asub tehnilise progressi tõmbuses, kujutab endast poliitilist saavutust. Vana protestantlik töömoraal pühitses saksa tööliste seas surnuist ülestõusmist ilmalikul kujul. Juba Gotha programm kannab endas selle segaduse jälgi. Seal defineeritakse tööd kui “igasuguse rikkuse ja igasuguse kultuuri allikat”. Aimates halba, väitis Marx sellele vastu, et inimene, kel pole muud omandit peale oma tööjõu, “peab olema teiste inimeste ori, kes ennast omanikeks ... on teinud”. Sellest hoolimata võtab segadus laiemalt maad, ja peagi kuulutab Josef Dietzgen: “Töö on uusaja õnnistegija. Töö ... täiustamises ... seisneb rikkus, mis suudab nüüd täide viia selle, mida seni ei suutnud ükski lunastaja.” See vulgaarmarxistlik arusaam ei viida enam aega küsimusega, kuidas mõjub töö produkt tööliste enestele, kuni ta pole nende

käsituses. See tunnistab üksnes progressi looduse valitsemises, mitte aga regressi ühiskonnas. Selles ilmuvad juba need tehnokraatlikud jooned, mis hiljem saavad kokku fašismis. Nende hulka kuulub loodusekäsitus, mis pahaendeliselt eraldub 1848. aasta revolutsioonile eelnenud sotsialistlikest utoopiatest. Nüüdsest mõistetakse tööd looduse kurnamisena, seades sellele naiivse rahuloluga vastu proletariaadi kurnamise. Selle positivistliku kontseptsiooni kõrval osutuvad need fantaasiad, mille tõttu Fourier nii naerualuseks sai, hämmastavalt tervemõistuslikeks. Fourier järgi peaks healoomuline ühiskondlik töö viima selleni, et maapealset ööd valgustaks neli kuud, jää taanduks poolustelt, merevesi poleks enam soolane ja röövloomad astuksid inimese teenistusse. Kõik see illustreerib niisugust tööd, mis loodust sugugi kurnamata suudaks tema rüpest sünnitada seal magava võimaliku loomingu. Korrumpeerunud töömõiste juurde kuulub tema täiendina loodus, mis Dietzgeni sõnul on “tasuta olemas”.

XII

*Me vajame ajalugu, aga teistsugust ajalugu kui see, mida vajab
hellik jõudevitaja teadmiste aias.
Nietzsche, “Ajaloo kahjust ja kasust”*

Ajaloolise tunnetuse subjekt on võitlev rõhutatud klass ise. Marxil astub ta üles viimase orjastatud klassina, kes maksab kätte ja viib lüüasaanud sugupõlvde nimel vabastustöö lõpule. See teadvus, mis Liebknechti ja Luxemburgi “Spartacuse”-rühmas taas mõjule pääseb, on sotsiaaldemokraatide meelest ikka olnud ebasünnis. Kolmekümne aastaga jõudsid nad peaaegu kustutada Blanqui nime, mille tugev kõla oli eelmist sajandit raputanud. Neile meeldis mõelda, et töölisklass võiks mängida tulevaste sugupõlvde lunastaja rolli. Sellega lõigati läbi ta parimate jõudude kõõlused. Nende koolis unustas see klass nii oma viha kui ohvrimeelsuse. Sest need mõlemad toituvad orjastatud esivanemate, mitte vabastatud lapselaste kujutelmast.

XIII

Ometi saab meie asi iga päevaga selgemaks ja rahvas iga päevaga targemaks.

Josef Dietzgen, "Sotsiaaldemokraatia religioon"

Sotsiaaldemokraatliku teooria, ja veel enam praktika, määras progressimõiste, mis ei pidanud kinni reaalsusest, vaid esines dogmana. Esiteks, sotsiaaldemokraatide peades kujutas progress endast inimkonna enese progressi (mitte ainult inimeste oskuste ja teadmiste progressi). Teiseks, ta oli piirideta (vastavalt inimkonna lõpmatule täiustumisvõimele). Kolmandaks, ta oli olemuslikult tõkestamatu (kulgedes justkui iseenesest mööda sirget või spiraalset rada). Kõik need predikaadid on vastuolulised ja kõiki neid võiks kritiseerida. Kui aga asi venib pikale, peaks see kriitika tungima nende predikaatide taha ja sihtima seda, mis on neile ühine. Inimsoo ajaloolise progressi kujutelma ei saa lahutada kujutelmast, et edenemine kulgeb läbi homogeense ja tühja aja. Selle edenemiskujutelma kriitika peab looma aluse igasuguse progressikujutelma kriitikale.

XIV

Algupära on eesmärk.

Karl Kraus, "Worte in Versen", I kd

Ajalugu on konstruktsiooniobjekt, mille toimumispaik ei ole homogeenne ja tühi aeg, vaid mis on täis "nüüdisaega" [*Jetztzeit*]. Nii oli antiikne Rooma Robespierre'i jaoks nüüdisajaga laetud minevik, mille ta ajaloo pidevusest välja kiskus. Prantsuse revolutsioon mõtestas end Rooma tagasitulekuna. Ta tsiteeris vana Roomat samamoodi, nagu mood tsiteerib mineviku riidetust. Mood haistab hästi seda, mis on aktuaalne, liikugu see kus tahes endisaja tihnikus. Ta on tiigrihüpe minevikku. Kuid ta leiab aset vaid areenil, kus käsutab valitsev klass. Seesama hüpe ajaloo lageda taeva all on dialektiline hüpe, millena Marx mõistis revolutsiooni.

XV

Teadmine, et lõhutakse ajaloo pidevus, on tegutsemishetkel revolutsioonilistele klassidele omane. Suur revolutsioon võttis kasutusele uue kalendri. Kalendri alguspäev toimib kaadrina, kus ajalugu näidatakse kiirendatult. Ja see on õigupoolest seesama päev, mis pöördub alati tagasi pidupäevade kujul, kuna need on meenutuspäevad [*Tage des Eingedenkens*]. Kalendrid ei mõõda seega aega nii nagu kellad. Nad on ajalooteadvuse monumendid, millest Euroopas juba sadakond aastat ei näi olevat nõrgematki jälge. Veel Juulirevolutsiooni ajal toimus üks vahejuhtum, kus see teadvus jõudis oma õiguseni. Kui oli saabunud esimese võitluspäeva õhtu, selgus, et Pariisi erinevates paikades oli üheaegselt ja üksteisest sõltumatult tulistatud tornikelli. Üks pealtnägija, kes ehk võlgnes oma läbinägelikkuse riimile, kirjutas sellest nõnda:

*Qui le croirait! on dit, qu'irrités contre l'heure
De nouveaux Josués au pied de chaque tour,
Tirait sur les cadrans pour arrêter le jour.*

[Kes oleks seda uskunud! räägitakse, et uued Joosoad, keda aeg vihale ajas, tulistasid tornide alt numbrilaudu, peatamaks päeva.]

XVI

Ajalooline materialist ei saa loobuda sellise oleviku mõistest, mis pole üleminek, vaid kus aeg on seisma jäänud ega liigu paigast. Sest see mõiste defineerib ka olevikku, milles ta enese isikule ajalugu kirjutab. Historism esitab "igavese" minevikupildi, ajalooline materialist kogemuse minevikuga, mis seisab vaid paigal. Kulutada end historismi bordellis, hoora "oli kord" juures, selle jätab ta teiste hooleks. Ta jääb oma jõu valitsejaks: temas on küllalt meest, et lõhkuda ajaloo pidevus.

XVII

Historism tipneb õigusega universaalses ajaloos. Temast eraldub materialistlik ajalookirjutus võib-olla selgemini kui ühestki teisest meetodist. Universaalsel ajalool ei ole mingit teoreetilist armatuuri. Tema meetod on aditiivne; ta käib välja faktidemassi, et täita homogeenne ja tühi aeg. Materialistlik ajalookirjutus seevastu põhineb konstruktiivsel printsiiбил. Mõtlemine ei tähenda üksnes mõtete liikumist, vaid ka nende peatamist. Seal, kus mõtlemine mõne pingeterohke konstrellatsiooni juures äkki peatub, annab ta sellele löögi [*Chok*], mille tõttu see kristalliseerub monaadiks. Ajalooline materialist ligineb ajaloolisele objektile ainult ja üksnes seal, kus see talle monaadina vastu astub. Ta tunneb selles struktuuris ära sündmuste messiaanliku seisaku, teisisõnu, revolutsioonilise šansi võitluses allasurutud mineviku eest. Ta kasutab seda, et rebida mõni ajajärk välja homogeenest ajalookäigust, murda mõni elu välja ajajärgust ja mõni teos elutööst. Tema meetodi tulu seisneb selles, et *ühes* teoses on elutöö, *ühes* elutöös ajajärk ja *ühes* ajajärgus kogu ajalookäik alles ja ületatud. Ajalooliselt mõistetud toitev vili sisaldab aega kui hinnalist, kuid maitse kaotanud seemet.

XVIII

“*Homo sapiens*’i viis aastatuhandet,” ütleb üks tänapäeva bioloog, “on orgaanilise elu maapealse ajalooga võrreldes umbes nagu kaks sekundit kahekümne nelja tunnise ööpäeva lõpus. Kogu tsiviliseeritud inimkonna ajalugu täidaks selles mõõtkavas ühe viiendiku viimase tunni viimasest sekundist.” Nüüdisaeg, mis messiaanliku aja mudelina võtab kogu inimkonna ajaloo kokku tohutuks abreviatuuriks, langetab täpipealt ühte figuuriga, mille inimkonna ajalugu moodustab universumis.

A

Historism rahuldub sellega, et kehtestab eri ajaloomomentide vahel kausaalse seose. Aga ükski asjaolu pole ajalooline vaid sellepärast, et ta on põhjus. Ajalooliseks sai ta postuumselt, läbi sündmuste, mida temast võivad lahutada aastatuhanded. Sellest lähtuv ajaloolane lakkab sõrmitsemast sündmuste järgnevust otsekui roosikrantsi. Ta hoo- mab konstellatsiooni, millesse ta enese ajajärk on astunud koos ühe kindlalt määratud varasema ajajärguga. Nii mõtestab ta oleviku kui “nüüdisaja”, millesse on puistatud messiaanliku aja kilde.

B

Ennustajad, kes küsisid ajalt, mida ta oma rüpes peidab, ei kogenud aega kindlasti mitte homogeense ega tühjana. Kes seda silme ees hoiab, jõuab vahest ka mõistmiseni, kuidas mineviku aega kogetakse meenutuses: just niisamuti. Teatavasti oli juutidel tuleviku järele päri- mine keelatud. Seevastu õpetavad Toora ja Palveraamat neile meenu- tamist. See võttis nende jaoks tulevikult lummuse, millesse satuvad need, kes saavad ennustajatelt teateid. Siiski ei muutunud tulevik juu- tide jaoks sellepärast homogeenseks ja tühjaks ajaks. Sest iga tuleviku- sekund oli väravake, millest võis tulla messias.

“Ajaloofilosoofilised teesid” on WALTER BENJAMINI (1892–1940) tuntumaid ja tõl- gendatumaid tekste. Teesid on kirjutatud Pariisis 1940. aasta alguses, pärast seda kui Benjamin oli 1939 septembrist novembrini viibinud interneeritute laagris Nevers’i linnas (asub Pariisi ja Lyoni vahel). See tekst polnud mõeldud avaldamiseks. Ühes erakirjas Gretel Adornole on Benjamin arvanud, et seal esitatud meenutamise (ja unustamise) teemaga tuleb tal tegelda veel kaua.

Viis, kuidas Benjamin nendes teesides kõneleb “ajaloolisest materialismist”, lahknub tugevasti selle sõnapaari levinud tarvitusest. Benjamini taotlus on tõlkida marxistlik ajaloonägemus “tagasi” teoloogilisse keelde, mille juurde see tema arvates kuulus, orien- teerudes ühtlasi juudi messianistlikule traditsioonile. Teeside keskseid mõisteid on ras- kesti tõlgitav *Jetztzeit*, “nüüdisaeg”, mille Benjamin vastandab progressiajale. Ühele poole jääb “võitjate ajalugu”, teisele poole selle alternatiiv, mille algeid Benjamin tahabki oma teesides välja pakkuda.

Varem on *Vikerkaares* 2000/2–3 ilmunud Walter Benjamini essee “Tõlkija ülesanne”.

Hasso Krull

LAURI PILTER

AED

1980ndate aastate lõpus, kui ma olin keskkoolis, pandi meie kooli esimese korruse koridori üles ootamatult kõrgetasemeline näitus, reprod Rembrandti maastikuofortidest. Tööd rippusid koridori seintel korralikult raamituna, neid oli vähemalt kolmkümmend ja näitus oli üleval ligi pool aastat. Jalutasin sageli nende ees, mõnikord siis, kui sama koridori otsas klassis toimus geograafiatund, mõnikord tulin spetsiaalselt nende juurde ja vaatasin neid küll lähemalt, küll kaugelt, mõnikord lausa kümne sentimeetri kauguselt (olin lühinägelik) ja puurisin pilgu (käisin lastekunstikoolis, joonistasin ise nii pliatsi kui tušiga ja olin proovinud ka lihtsakoelisemat tõmmisgraafikat, tundsin erilist huvi Rembrandti vastu, tajusin erilist erootilist tõmmet tema maali “Danae” vastu, millest mul oli mark ja mille originaali keegi puritaanlikus maanias hullumeelne oli hiljuti Peterburis happega üle kalkanud, ja kirkast religioosset hardust tema piibliteemaliste, kullast sädelevate ja pruunide varjudega rohkete maalide ees; nondel oli küll tajuda pintslilöökide majesteetlikkust, kuid üleminekud olid siiski liiga sujuvad, ühtesulavad, siin aga oli meistriteoste iga element selgelt eristatav) igasse joonekesse, jälgin, kuidas kriipsukesed valguse ja varju vahekorda järgides kord tihenevad, kord hõrenevad, kord ristudes täis-, kord mõne teise nurga all, ja vaatlesin (põhiliselt ühekorruselisi) maju, lehtpuid, tüvesid, oksi ja lehti – mõnel pildil oli aimata tuulevaikust, teistel puhus latvades maru –, rohututte ja pilvi hoolikalt igal ofordil. Need pildid said mulle nii tuttavaks, et kannan mälestust nendest jäädavalt kaasas. Nad ärgitasid mus üles nii suure huvi, et läksin raamatukokku ja lehitsesin lisaks tundide viisi hollandlase reproderaamatut, milles nägin veel palju selliseid oforte – siin oli autoportreid ning portreesid kerjustest ja üks, mis mulle eriliselt meelde jäi, mis kujutas kedagi naist põõsa varjus suuremal asjal kükitamas – isegi naisest väljuv mass oli ristuvate joontega ära kujutatud. Aga üldiselt olid need figuraalsed pildid kuidagi liiga krimpsulised, nad te-

kitasid mus mingi rahulolematu pitsitatusede tunde, mis erines ülevast rahust, mida sisendasid maastikud Hollandi linnaäärsete tuulikute, puutukkade (kahtlemata oli ta pikki kilomeetreid oma kodukoha ligiduses ringi uidanud, et neid joonistada, oli tallanud teid nii päikeselõõsas, maheda tuule käes kevadel kui sügiseti merelt puhuva vinge iiliga, mis tema põski oli peksnud) ja lubjatud seintega majadega. Jah, lubjatud seintega majad! Üks selline, altpoolt lubjatud kivi-, ülevalt-poolt laudadest seintega hoone paiknes Haapsalu vanalinnas Krahviaias, linnale kuuluvas, lossivaremete kõrval laiavas pargis, kus pärimuse järgi olevat 19. sajandi lõpul puid trimminud ja lilli kasvatanud noormehena Goethe koduaias Weimaris leiba teeninud aednik, selle pargi serval, kust ma rannapromenaadile minnes või valutavatele ja veekalkvel silmadele roheluses puhkust ja leevendust otsides mööda jalutasin (kuigi käisin seal ka talvel, tallasin sügavasse lumme läbi aia ise esimese raja), ja iga kord sealt möödudes, hingates endasse saledate mõhklike puutüvedega, laperdavate lehtedega atmosfääri selle lossilähedase maja ümber (lõuna poolt vaadates paistis maja tagant luteri kiriku torn), tabasin end mõttelt, et see vaade mõjub nagu pilt mõnelt Rembrandti maastikuofordilt, sarnasus oli hämmastav, meeoleolu oli identne nendel leiduvaga. On suhteliselt haruldane, kui mingi natuuris esile tulev nähtus kutsub esile võrdluse kunstiteosega – ennemini võrreldakse ikka vastupidi, aeglaselt, väikeste keeristega kulgevat romaani laia jõega, kärmet kujunditest sätendavat poeemi mäestikuis virdava ojaga, sümfooniast kirkast päikesepaistest äikesetormi ja tagasi vaikusse ja selgusse vahelduva ilmaga ja nii edasi – mina aga ütlesin endale: need puud, see muru (või see lumeväli), see maja ja isegi see taevas (sõltumata aastaajast) on nagu Rembrandt, ja kui ma ei suuda end kokku võtta ja seda joonistada (mis minust kui kunstikooli õpilasest olnuks ootuspärane, kuid mu kunstitegevust raskendas see, et vaatamata nõrkadele silmadele ei tahtnud ma kanda prille), siis pean ma sellest kirjutama. Ja nii ma kirjutangi Haapsalu Krahviaiast. Lasen oma mõtetel kanduda ajas tagasi, mitte küll Goethe aedniku aega, kuid siiski perioodi, kui mind veel polnud, ja mõtlen oma vanatädile, oma ema isa õele Anastasiale (sellise nime oli ta saanud sellepärast, et oli ristitud õigeusk, nagu tema sündimise ajal – tsaaririigi viimastel aastatel oli moeks paljudes peredes lätlaste asustusalaadega piirnevates

külades Lõuna-Viljandimaal, kust tema ema pärines (ehkki ema oli hiljem Tartusse elama tulnud); tema isa oli tollal puhkpillimängija tsaari orkestris Peterburis) suure sõja, Teise maailmasõja ajal, kes oskas soravalt saksa keelt ja kiirkirja ja oli seetõttu tööle võetud stenografigistina Saksa okupatsioonivõimu Kindralkomissariaati Tallinnas.

Ajad muutusid ja Punaarmee jõudis Eestile üha lähemale, sakslased panid veel vastu, kuid valmistusid juba põgenema. Ja ühes nendega või veel enne neid põgenes hulk eestlasi, ja mida muud pidanuks tegema ka Anastasia, kes oli sakslastega koos töötanud, kellel, nagu räägitakse, olnud peastaabis oma sakslasest kallim. Rinne oli juba nii lähedal, et ta pidi laevale minema lääne poolt, Haapsalust. Kujutlen teda jalutamas kellegi eestlasest austajaga, kelle ta oli sakslase vastu vahetanud – viimane kohtumine vana armastuse mälestuseks – tema viimasel õhtul Eestis Krahviaias, neil rohu sisse tallatud muldradadel vallikraavi ääres ja õunapuude all ja mööda kruusast kõnniteed, taustal seesama maja, mis juba tollal nägi välja rembrandtlik, ja tõttamas siis autosse ja sealt laevale, kuhu ta juba varem oli lasknud oma kraami kanda, ja kujutlen teda öösel merel, mis on paik, kus teated tema kohta lakkavad, sest keegi ei tea täpselt, millise laevaga ta lahkus ja mis sellest laevast sai, kuigi on ülimalt tõenäoline, et ta kunagi ei jõudnud Saksamaale, et laeva tabas Nõukogude lennuki pomm või allveelaeva torpeedo, ja kujutlen oma vanaonu teisest liinist, minu isa ema venda, kes parajasti oma vanematega Pärnust väljunud Saksa miiniristlejal Eestist põgenes – tema vanem vend oli nädala eest hukkunud Narva all otse laupa saadud granaadikillust, mille olid heitnud ei keegi muu kui sakslased, kellega ta ühel poolel sõdis, aga kes ei olnud pööranud piisavat tähelepanu teisest rahvusest sõduritele – viieteistaastasena seismas eesti põgenikke täis tuubitud laeval, pika, põlvedeni ulatuva mantli hõlmataskud täis viinapudeleid, mida tema pere lootis põgenemise sihtpunktis vääringuna kasutada, ja rüüpamas aeg-ajalt ühest pudelist ja vaatamas pimedas silmapiiri poole ja võibolla nägemas korraks lahvatamas kuma ja kuulatamas kauguses kostvaid plahvatusi või pauke. Ja ma kujutlen, kuidas aastaid hiljem, kui valitses soikunud rahuaeg, selle aia serval, selles majapidamises (võib ju seda kujutleda) keegi üle keskea mees, kelle nimi võis olla Daniel, veetis üha rohkem päevi lubjatud seinä ääres puupingil istudes, lastes päike-

sepaistel nihutada maja varje tema ümber ja jälgides maja ees alatasa üles laotud puuriidal tukastavat kassi, suitsetas ühe sigareti teise järel ja nii nädalate, kuude, aastate kaupa ja talus aeg-ajalt oma kahe lapsega (tema kasulastega) naise sõitlemist tema liigse suitsetamise pärast, mille peale mees ainult urahtas, ja kuidas ta ühel aastal veeti sealt majast, jalad ees, kirstus kopsuvähki surnuna välja. Ja ma jõuan oma mõtetes aega, mil ma olin põhikoolis ja pidin tulema oma klassiga keskealise geograafiaõpetaja, meie klassijuhataja juhtimisel sügisest aeda korrastama, riisusime rehadega kollaseid ja pruune lehti hunnikutesse aia lõunapoolses servas, endise vallikraavi serval (kraav oli küll veetu, kuid põhjast siiski nätske) mullakuhjatisel, kus leidis paar seljatoeta pinki, ja tassisime lehehunnikud lõpuks kraavipõhja. Veel mõned aastad hiljem toodi mind teiste kunstikooli õpilaste hulgas joonistama värviliste kriitidega oma fantaasiaid aia ühte serva rajatud asfaltkattega spordiplatsile, töötasime paarides, minu paariliseks oli must poolteist aastat vanem ja minust kunstis tunduvalt andekam, lahtisema käega poiss, kes võttis joonistamise põhiliselt enda peale, kuid sellest, mida ta joonistas, ei mäleta ma muud, kui et asfaldile tekkis kollane päike.

Ümbruses on aga veel aedu, neid tavapärasemaid, mitte kõigile jalutamiseks avatuid, vaid taraga piiratuid, Haapsalu on ju suuresti jäänud aedlinnaks, ja kuigi ma ise aiaga majas ei ela, olen neist mööda jalutades neisse kiiganud, näinud varakevadeti mehi redeli peal saega õunapuude oksid kärpimas ja tundnud kevadistest kulutuledest tulevat kirbet lõhna ja näinud vanaemasid peenraid rohivat ja suve teisel poolel olen ostnud mõne aia väravast esimesi õunu. Ja ploome. Põhikooli lõpus pidin botaanikaõpetaja õhutusel koostama uurimuse ploomi- ja kirsikasvatusest Haapsalu ümbruses ja avastasin selle ala pioneeride töödest, et just siinset piirkonda peetakse nende marjade kasvatamiseks erakordselt soodsaks, sooja ja niiskelt merelise, kuid vähesete vihmadega kliimas küpsevad need suurepäraselt, ja siin on kohapeal aretatud mitmeid sorte, mis on ka kohalikud nimed saanud, nagu Noarootsi sordid. Noarootsis on mu enda perel aed, võiks isegi öelda, et kaks aeda, vana, mis pärines juba Teise maailmasõja eelsest ajast, mil seda maalappi valdasid rootslased, ja teine, mille mu isa istutas 1980ndate aastate lõpus. Rootslaste aed koosnes suuremas osas

sammaldunud ploomi- ja kreegivõsast, mis esialgu kandis veel üsna hästi vilja ja mille hulgas võis olla ka neid Noarootsi sorte, väikesed, aga magusad sinised, punased ja kollased ploomid, aga mis jäi siis vanadusest kiratsema, uued võsud ei pääsenud raukunud puude alt enam välja, ja mille isa siis maha saagis, kümmekonnast, samuti vanast kirsipuust, mis olid kasvanud nii kõrgeks, et enamikku marju oli isegi redelilt võimatu kätte saada, vanadest ja hapude õuntega õunapuudest ja kahest kolmemeetrise vahega kõrvuti kasvavast pirnipuust, mille viljad, kui nad kõrgetest kättesaamatutest latvadest alla potsatasid, olid head, mahlakad, kuigi kippusid liiga kiiresti mädanema, ja mille suhtes 1944ndal aastal Rootsi põgenenud rootslaste veel elus olevad esindajad, kui nad oma endist kodutalu vaatamas käisid, ilmutasid sentimentaalseid ja nostalgilisi tundeid, lausa joostes neid vaatama, kutsudes neid “oma pirkikesteks”, kuigi nad nüüd, viiskümmend aastat hiljem, olid majakorstnast kaugelt kõrgemad puuraugad, kuni isa ja tema sulane ka need puud maha saagisid, sulane ka kännud üles juuris, millest ühe alt tuli välja väikese koera skelett, kelle rootslased olid sinna matnud tõenäoliselt puu istutamise aegu. Niisuguseid mõtteid tekitab minus Rembrandti oforte meenutav Krahviaed.

SIIONI TÜTAR

Ma olen kokku puutunud mitmesuguste naistega. Eestist rääkides püüaksin ma arvestada selliste seikadega, mis annavad edasi kosmopoliitsemat tunnet – külgi, millele tähelepanu pööramist dikteerib maailma avalik arvamus, milles on otsustav sõna öelda maailma võimsaimal suurriigil, USA-l. Kuidas pääseksin ma siis mööda juutidest? On ju USA maailma suurima juudi elanikkonnaga riik ja ka protsentuaalselt on nende arv seal väga suur. Räägiksin aga just juutlusest, nagu see on seotud Eestiga, mitte teistest maailmaosadest siia ajutiselt tulnud juutidest (kuigi ka nendega olen kokku puutunud). Selle koha pealt on pilt suhteliselt ilmetu, sest Eestis on juute vähe. Ainus mulle Eestis lähedaseks tuttavaks saanud naine, kellel oli juudi verd, oli üksnes veerandi osas juuditär – seda päritolu oli olnud üks tema vanaisa. Kohtasin seda naist, Klarat, ajal, kui olin sattunud teravate psüühiliste probleemide tõttu Tallinna psühhiaatriaiahaiglasse. Olin just kinnisest osakonnas avatud osakonda üle viidud – seal sain päeval väljas käia, ja ühel neljapäeval läksime koos grupi teiste patsientidega ja ühe õega psüühikahaigete sotsiaalkeskusesse ehk klubimajja, nagu selle kohta öeldi. See asus endises lasteaias kõrgete majade uusrajoonis – sinna jõudmiseks tuli läbida mitme kõrghoone alla ehitatud tuulised koridorid. Keskuses valitses kord, kus ennast tuli saabumisel ja lahkumisel külalisteraamatusse registreerida. Jalga anti plastikust tuhvlid. Pikk koridor, mille seintele stendidele olid kinnitatud teated ja fotod keskuse tegevusest, viis õpperuumidesse. Oli ruum, kus õpiti inglise keelt, arvutikasutamist ja peeti igasuguseid loenguid. Vasakut kätt jäi avar söögituba, kus parajasti joodi kohvi ja kust levivad sööklalõhnad (süüa tegid patsiendid ise) täitsid kõiki ruume. Tagaruumis, ühes nurgas oli paigal seisvat jalgratast meenutav trenadžöör, millega sai liigseid kilosid kulutada. Sõitsin sellega, kuni ihu läks higiseks. Meile tutvustati maja ja selle tegemisi. Siis saime süüa (oli jäänud ainult magustoit) ja kohvi juua. Sellal kui me seda tegime, märkasin söögitoa servas diivanil istuvat kahte naist. Üks oli ilmselgelt venelanna, ja üsna ebaatraktiivne – paksu ümmarguse näoga, mitme esiletükkiva roosa sünnimärgiga põskedel ja haraliti hammastega. Ta võis olla kõigest kolmekümnendates eluaastates, kuid nägi välja nagu vanaeit. Teise juures torka-

sid silma eelkõige juuksed: tumepruunid, peaaegu mustad, kohevad, kergelt lainetavad. Midagi neis juustes oli erakordselt romantilist. Nad langesid naisele näole ja silmile, sest ta istus, pea langetatud, aga kui ta näo tõstis, nägin, et tal olid pruunid silmad. Ta ei olnud sale, vaid üsnagi täidlane, kuigi mitte lausa paks, aga sellegipoolest meenutas miski tema juures üht naist, keda olin oma elus hiljuti väga tähtsaks pidanud, kuid kellest olin ilma jäänud. Too oli olnud juuditar. Ja vaadates seda naist siin, tundus mulle, et olen kadumaläinut uuesti kohanud, olin kohe kindel, et naine on vähemalt osaliselt juuditar.

Tollet ajal tundus mulle, et kogu maailm süüdistab mind selles, et mul pole naist (olin ligi kolmekümne aastane), ja olin valmis siduma end lausa esimese vähegi kõlbliku naisega; nüüd, kohates kedagi, kellel oli jooni, mis mulle tõeliselt meeldisid, haarasin õhinal tutvumisvõimalusest kinni. Küsisin tema nime (ja ka tema venelannast kõrvalistuja nime; mõlemad olid Klarad), tutvustasin ennast ja küsisin, millal võime uuesti kohtuda – seda kõike vene keeles. Selgus, et Klara õpetab sealsamas sotsiaalkeskuses kord nädalas inglise keelt. Ütlesin talle, et ta meenutab mulle üht Judithit, keda olin väga kalliks pidanud. Nädal aega hiljem (olin endiselt haiglas) läksin jälle kohale. Klara tund ei olnud veel alanud. Kuna minagi oskasin inglise keelt, pakkusin end abiks tõlkima keskuse kirjavahetust teiste sellesarnaste asutustega maailmas. Sellal kui ma seda tagatoas tõlkisin, sõnaraamatud abiks, tuli Klara minuga vestlema. Ta oli pruunis kampsunis ja mustades pükstes ja ta kõneles minuga seistes, tammudes lakkamatult jalalt jalale. Sain teada, et temalgi on probleeme psüühilise tervisega – tammumine oli üks selle märke. Ta oli olnud korduvalt haiglas (sel hetkel oli ta küll haiglast väljas) ja ta pidavat kuulma olematuid hääli (mille reaalsusse ta samas ise uskus) ja nägema hallutsinatsioone. Mind valdas tahtmine naisi tantsitada (see võis olla üks mu haiguse osa), olin seda proovinud haiglas mitme naispatsiendiga ja sammukese ühe õega, kes oli ilmutanud minu suhtes sõbralikkust – mulle lisas neis katsetes julgust arusaam, et kohas, kus viibisin, ei üllata veidi imelik käitumine kedagi. Nüüd tegin Klarale ettepaneku tantsida sealsamas tagatoas valssi; ülalaval kombel oli ta nõus, ruumi oli vähe, võtsin tal pihast kinni (oli tunda rasvavolte) ja astusime paar valsisammu, mille juures minu tegelik tantsuoskamatus kohe välja tuli: kui Klara tegi kolmanda sam-

mu järel vilunult järsu pöörde (ta oli tantsu õppinud), oleks ma talle peaaegu jalale astunud. Klara pani ette, et läheme koos tuntud tantsuõpetaja tundi. Ütlesin talle jälle, et ta meenutab mulle Judithit, kellesse olin olnud armunud. Küsisin talt tema päritolu kohta, ja ta ütles, et ta on segu: segu venelastest ja juutidest. Niisiis oli mu aimus õige olnud. Kuidas ma küll rõõmustasin oma leiu üle. Erinevalt Ameerikast on juudi päritolu inimese kohtamine Eestis suur haruldus. Rääkisime vaheldumisi eesti ja vene keeles. Ta rääkis eesti keelt soravalt ja aktsendita, kuid ütles, et oli õppinud vene koolis, mistõttu vene keel on talle lähedasem. Klara läks ja õpetas ümmarguse laua ümber psüühikahai-geid, põhiliselt venelasi, sellal kui mina tõlkisin; tema ettepanekul lahkusime keskusest koos ja läksime kesklinna suunduvale trollile. Trollis seistes liibus ta minu lähedale ja hakkas mulle rääkima kurja-dest inimestest, kes saatvat talle kõiksuguste aparaatidega hääli. Ta kordas mulle mõningaid hääli, mida ta oli kuulnud – kas kodus, ujulas või linnas kõndides –, rämedaid, parastavaid vene hääli, nii et mul tuli teda kuulates hirm peale. Samas tundus see mulle tuttav, sest ka mina olin kuni haiglasse sattumiseni kuulnud tänavatel, naaberkorteritest ja metsaski mind parastavaid või minu tegusid kommenteerivaid hääli, ükskõik, kas olin Eestis või Lätis (olin Lätis hiljuti korduvalt käinud ja kuu aega elanud). Olin liigutatud sellest, et mul on saatusekaaslane; kinnitasin talle, kui väga ta mulle meeldib, ja enne oma peatuses trol- list väljumist kummardusin ja suudlesin tal kätt.

Minu psüühikahäired lakkasid üheainsa haiglasolekuga; Klara aga jäi nende kätte edasi vaevlema. Küllastasin veel aeg-ajalt sotsiaalkes- kust, kui Klara seal viibis, sain seal kõigile tuttavaks, ja viisin paaril korral Klarale roose. Ta rõõmustas lillede üle ja hüüatas, et need on meie sõpruse märk. Üks teine kord, kui talle lilli viisin, öeldi keskuses, et Klara on haiglas; tema sõbratar, teine Klara, oli kohal ja pidi teda just vaatama minema, sõitsin temaga haiglani ja andsin lilled tema kätte, et ta need üle annaks. Talvel, kui ta haiglast jälle väljas oli, käi- sime temaga, teine Klara lahutamatu seltsilisena kaasas, ooperiteatris vaatamas Puccini “Boheemi”. Juudi verd Klara oli kaunilt riides, seljas valge pitsiline kampsun ja must kleit, ja säras vaheajal minuga vestel- des, heites mulle oma pruunidest lõunamaalasesilmadest sädelevaid pilke. Etendus ei meeldinud mulle eriti (kuigi ma ei öelnud seda),

naispeaosatäitja tundus mulle liiga paks ja ka muusika tüütas mind. Istusime taga rõdul, Klara jälgis toimuvat binoklist. Lisaks tantsusoo-vile olin endale pähe võtnud ka uisutamise – astusin sel talvel elus üldse teist korda uiskudel jääle ja tegin hallis kümmekond ringi, jalgu laenutatud uisusaabastes verele hõõrudes. Uisutamine meeldis mulle. Imekombel jäin ma lõpuni püsti. Järgmisel korral kutsusin Klara kaasa. Ta tuli, kuid loobus uisutamast, istus vaid pealtvaatajate pingile ja vaatas, kuidas ma oma tiire tegin. Seekord oli jääl palju mudilasi, kes jäid mul teele ette, jää oli uiskudega juba triibuliseks sõidetud ja pealegi oli mul hakanud selg valutama, nii et seekordne uisutamine vaimustas mind vähem. Kuid mind jälgis Klara, see juba oli midagi. Pärast jõime saali kõrval kohvikus kohvi ja jalutasime linnas. Klara küsis, kas ma oma psüühikahäirete ärahoidmiseks rohtu võtan. Vastasin jaatavalt, mispeale selgus, et tema ei võta, kuigi see oli talle ette nähtud, see tegevat teda paksuks. Tegelikult oli ta niigi, tablette võtmata, muutunud veel täidlasemaks kui enne. Tänaval rääkis ta, et tema ainus pikem reis oli olnud Sahhalini saarele, kui ta oli kaheksateistaastane ja töötas kommunistlike noorte brigaadi köögitoimkonnas. Käisime ooperiteatris ja flöödikontserdil (kõigiks nendeks käikudeks sõitsin saja kilomeetri kauguselt spetsiaalselt pealinna), kuid pean tunnista-ma, et flööte kuulates valdas mind vastupandamatu uni ja ma tukas-tasin peaaegu kogu kontserdi aja, üksnes harva suure jõupingutusega lauge lahti rebides. Alati, kui Klara mulle koju helistas, oli tema hääl kurb. Ta pihtis mulle telefonis pikki minuteid, kui raske tal on, kuidas hääled teda vaevavad (ta paistis lootvat, et mina kurdan sellesama üle, kuid mina olin häälest lahti saanud ja mind ümbritses harjumatu vaikus). Kui suvi kätte jõudis, jalutasin temaga Tallinna vanalinnas. Tegin talle kohvikus jäätise välja; süües rääkis ta mulle oma õppejõu-dudest tehnikaülikoolis (ta oli sealt saanud kõrghariduse), kes olevat olnud tema suhtes halvasti meelestatud.

Poolteist aastat pärast meie tutvuse algust läksin talle koju külla. Ta elas kahekorruselise puumaja esimesel korrusel bussijaama lähedal koos oma vanemate ja isapoolse vanaemaga; temast noorem vend oli hiljuti kolinud oma naisega omaette elama. Neil oli kolm kitsukest tuba ja kööginurk; elupaik oli ajutine (neid oli eelmisest korterist välja tõstetud), kappidel seisis hulk majakraami täis pappkaste. Klara kut-

sus mu oma tuppä diivanile. Ka siin oli kitsas, osa asju seisis kastides, laual olid paksud sõnaraamatud, riulis paistis hulk venekeelseid luulevalimikke. Oli ka ingliskeelset luulet; ta andis ühest antoloogiast mulle paari autorit lugeda. Üks neist oli Hilaire Belloc. Luuletus koosnes suures osas tähenduseta hüüatustest, millega õhutati kedagi tantsuma, ja samad sõnad esinesid siin palju kordi. Ma olin nõutu, et Klara just sellist luuletust oma lemmikuks peab (kui palju ilusaid Keatse oli siin kõrval!, ja mõtlesin, et see ütleb midagi tema hingelise seisundi kohta. Ma olin õnnetu, et just selline naine oli mu teele juhtunud; lisaks oli ta läinud üsna paksuks, tal oli lõua all paks volt ja tema käsi varred olid nii jämedad, nagu mõnel tüdrukul jalad. Ta näitas mulle oma joonistusi; oli üks päris hea ja natuuritruu pliiatsijoonistus tema emast külgvaates, põhiosa olid aga geomeetrilisi kujundeid kasutavad fantaasiapildid, kus, kui seal üldse midagi realistlikku oli, figureeris peamisena elevandi kujutis. Klara oli õppinud ülikoolis majandust ja töötanud raamatupidajana, kuid tema põhihuvi ja -kirg olid matemaatika ja küberneetika; algselt oli ta kõrgkoolis õppinud just neid, ja juba keskkoolis olevat teda kutsutud "matemaatikuks". Need alad hõlmasid suure osa tema südamepuistamistest, ikka püüdis ta nende kohta midagi lugeda või neist midagi tõlkida, ja mingil kombel seostas ta nende kuritahtlikku väärkasutamist häältega, mis teda painasid. Tema ema oli lühikest kasvu vanamemmelik naine, ka mitte just sale. Tema nimi oli Emma. Isa oli aga sale, halli habemega, sirge ninaga, nimeks Sergei. Vaadates tema vanemaid, juurdlesin ma selle üle, kumb neist võiks olla juudi päritolu; kumbki ei mõjunud juudilikuna, isa võis pidada venelaseks, Klaral endal oli välimuses palju rohkem juuti. Õieti oli ta küll ainult kauge kaja Judithist, too oli olnud kitsa näoga, sale, mustade juuste ja paksude mustade kulmudega. Hakkasin juba mõtlema, et võibolla olin Klarat valesi kuulnud, tal polegi suguvõsas juute. Jõime tema diivanil mitu tassi kohvi ja sõime elutoas, televiisor Vene kanalil mängimas, halvaatorti (kui halb maitse, mõtlesin ma püüdlikult oma hiigelsuurt torditükki näksides, teeseldes isu – mingi rammus halvaatort). Mina olin külakostiks toonud ananassi: see oli lahti lõigatud, sõime ka seda, samuti viinamarju. Emma tähendas arglikult, et neil on korteris kõik nii ajutine, neid tahetavat ka siit välja tõsta, kohtuasi käib. Isa jälgis televiisorist vaheldumisi Vene kanalilt

viktoriini ja Eesti kanalilt suusatamisvõistlust. Enne kui lahkusin, kutsus Klara mu veel oma tupp, ta tahtvat mulle üht oma luuletust näidata. Sain seda venekeelset pala aga ainult hetke vaadata, siis kisus Klara selle mul käest, hakkas seda häbenema.

Järgmisel korral külastasin teda täpselt kuu aega hiljem. Viisin talle neli punast roosi. "Anna need emale," ütles ta. Andsin need siiski talle. Tal oli juba enne olnud toas vaasis üks roos. Ta kandis samblarohelist kleiti, millel oli ees sügav lõhik, ta oli endiselt tugevas ülekaalus, matsakas. Kui esikus üleriideid ära võtsin, nägin esikusse avanemast ukseorvast, pooleldi eemale tõmmatud eesriide tagant (ust ei olnud), kuidas keegi sööb praadi. See oli Klara isa. Olin Klarale helistanud ja välja uurinud, et juut oli olnud tema isa isa, Avam. See vanaisa oli surnud juba enne Klara sündi. Millal ta Eestisse oli tulnud, seda Klara ei teadnud. Isa ema oli venelanna, mistõttu isa peeti venelaseks. See daam istus sedapuhku elutoas ja vestles Klara emaga vene keeles. Ta oli erinevalt miniast ja pojatütrest kõhn, juuksed olid tal vaevalhaldid, ta tundus sümpaatne ja väarikas. Mind tervitas ta väga lahkelt, kuid vestlema ei hakanud. Läksime Klaraga kohe tema tupp diivanile. Ta näitas mulle albumitest pilte oma venna pulmast. Vend oli temast kaks aastat noorem ja tema naine oli venelanna, õmbleja. Pulmas oli olnud külaliste hulgas üks keskealine abielupaar Iisraelist, Klara isa sõbrad. Pruut oli nägus, kuid Klara vend nägi välja nagu *skinhead*. Tal oli eesti nimi. Vaatasime veel Klara koolipilte, ta rääkis iga pildi juures, mida see või teine õpetaja oli õpetanud, milline sõbratar oli õnnelikus abielus, milline surnud, milline Ameerikasse elama läinud. Vaatasin Klara nägu, tundsin jälle kurbusesööstu, et ebameeldivamad küljed temas ületasid seda, mis mulle tõeliselt meeldis. Ainult siis, kui tema nägu väga lähedalt uurida, nii et polnud näha lõualotti ja isegi näo laius polnud nii silmatorkav, oli võimalik märgata temas jooni, mis meenutasid Judithit. Kõhnana oleks ka Klara võinud üsna nägus olla. Kui ta kortsutas kulme, nii et laubanahk liikus, adusin temas midagi, mis oli eksimatult juudilik; märkasin mingit geenidesse läinud võimet kannatusteks, mis on mind lummanud juutide juures. Suurem jagu sellest, mis Klara mulle rääkis, oli seosetu sõnamulin (nagu ta end kommenteerides ise vahepeal ütles). Ta rääkis minuga muide nüüd ainult eesti keeles. Aru oli saada, et ta oli vahepeal töötanud inglise

keele õpetajana eesti lasteaias, kuid sattunud lastega konflikti ja sealt ära tulnud; et ta oli käinud mitmes oma endises töökohas, sealhulgas pangas, kust ta lihtsalt ühel päeval oli ette teatamata ära tulnud, et ta oli kohanud oma endisi kolleege ja käitunud nendega hüsteeriliselt ja provotseerivalt. Ta rääkis, kuidas keegi musta rietatud mees oli ükskord päeval nende korterisse sisenenud, nii et keegi ei märganud, ja isa ühe nõksatava käeliigutusega ära nõidunud, nii et isal jäi vasak silm haigeks (see vahejuhtum võis olla tema ettekujutuse vili). Ta ütles, et ta on kindel, et kuigi teised ütlevad, et kõik need hääled, mida ta kuuleb, eksisteerivad ainult tema peas, tulevad temast enesest, on tegelikult tegu sellega, et keegi on ta välja valinud ja saadab talle moodsaimat tehnikat ja elektroonikat kasutades aju neid häirivaid signaale. Istusime üsna lähestikku; nägin kleidilõhikust tema rindade ülaosa, mis tundusid päris kaunid, vaatamata ülejäänud keha matsakusele, ja mul tekkis mõte, mis juhtuks, kui ma suudleksin teda ja silitaksin käega tema rindu. Seda ma siiski ei teinud. Ainus täiesti selge jutt, mis ta mulle rääkis, puudutas tema juudist vanaisa: too olevat töötanud tõlgina, osates vene, saksa, inglise, prantsuse, heebrea ja jidiši keelt. Ta paistis vanaisa üle uhke olevat. See oli ainus juutlusega seotud jutt, mida ma talt kuulsin. Ehkki tal olnuks Iisraeli seaduste järgi õigus emigreeruda sellele maale, ei huvitanud Iisrael ja juutlus või juudi usk teda vähimalgi määral, mis mind kurvastas; mina olin sellest märksa enam huvitatud.

Näitasin talle oma kahekümne lehekülje pikkust juttu, mille ilmumist ootas ja mille olin printeril välja trükinud. Ta lehitses seda huviga, luges siit-sealt ja avaldas soovi, et ma ilmumisel selle talle lugeda tooksin. "Sinu jutt," ütles ta teatud aukartusega mitu korda. "Mul on tunne, nagu oleksid sa selle kuskilt tõlkinud." Ta ei suutnud hästi uskuda, et mul on kirjanikuvõimeid. Pidin talle jutustama, millest jutt räägib; varjasin tema eest seda, kui tähtsat osa selles täitsid suhted naistega. Siis vaatas ta mulle otsa ja ütles: "Ma näitan sulle, mis mina kirjutasin," ja otsis üles väljaprintitud lehe, mille ta mulle lugeda andis. Tegu oli pöördumisega kohtu poole; leht oli allservani välja täis kurtmist. Kirjas oli, et ta ei süüdista kedagi isiklikult, kuid et ta nõuab, et kohus võtaks vastutusele inimesed, kes oma kavalate vahenditega saavad talle, Klarale, hääli ja hallutsinatsioone. Palju oli mõttekor-

dusi; sageli lõppes lause üks fraas hoopis teise mõttega, kui oli alanud; mõnikord esines grammatiliste vormide ühitamatust, kuigi polnud aru saada, kas see tulenes meeltesegadusest või puudulikust eesti keele tundmisest, mõtlemisest vene keeles. Mul oli lugedes tunne, et tegemist on kas täiesti hullumeelse vaimusünnitusega või on tegu üliandeka kirjaniku loominguga hullumeelsuse teemal (Gogolil on olemas sarnaselt lõppev jutustus). Samas oli tuttav tunne, umbes samamoodi, osaliselt ennast diagnoosides, osaliselt välismaailma süüdistades olid kulgenud ka minu mõttekäigud, kui ma vaevlesin psüühiliste häirete käes ja mulle tundus, et kõik räägivad mind taga. “See, mis minu suhtes toime pannakse, on psühhoterror ja ülimõelus,” seisis ühes kohas kirja lõpu poole, kusjuures “ülimõelus” oli kirjutatud ühe sõnana. Klara ütles, et see kiri oli saadetud talle kohtust tagasi, lisatud oli: “Me saame teist väga hästi aru, aga ei saa teid aidata.” Ma ei öelnud omalt poolt sõnagi, kuid otsustasin, et Klara on lootusetu juhtum, ma ei taha teda enam külastada ega temaga kohtuda. Needsin oma saatust, mis mind alati ebasobivate naistega kokku viib. Tõusin, et lahku- da. “Ma lähen nüüd,” ütlesin. “Mul ükskõik,” kostis ta külmalt, veidi nagu haavunult, nagu oleks teda solvanud see, et ma tema kirja ei kiitnud, selles loomingut ei näinud. Ta tuli mind esikusse saatma ja küsis äkitselt, kuidas läheb minu pruudil. Imestasin tema mälu selguse üle, ma polnud talle Judithit peaaegu poolteist aastat maininud. “Mis tema nimi on?” küsis ta. “Judith,” vastasin. “Sellega on kõik lõppenud. Ta elab Ameerikas. Tema isa oli juut, sõdis Teises maailmasõjas, suri eelmisel aastal.” “Isa oli juut,” kordas ta. Astusin veel sammu elu- toa poole, et Klara emale ja vanaemale nägemiseni öelda. Võimalik, et viipasin neile; Klara aga tõlgendas seda omamoodi. “Ka sina teed niimoodi,” hüüatas ta ja näitas ette, kuidas ma olevat käega löönud: pahaselt, üleolevalt. Ma ei saanud aru, kust ta sellise tõlgenduse võttis, kui ta aga seletas, et tema endises töökohas olevat tema suunas niimoodi viibatud, hakkasin mõistma, et ta on oma haiguses ülitundlik ja tajub kohe, kui inimesed tema suhtes otsustavad, et ta on hullu- meelne. Ja mõneti oli tal õigus: mõttes olin ma tõepoolest niimoodi üleolevalt käega löönud. Jätsime nägemiseni, kusjuures ta ütles mul- le “Tšauka.”

Hiliskevadel helistas ta mulle ja kutsus mind oma sünnipäevale. Ta

rääkis, et ta sööb sotsiaalkeskuse kaaslastega keskuse ligidal restoranis pidulikku sünnipäevalõunat. Leppisime kokku, et tulen pärast seda, õhtul kell kuus tema poole. Kavatsesin osta talle kingiks mõne kruusi, viia talle ja ta emale pakk kohvi ja kinkida lilli. Varsti helistas ta aga uuesti ja ütles, et tema kavad on muutunud, sünnipäevaõhtul toimub mediteerimiskursus ja ta läheb sinna, ja kui see mind huvitab, kutsub mu kaasa. Töötasin tulla. Kruusi asemel (ilusaid kruuse polnud müügil) ostsin talle mõttetarkusi ja häid soove sisaldava, ilusa kujundusega raamatukese “Kallile sõbrale”, kirjutasin sinna sisse “Haraldilt Klarale” ja lasin selle kaupluses roosa kinkepaberi sisse pakkida. Klaraga kohtudes nägin, et ta oli kaalus alla võtnud ja tundus üsna kena. Andsin talle kingituse ja kolm kimpu piibelehiti. Ta tänas mind, et olin teda meeles pidanud. Mediteerimiskursusel rääkis tõmmuks päevitunud brünett poolatar vene keeles, kuidas mehe ja naise vahel saab ainult siis olla tõeline armastus, kui nad samas armastavad Jumalat. Tema juttu tõlkis eesti keelde prillidega neiutirts, kes oskas vaevalt eesti keelt ja venitas oma mõttepausidega ettekande kolm korda pikemaks, kui see muidu oleks olnud. Seejärel hakati mediteerima: õpetaja järel korrati kolmkümmend korda jumalikku olemust kätkevat mantrat “Gauaranga”. Minagi tegin seda, siis aga otsustasin lahkuda. “Helista mulle,” sosistas Klara mulle järele. Nii nagu ta hetk enne seda oli, minu kõrval, silmad kinni, püüdlilikult “Gauaranga” hääldades, ongi ta mulle meelde jäänud; päris armas, kuigi mitte just ilus. Korra rääkisin temaga veel telefonis; sain tema jahedast häälest aru, et minu kingitus polnud talle erilist muljet avaldanud, ja kuulsin, et ta oli käinud mediteerimiskursusel uuesti ja läheb sinna veel.

JAAN KAPLINSKI

AVALDAMATA LUULETUSI 1996-1998

Tahaks panna Jaani ja Kaplinski
käest kui kaks kohvrit,
mida olen tassinud kaasa
aastast aastasse, korterist korterisse,
linnast linna. Panna nad maha
teeäärde märjale rohule
ja minna nimetult, paljajalu
otse sinna ida poole,
vaibuvasse õhtutuule kohinasse,
paisuvasse rohutirtsude sirinasse
mille taga metsa kohal
vilgub üksainuke kahvatu täht.

25. VIII 1996

*

Jälle kord lööb seljas
hõõguma Vercingetorixi särk.
Kolgata mäel
üksik põlev Maarjamaa rist.
Umbsõlmi ei saa lahti
keiser, paavst ega kuningas,
naelu ei kisu randmetest välja.
Sõnn aga sööb rahumeeli foorumil rohtu,
naeratab omaette, arvab ehk, et on Euroopa,
et usk teeb õndsaks,

Ilmunud Jaan Kaplinski koduleheküljel <http://jaan.kaplinski.com/>.

et Saaremaa paganatele ei saa armu anda.
No problems, no mercy, no trespassing.
On aeg vahetada Marx mammona vastu,
on aeg vahetada eest- ja tagantuksel lukud,
on aeg vahetada isamaa ema kapsaia vastu.
Järsaku kohal puhub tuul mingis teises keeles
ja meri lakub ära vahu,
mis ta ise on kaldale jätnud.
Kivid nii libedad,
vesi nii külm.

Mis mul kätte puutunekse,
mõõka kätte puutunekse.

25. VIII 1996

*

Püha jõgi, püha mägi,
pühad pihlakad mäella,
pühad oksad pihladella,

püha tuul pihlapuus,
vahel ta tuleb
niisama just
teiselt poolt siipoole,
siitpoolt teisele poole.

Ons vara või hilja
virguda,
kõik on ühtviisi kaugel,
uni ja ärkvelolek,
vihm mis pimedas
pimesi rabiseb

aknaruudule
kust miski ei paista.

25. VIII 1996 / 28. VIII 2001

*

Ma ei tea veel, kuhu minna.
Äiksepilv tuleb üles
tänapäev vastu tuult.
Tean: siin nõlval
on rohi põuaaegugi
lopsakas,
jäljed kasvavad
varsti kinni.

Ma ei tea veel,
mida kaasa võtta,
kas kotis
või lihtsalt põuetaskus,
südame ligi.
Midagi väikest,
sooja ja pehmet
või mõni kiri
roosas ümbrikus,
midagi mis on kirjutatud
väikeste siniste tähtedega.

25. VIII 1996

*

Oh need peenikesed preili käekesed,
ei või tetä prostoi tüüd,
elu see võib perse minna,
sinna parata ei saa,
nii nad tapsid Ferdinandi,
siin ma seisan ja teisiti ei või,
peos pistoda või seda asendav dokument,
lendan kartmata mäest alla,
usu, tsaari ja isamaa eest,
kõige eest, mis kunagi oli,
Toots, Kiir ja Lutika Viuu,
kõige pärast, mis kunagi tuleb, alt ära, tatt laguneb.

25. VIII 1996 / 28. VIII 2001

*

Poolel teel põlluni
jään pimedas seisma:
kaugemale pole vaja minna,
tuulehõng mere poolt
toob ninna küpse odra
sooja tolmu lõhna.

29. VIII 1996
Suderby

*

Harakas rapsatab
õues trepi eest lendu.
Tajun, et olen üksi,
tajun, et ei ole üksi.

3. IX 1996

*

Vihm, vihm,
suured soojad õnnelikud piisad,
vihm, viimaks ometi,
vihm, üksainus, viimane kord,
vihm, et ta võtaks mind
võtaks mind ühe väikse
sooja õnneliku piisana
tantsima märjal asfaldil,
kuivama, aurama pärast
ära, pilvisse,
päikesepaistesse tagasi.

6. IX 1996

*

Viha ja armastuse vahel
midagi külma ja õhukest,
midagi, mis hingeõhus sulab
hingeauruks,
surematuks hingeks,
hingesurematuseks.
Sügis on tulekul, õige aeg

sulatada jääd.
Varsti enam ei jõua,
varsti kaob jäälillede vahele
ka sinu pronksnaeratus,
su tõeline nägu ja nimi,
Leole Lembitu.

8. IX 1996

*

Külmad pilved külmas taevas,
külmast kohmetud kimalased
klammerdud kuldvitsa
närbuvatesse õitesse
nagu sina suvesse,
mis on ikka helgem,
ikka eredam-kollasem
vaevuaimatava õietolmu lõhnaga,
mis ulatab kuldse ämblikuniidina,
sirinana kõrvus
hilissuvest kevadesse,
ikka veel, veel üks kord.

10. IX 1996

*

Maa. Meri. Gaia.
Ookeani hingeaur.
Pilvevinetus öös Atlandi kohal.
Kaugel all – kas mõni saar
või mõni pilv pilvede all
hääbumas hämarikku.
Maa. Ema. Öö.

16. X 1996

*

Keel segab mõtlemist,
mõtlemine segab mõistmist,
olemasolemine segab olemist,
olemine segab elamist.

London, 30. X 1997

*

Käia ajaga kaasas,
käia kellaga kaasas,
käia käiaga kaasas –
kui kuumaks läheb, jahuta veega.

Käia koeraga kaasas,
koera karvades kirbuga kaasas,
igäühele oma, Auschwitzis ja megamarketis.

Sunnitud valikuvabadus –
kas sündides valisid sunni,
kui vabadust ei olnud valida?

Vesi on pehme, aga surve all
võib lõigata kivi.

31. X 1997

*

Eesti vanad vanemad
vaimuvallast vaatavad

Teepeenral lokkavad
pakid ja pudelid
männiladvas laulab
lehelinnuke
Gin-long-drink
gin-long-drink

Addinol
Camel
Mars
L & M
Valio piim
Super Toffee
Lehmake
Fanta
Ekstra
Brave New World
Mida külvad seda lõikad
Kõik loom laulab loojale kiitust
Gin-long-drink
Gin-long-drink

Rehkendada peab oskama
koolis nagu eluski

Kaks Kerest on üks Hurt
Kaks Tammsaaret on üks Tobias
Kaks Tobiat on üks Koidula
Viis Koidulat on üks Jakobson

peas on nendel elu kroonid
võidulaulud nende suus

Gin-long-drink
Gin-long-drink

Mu lehkav isamaa

*

Kõnniteel paksult sireliõisi:
õnned ja õnnetused närbumas maas.
Minnes mõtlen, kuidas panna paika hauakivid
Pauluse surnuaial.
Samas kõnnitee serval õõtsutab saba
ühe jalaga linavästriku.
Ikka näen väikesi asju,
mida olemas ei ole.
Mõtlen, kuidas võis olla linavästriku jidiši keeles.

Õhtul sõidame juba maale

Mõlemal käel hiliskevadine Tartumaa,
nagu suur lopsakas
heleroheline salatipeenar.
Tiigis on vesi pärast paduvihma

piimakohvi karva savikas.
Öösi laulab konnade koor meid magama.

3. VI 1998

*

Iga õhtu ootan nahkhiirt
nagu oodatakse naist, last või sõpra.
Kui ta tuleb, on juba hämar,
kõik kassid ja pilved taevas
on hallid.

Vihmaelne vaikus,
kerge hingata, süda on rahul,
päev lõppend; öö, uni võib tulla.

3. VI 1998

*

Istun trepil, hingan, imen endasse midagi ööst,
mis on nii teistmoodi, on nagu lõunamaa lind,
eksind siia Võrumaa küngaste vahele,
niiske, hele ja soe, täis sahinaid, huikeid ja lõhnu
ja vaikust ja sulpsatusi,
putukate ja kalade kirju tiigil,
mis harunevad igasse ilmakaarde
ja millest kuu peegeldus
mõraneb ikka uuesti ja uuesti.
Tahaks, et aeg peatuks, et see soe öö jääks,
et ta ei peaks lahkuma,
et võiksin saada otsa ainult temaga koos,
et sureksime koos, üksteise kaisus,

nagu õnnetud-õnnelikud armastajad.
Lõpuks rahunen ja lepin ehk sellegagi,
et saan öölt unne kaasa sooja suudluse,
et ta silitab enne und mu pead.
Kirgas kuu joonistab saunaseinale hõbepaju oksad.
Nahkhiired tulid – seekord kahekesi.
Paar korda hõikab kingu taga kiivitaja
nagu vastuseks mu Fausti-palvele
ja loode pool väljal räägub rääk.
Kõik ei jää meelde, ei mahu kirja,
hing ei mahu kehasse, hing ihkab välja,
hing ihkab sulada, lõppeda koos ööga.
Kustuda koos kauge kiivitaja ja kauge käo häältega
Kiivit, kiivit, kiivit ...
Kuk-ku ...

7. VI 1998

*

Leidsin lõhutud linavästrikupestast
pika halli juukse.
Ei ole kahtlust – see on minu.
Liigutav pisileid – Talmudis seisvat, et vaga on see, kes ei karda
oma juukseid tules põletada.
Raadios räägib Elsassi juuditar
oma keelest ja lauludest
läbi ragina – õhk on täis elektrit
ja enam ei tea, mis on kaugel, mis lähedal.

8. VI 1998

*

End verd täis imend sääsk
– oli see minu või mu naise veri –
istub aknakardinal just ühe päiksekiire kohal.
Väljas kardina taga lendleb nahkhiir
külmas öös. Part seitsme pojaga
tukub vist kuskil kaldarohus
ja homne päev tuleb tasapisi ligemale,
teadmata, et tema tulekus
ei saa olla absoluutset kindlust.

Mõned mu luuletused on küsimused ilma vastuseta.
Mõned on vastused ilma küsimusteta.
Tuul kannab linde ja kisub mände juurtega maast.
Ja siis on jälle öö, juuniöö ja jahe tuulevaikus
lööb kumisema kõrvades.
Ma ei tea, kas täna öösi ka
tuleb hiir, jookseb kapi otsast riulile,
ajab maha tikutoosi ja ehmatab mind tagasi
une ja poolune, poolune ja ärkveloleku piirilt,
kui seda piiri ongi, kui ärkvelolekut ongi.

Ma ütlesin kassile: jää siia, – ta läks ära üle õue.
Ma ütlesin naisele: jää siia, – ta sõitis linna.
Ma ütlesin vaikusele: ole siin, ole vait koos minuga.
Ta ei vasta. Buddha istub uksele ja vaatab
itta tõusva päikese poole läbi minu, palkseina ja metsalatvade.

24/25. VI 1998

*

Vihmasse on sulanud
nädalapäevad ja mitu head kavatsust.
Vihm on täitnud tükikese elust
ja ennegu tuul jääb vakka
ja päevahämarusest saab ööhämarus,
kõneleb ta natuke kõigest,
milleks ei ole kunagi hilja:
muinasjuttu kaugest tulest kõrgel mäel.
Seni imeb üksik külmetav sääsk
mu kaelal end verd täis
ja lendab minema.

5. VII 1998

*

Rukkirääku ei kuule enam,
vaikus põldudel riivab südant,
otsekui luuletuses, mille kirjutasin
kolmkümmend aastat tagasi.
Kuigi rukkiräägud on veel olemas,
kuigi mitu vikatit on vahepeal läbi kulunud,
mitu luisku murdunud
ja Luka raismikul kasvab uus mets.

5. VII 1998

*

Part poegadega ujub kaldarohu varju.
Pääsuke kastab end lennul vette.
Linavästrik kisub püütud kiilil
tiivad küljest ja lendab ära.
Õhk virvendab päikeses põllukingu kohal,
männilatvade rütmis liigub kõik eikuskiilt eikuskiile,
kuni tühjus saab täis ja kaob
vahe valguse ja varju vahelt,
kuni minu ja pardi peegelpilt
lahkub ja läheb elama oma elu,
millest meie midagi ei tea ja millest
oleks rumal midagi tarka öelda.

5. VII 1998

*

ja akna taga sisselaskmist ootav märg kass.
Aga kedagi pole tulemas, ainult eilne käterätt
lehvib tuules ja kaugel metsaveerel
toetub kask kuusele, nii nagu nad jäid
viimasest tormist saadik.

5. VII 1998

*

Minu käest ei maksa küsida, kuidas peab elama.
Vaatan ikka vähem TV-d ja ikka rohkem aknast välja:
Ohakad on ikka veel niitmata.
Siniste pilvede vahel on roosad joomed.

Tuult ei ole, hõbepaju kasvab korruga
alt üles ja ülalt alla
ja pardipere ujub alaspäi
mööda veepeeglit.

Tasapisi jään aina pisemaks,
varsti mahun läbi nõelasilma
ja pean panema prillid pähe,
kui tahan iseend näha.

Aias imevad lepatriinud mind tühjaks
verest, mõtetest ja kirjutamata luuletustest
ja mu tühi kest kukub sügisel maha
ning kõduneb ära kuluheinaga koos.

10. VII 1998

CLAES ANDERSSON

Rootsi keelest tõlkinud Mati Sirkel

Brüssel on kuulus oma päikselise ilma ja
prügikoristuse poolest.

Mu potents ja mu hambad pole kunagi
olnud paremad.

Igal vabal hetkel kuulan Wagnerit ja
loen jaoti Prousti.

Pole traagiline, kui sind lämmatavad ja söövad
väikesed loomad.

Minu edu juures on paanilised atakid
läbitud staadium.

Poliitika: kuidas respektierida seda, kes mõtleb teisiti, kuidas olla aus.

Mul ei teki kunagi tahtmist karjuda oma naise peale.

Sügis on minu aastaaeg, selginemise, mõtluse aeg.

Kõige rohkem meeldib mulle olla üks, varahommikuti
surnuaial.

Ma olen õnnelik inimene.

*

Ma lähen läbi metsa ja mulle hakkab silma puu,
mida olen näinud, kuid pole näinud.

Ta seisab seal. Ta on. Valgus paistab läbi
aastaringide ja saab minu ringideks.

Ma olen ära lubatud.

Kui hingan, võrsuvad haljad lehed ja tuul
paneb puu tantsima.

Ilmunud võrguajakirjas NINNIKU (www.eki.ee/ninniku).

Kui leian lehestikus linde, valguses
ujuvaid, pistab keegi käe pihku.
Rändan läbi metsa ilma süngete mõteteta.

*

Gösta Ågrenile

Tühiruumi loovad tema seinad.
Vabadus eeldab oma vanglat.
Seinte puudumine pole vabadus, see on
kodutus. Liikumisvabaduse saan ma siis, kui
olen õppinud rahu. Vedada end vabaduse nimel
kõigisse neisse nii äravahetamiseni sarnastesse
ruumidesse, see on turism. Meelelahutus?
Vahel, kui jõust ei piisa
imedeks. Seinad peaksid olema nihutatavad,
varustatud uste ja akendega,
et nad ei varjaks valgust. Taip tekib siis, kui me
näeme iseennast silmadega, mis meil on
teiste silmades. Head nägemist ei tuleks
alahinnata. Miski ei saa pimedada silmajõu vastu.

*

Ma kirjutan ennast sinule,
et silmata väikest
poissi, kes iial ei nutnud, ehkki
ta oli nii täis nuttu kui
ämber külmunud vett. Talve
järel tuleb talv ja pole oodata
mingit soojust. Mul on külm,
olen külmunud, aga sulades
vajun maa sisse.

*

Mets on haige. Veed on haiged. Õhk on haige. Rohi on haige. Kalad on silmitud. Linnud kukuvad merre, tinast rasked. Inimesed on haiged. Pole mingit tagasipöördumist. Me oleme unustanud, kuis võinuks olla. Me oleme unustanud, kuis on. Kui kõik on haiged, pole keegi enam haige. Mets pole haige. Vesi õhk rohi kalad linnud meie inimesed pole enam haiged.

*

Kui keegi räägib sulle vastu, tapa ta.
Kui keegi ei näe viisakas välja, tapa ta.
Kui keegi kogeleb või lonkab, tapa ta.
Kui keegi pöörab pilgu ära, tapa ta.
Kui keegi tõukab sind tänaval.
Kui keegi sõidab su autost mööda.
Kui keegi on enne sind pisiostukassas.
Kui keegi irvitab, tapa ta.
Anna talle vähemalt üks korralik jalahoop näkku.

*

Kui ma joon nüüd rohkem, muutub mul pea täiesti selgeks, nii selgeks, et pildid viskuvad mu peale oma lõhkilõigatud kõhtudega, oma katki-rebitud nägudega, oma vihkamishammastega, mis hammustavad mul riista otsast, see on ilus. Viin aitab mul minna hulluks, kui ma juba olen arust ära. Ma muutun endale selleks, mida ma kõige rohkem kardan, sest see tõmbab mind alla ja eemale kõigest teesklusest.

*

Stockholm on linn maailma südames.
Kõrtsis kuulen kaheksat keelt, neljast saan aru.
Kõhn naine sirutab käe välja, kui ma
teda kõnetan, eemaldub ta kähku.
Nagu tavaliselt, pole ükski mu sõber kodus, lähen
kinno, nutan kogu komöödia aja.
Rootsil on puudus tööjõust, tuleb stagnatsioon,
ütleb rahandusminister telekas.
Valitseb hästivarustatud hirm, küsimus on selles,
kas müüa või saada müüdud, nagu tavaliselt.
Rahvamaja võetakse maha, viisteist tuhat õpilast
avaldab meelt kehva koolitoidu vastu.

Tahan tihemini lasanjet, ütleb üks paks poiss ja naeratab.
Mina ronin üles Soomelaeva ja vaatan linna oma all,
enne kui võtan ühe õlle ja lähen sauna.
Saunalaval istub kamp taani turu-uurijaid ja suitsetab.

*

Puuduta nahka seal, kus ta on kõige õhem.
Niisuta keelega kõige tundlikumaid kohti.
Ära suru piiki oma kallima südamesse.
Kui linnud meist läbi lendavad, saame tiivad.
Kes jaksab nutta, ei upu.
Nii kaitstud kui meie, nii andunud polnud keegi.
Seal, kus see juhtus, kasvab nüüd lillesäng.

*

Nägin unes, et magan. Ärkasin,
aga nägin ikka und.
Olin üks neist koertest, kes jooksid
tühjal veeta rannal.
Olin tigudes, väikesed ajaloomad

hingasid tasa.

Suured näod minu elus on kustutatud.

Ideoloogiad on kustutatud, ema murelik suu,

isa kotkanina, suur väike õde, väike

suur õde, kustutatud.

Laste näod mu piltide hulgas, kustutatud.

Suur elu paiknes väikeses, mina olen täiskasvand õnnelik,

kui õnn on olemas.

Õnnelikud aastad, mis läinud, kustutatud, värvimas tulevasi päevi teo ja koera lõhnadega.

Kihutavad teod tühjal veeta rannal,

aja koerad tasakesi hingamas.

Taassündivad päevad ja ööd jäävad selleks, mis nad olid,

armastuse raam ja piiramatus, kustutatud.

*

Mul õnnestus leida naine,

kes alati magas.

Kui meie pilgud esmakordselt kohtusid,

uinus ta jalamaid.

Kuuldes minu samme trepil, vajus ta

sügavasse talveunne.

Kui armastasime: üksainus pikk uni.

Ta uinus alati enne mind. Kui mina ärkasin,

magas tema edasi.

Ainus, mida ta alati igatses,

oli magada.

Uni on surma sõber, torkasin, kuid tema

oli juba tukastanud.

Kogu aeg kurtis ta unetuse üle, ta

ei maganud kunagi "õigesti".

Olin öösiti tihti üleval ja vaatasin

ta magavat nägu.

Kuni ta ärkas ja kurtis, et polnud

hetkekski suigatanud.

Kui istusime kaugetele maadele viivasse lennukisse,
uinus ta enne, kui lennuk end maast lahti rebis.
Hellitasin teda, me riidlesime, ma lõin teda, suudlesin,
tema aga magas veel sügavamalt.
Ta uinub mu matustel ja omaenda matustel,
kui ta ärkvel olles sureb.
Oleme natuke ärkvel, ütlen mina; hauas
saab magada küll.
Rumalus, haigutab tema. Head ööd, kallis. Head und.
Peaksime lahku minema või magama eraldi magamistubades,
aga kui teen sellest juttu, uinub ta kohe.
Mina armastan teda, kui ta magab, ja armastan, kui
ta on ärkvel.
Kõik inimesed magavad, kuid keegi ei tea, miks. Keegi ei
tea isegi seda, miks me oleme ärkvel.

MIHKEL SAMARÜÜTEL

ELANIK

(ühetoaline korter, valged tühjad seinad, elektripliit, seinakapp, laud, toolid, toanurgas presendiga kaetud kuhi)

“Ära sega, ma teen süüa.”

“Vittu sul seda just vaja teha on. Elame nagu mingid kuradi homod siin korteris, muudkui teeme süüa ja sööme ja teeme süüa ja sööme, kas siis tõesti midagi muud teha ei ole.”

“Jää vait raisk.”

(üks)

“Võibolla midagi muud. Ma tapsin täna inimese. Aga ega tema seda ei tea. Tema ainult viriseb, et ma muudkui süüa teen. Aga mis teha, kui mul on kõht tühi, ja tema tühja kõhuga virisemist ka ei jaksa ära kuulata. Ma lihtsalt läksin sellele üksikule naisele järgi, ütleme nii, et kõhutunne andis suuna. Tema, rumal, otsustas põgeneda, ja otse parki. Oli öö, seal ainult rahu ja vaikus. Ja muidugi mitte kedagi. Ma olen alati mõelnud, et naise liha on kuidagi parem kui mehe liha. Et naine on pehme, need reied ja kõht ja miks mitte ka tuharad. Ja nad ei ole mürki täis. Ma tagusin ja tagusin talle kiviga vastu pead, kuni ta lõpuks oli tõesti surnud. Ma ei mõtelnud midagi, viskasin kivi maha ja proovisin aru saada, kas ta hingab. Nagu ei midagi. Et siis niimoodi. Mul oli ja õigemini siia maani on kõht tühi. Ta oli räitsa surnud. Vedasin ta eemale, oli selline vist kolmekümneaastane naine, polnud enam eriti iluski, selline tüsenev keskealine. Tundus, nagu kaaluks ta rohkem kui mina, vedamine päris väsitav. Ma ei tea, tegelikult see ei ole ju tähtis. Tükeldasin talt oma viis kilo liha, rohkem kilekotti ei mahtunud, katsin ta mingi leheprahiga. Ja nüüd ma tahan veel süüa. Ja kes

tahab, võib minuga ühineda, minu pidupäev on kõigi pidupäev.”

(pakub publikule liha)

“Meil kõigil on omad nõrkused.”

(kahekesi)

“Mida sa tahad.”

“Vittu jää vait.”

“Ma tahan suitsetada.”

“Keda see huvitab.”

“Kas sa süüa sooviksid.”

“Mul on kõrini su pasast.”

(pakub publikule liha)

(üksi)

“Kui mul on raha, siis on kolm prioriteeti. Jah, kolm seda prioriteeti. Kõigepealt tuleb suitsu osta. Ja siis küllaldaselt alkoholi. Ja siis tuleb hakata mõtlema linna peal joomise peale. Ja seejärel tuleb siis toidu ostmine. Pika jutu peale ongi kõht tühjaks läinud.”

(võtab pannilt liha)

“Kui keegi liha soovib, siis võiks käe tõsta, raisata pole meil midagi. Eks ma siis vaatan.”

(kahekesi)

“Laena mulle raha. Ma ei suuda enam sind vaadata.”

“Miks mul peaks raha olema.”

“Sa oled selline vastik rikas, kuskil on sul alati raha, ma tean küll.”

“Mida sa tead.”

“Ähh.”

“Millest sa seda järeldad.”

“Kurat, kas sellepärast tuleb ülikoolis käia, et neid järeldusi muudkui otsida. Kust sa siis oma rõveda liha välja nokkisid, kurat, kas sa arvad, et ma olen mingi idioot või.”

“Kui palju sa tahad.”

“Kas sa tõesti arvad, et ma olen mingi idioot.”

“Jää vait.”

“Maksan pärast tagasi.”

“Mida. Kas sa ütlesid midagi.”

“Ei, ei midagi.”

“Mulle tundus küll.”

“Ma ei viitsi sinuga rääkida.”

“Keda see huvitab.”

“Mida. Ma ei kuule.”

“Ei midagi.”

“Mulle tundus, et sa ütlesid midagi.”

“Sa oled purjus.”

“Mida.”

“Mis päev täna on.”

“Teisipäev.”

“Seda ma arvasin.”

“Mis sa siis küsid.”

“Ma ei tea.”

(üksi)

“Magasin paar päeva tagasi naisega, kellel peaaegu rindu polnudki. Muidu oli normaalne. Algul mõtlesin, et ta on alaealine. Siis selgus, et ta unistuseks oli selliseks modelliks saada. Milleks ta siiski ei olnud saanud. Kuidagi imelik oli katsuda naist, kellel on ainult need nibud ribide vahel. Justkui telekapult. Hiljem tahtis ta vist mu telefoninumbrit. Tema elab vanemate juures.”

(pühib käed pükste vastu puhtaks)

“Me pidime täna kohtuma. Ma ei taha.”

“Jah, ma nikkusin selle rinnatu naisega. Ei midagi erilist. Juba mitu aastat ei saa ma enam nikkumisest mingit rahuldust. Lihtsalt nagu

mingi oma kummalise tungi rahuldamine. Sa pistad oma loodetavasti üles paisunud riista ühte poolmärga auku, mis asub seal naise jalge vahel. Enamasti on see kuradi karvane, võiks öelda, et ebahügieeniline. Naljakas sõna. Ja siis sa jõnksutad ennast edasi-tagasi. Või siis naine hüpitab end sinu peal. Ja sa kuuled neid imelikke hääli, vahel neid kuulates sa imestad, et mis imelik inimene see küll su all on. Ja siis sa ei suuda enam midagi ja su riistast volksab välja see vedel ollus. Ning siis ei midagi muud kui ainult saaks end puhtaks pesta. Tõsi küll, vahel tuleb päris hea uni. Enamasti tahad ikka edasi liikuda, kuskil pea uuesti täis juua ja lõpuks omaette magama minna.”

(kuulatab)

“Mis tähtsust sel muidugi on.”

(otsib suitsupakki)

“Mul on sõber, kes on neli korda üritanud enesetappu teha. Arstid ütlevad, et ta on skisofreenik. Tema arvab, et talle meeldib selliseid asju proovida. Ma ei tea, võibolla tõesti.”

(istub ja vahib publikut)

“Juua tahaks.”

(vahib publikut edasi)

“Võibolla te tahate midagi muud kuulda.”

(suitsetab ja mõtleb)

“Võibolla on teil sama igav nagu mulgi.”

(suitsetab, vahib publikut)

“Viimasel ajal on mul kõhus imelikud valud. Varem valutas vahel hommikuti, nüüd ka õhtuti. Tema arvab, et ma olen endal maksa ära joonud. Ma ei tea, arvatavasti on lihtsalt toitumisega natuke midagi valesti, pole kõiki neid vitamiine või muid kuradeid korralikult tarbinud. Ja siis see joomine ka.”

(kuulatab)

“Kuradi vördjakari elab ainult siinkandis.”

(uksekell)

“Kuradi idioot, uks on lahti.”

(uksekell)

“Vittu milline vördjas.”

(läheb ust avama. Noor naine)

“Mida.”

(seisavad)

“Mida.”

(naine vaatab talle otsa)

“Mida. Ma ei tule ühelegi kogunemisele. Ma ei osta su kuradi hambapastat.”

(seisavad)

“No tule siis sisse, mis me niisama seisame. Palun.”

(uks kinni)

“Mis su nimi on.”

(naine vaikib)

“Okei, oli tore ja huvitav, aga nüüd on mul kuradi igav ja tahaks selles olukorras selgust leida. Ja mind on täitsa huvitama hakanud su nimi.”

“Elena.”

“Ma ei tea, kus ta on, ta läks kuhugi, aga ma arvan, et millalgi tuleb ikkagi tagasi.”

(naine raputab pead)

“Istu.”

(naine seisab)

“Näe, tool on seal.”

(naine seisab)

“Istu kuradi vitt raisk kui mitu korda ma seda ütleva pean vittu küll.”

(naine istub)

“Mis siis nüüd.”

“Kas teil on mingi kellaeg, millal te kohtuma pidite. Ma tõesti ei tea, millal ta tagasi tuleb. Võibolla täna, homme. Eks siis ootame.”

(istuvad mõnda aega liikumatus)

“Ma võiksin muidugi kohvi pakkuda, aga meil pole kohvi. Võibolla teed, seda vist on.”

(naine mõtleb, raputab pead)

“No siis ei tee teed.”

“Mul on kõht tühi. Kas sul süüa on juhuslikult kaasas.”

(naine raputab pead)

“Ei, muidugi mitte. Meil on ainult seda kuradi liha. Kurat, kui tüdinud ma sellest pidevast lihasöömisest olen, selline tunne, nagu oleks endast mingi elajas kasvamas.”

(vaatavad teineteisest eemale)

“Aga mis ma sellest sinule räägin.”

(tuled kustuvad)

(valgus. Mees valib muusikat. Muusika. Naine seisab toa nurgas)

“Mis nüüd siis on. Mida sa seisad seal, nagu sul oleks midagi viga. Kas sul on kõht ikka veel tühi. Mina ei taha enam midagi. Ma tõesti ei tea, millal ta tagasi tuleb. Või mida sa tahadki. Kas sa ei oska rääkida. Või sul ei sobi just minuga rääkida, ah. Elena. Imelik nimi. No küll sa oled alles salapärane. Hea küll, ärme siis räägi midagi, okei.”

(mees kõnnib teise toa nurka, vaikivad)

“Vittu kui närvidele see kõik käib.”

(kõnnib tagasi laua äärde, istub, haarab kätega peast kinni)

“Hea küll, ma siis räägin ühe anekdoodi, just ajalehest kuulsin. Noh, bordelli tormab sisse üks täkku täis lõvipoiss ja käratab, andke mulle kohe üks lõvipiiga. Kõik on tegevuses, vastab madam. Aga tiigriplika. Samuti kinni, vastab madam. Hundinoorik. Kõik on kinni. Lõvi ahastab, et kas siis tõesti teil midagi ei ole. Noh, on ikka. Vabad on veel süütud hiirekesed, viis krooni kimp.”

(mõlemad püüavad naerda)

“Ega see nii naljakas ka ei olnud.”

(vaikus)

“Mnjah.”

(istuvad ja vaatavad teineteisest kõrvale)

“Ega sul külm ei ole.”

(naine raputab pead)

“Tore.”

(mõnda aega ei räägi midagi, mees vaatab naist)

“Kas sa.”

(naine vaatab mehe poole)

“Aga.”

(mees muutub närviliseks)

“Kuule.”

(vaikus)

“Tule kuradi väike lits siia ja põlvita ja võta võta suhu kui mitu korda ma seda ütlema pean kuradi lits raisk kas sa ei saa aru türa mis viga on mis viga on mida sa venitad tule siia või ma peksan su segi tule võta suhu raisk ja kiiresti kohe.”

(naine tuleb, kohmitseb püksiluku kallal, avab selle, alustab)

“Ah vittu küll.”

(tõukab naise eemale, naine kukub põrandale, ei julge end liigutada)

“Vittu küll.”

(mees tõuseb püsti, tõmbab püksiluku kinni, naine lamab põrandal, vaatab mehe poole)

“Kuule, palun vabandust, eks, tõuse nüüd püsti.”

(aitab naist püsti)

“Palun vabandust, ma ei tea, mis mul hakkas, mul on need närvid kuradi läbi, vahel ei saa ise ka aru, kui korraga pöörab täiesti ära ja siis juhtub igasugust sitta.”

(vaikus)

“Unustame kõik ära, eks, see oli kogemata.”

(vaikus)

“Elena.”

(vaikus)

“Elena.”

(vaikus)

“Miks sa minuga rääkida ei taha, kas ma olen tõesti nii hirmus.”

(mees hakkab jalgadega närviliselt nõksutama)

“Elena.”

(naine ei liiguta end laua taga)

“Elena. Elena.”

(vaikus)

“Elena.”

(mees ei suuda enam jalgu rahulikumaks sundida)

“Elena, ma tean küll, et see kõlab natuke imelikult, aga ma vist pööran täiega ära, kui ma kohe natuke juua ei saa, eks, kas sa ei saaks

mulle natuke raha laenata, noh, natuke, palju pole vaja, kui teine tüüp lõpuks siia jõuab, siis me maksame sulle tagasi, eks, ära sellepärast muretse, Elena, Elena, kas sa saad aru, palun sind.”

(vaikus)

“Ära karda, ma ei tee sulle midagi. Ja miks sa siis ära ei lähe, uks on ju lahti.”

(vaikus)

“Elena, Elena, ma maksan sulle tagasi.”

(naine ulatab rahakoti, mees võtab raha kätte, paneb umbes pool tagasi, pimedus)

(kolmekesi)

“Kes see veel on.”

“Elena. Kas sa siis ei tunne teda.”

“Ma ei tea, ei tunne. Ei tule meelde. Mis teete.”

“Midagi.”

“Kust sa juua said.”

“Elena laenas, saad sa talle tagasi maksta.”

“Vittu kas ma olen mingi rahamasin või.”

(vaikus)

“Kuule, Elena. Ma maksan sulle homme tagasi, eks, ausalt.”

(naine istub laua taga edasi)

“Teil on siin ikka eriti lõbus olla. Võtan midagi süüa ja jätan teid noored omavahele, ärge laske mind endast segada, kohe lähen.”

“Kuhu sa lähed.”

“Väike ots linnas, muud midagi. Vittu kui tüdinud ma sellest lihast olen, oksele ajab juba. Saad aru, Elena, see mees on vist kuskil sigalas mingi põrsa röövinud ja nüüd me sööme nädalate kaupa muudkui liha ja liha ja liha, ma ei tea, mul on juba mingid seedimisraskused, sellised kõhuvalud ja sittuda ei saa.”

“Kui kaua sa seda kuradi jura ajad.”

“Kuule, mis sel su Elenal on midagi viga, et ta suud lahti ei tee. Tere, kuulsid, tere ütlesin.”

“Ega igapähega ei sobigi rääkida.”

“Oh, Elena, mis sa küll selle poisikesega teinud oled.”

(pimedus)

(valgus, kahekesi)

“Ja siis käis ilge kõmakas, kukkusin pikali, aga muud midagi, jook-
sime minema, täielik hullumaja, täielik hullumaja, mõtlesin, et kogu
maja pidanuks me peale langema. Aga ei midagi, kõik jäid ellu. Vittu
küll, millest ma räägin, mitte midagi ei saa aru. Ja sina ainult vaikid.”

(vaikus)

“Aga mis siis ikka.”

“Vahel mulle tundub, et ma olen selline harjumuste ori. Tead küll.
Aga võibolla mitte, ma ei tea. Et nagu pead muudkui selliseid igasu-
guseid asju koguaeg uuesti ja uuesti tegema, noh, ma ei tea, näiteks
hommikuti hambaid pesema. Võiks ju ka päeva ajal või midagi sellist.
Või et see joomine, jah, see on nagu ka selliseks liialt tavaliseks värgiks
muutunud. Ma ei tea, ükskõik tegelt. Sa ise ei ole midagi sellist koge-
nud või.”

(naine kehitab õlgu)

“Nojah, vaata, ega igaüks sellest kohe ise aru ei saagi, selleks tuleb,
ma ei tea, kuidagi maailma teistmoodi tajuma hakata või midagi sel-
list. Ma ei tea, vahel mulle tundub, et ma nagu mõistan selliseid asju
küll. Miks sa mind nii imelikult vaatad.”

(naine vaatab maha)

“Ära siis pead maha aja, suhtleme ikka inimeste moodi.”

“Ja siis ma tahaksin siit ära minna, kuhugile soojale maale, tead
küll, ei pea selles lumes ja sopas muudkui ringi tuiama, tilpned aga
niisama lühikeste pükstega ümberringi ja vahel käid seal ookeanis
ujumas. Noh, normaalne, kas sulle siis ei meeldiks midagi sellist.
Ainult seda raha nagu õieti pole, no muidugi tegelt rahapuuduse taha
selliseid asjad ju ei jää.”

(naine noogutab)

“Kui sa teada tahad, siis sa tegelikult täitsa meeldid mulle. Ei, ära
nüüd sellest valesti aru saa. Elena. On see ikka su õige nimi. Okei,

tegelt see ei oma ju mingit tähtsust, kõik see nimedega jama on üks kuradi väikekodanlaste jama. Kõik on poliitiline ja meiesuguseid poodakse koguaeg. Sinuga on nii hea rahulik olla, ei pea koguaeg mingit mõttetut kino tegema.”

(naine naeratab)

“Sul on selline ilus naeratus. Okei, oli jah selline väga õnnestunud kompliment ja nii edasi.”

“Mida. Kas sa ütlesid midagi, ma ei kuulnud.”

(naine raputab pead)

“Ei, muidugi mitte, see olekski liialt tavaline olnud.”

“Ei mäleta enam, mis see tunnete asi on, armastus või midagi sellist. See on vist nagu midagi sellist, mida sa koged kuskil koolis, siis kui sa oled selline imelik pubekas, sul on just see vastik häälemurre ja tüdrukud on korruga äärmiselt seksikaks muutunud. Siis sa oled selline närviline ja muudkui mõtled ja mõtled ja loodad tähti taevast kätte saada. Naljakas väljend. Jah, need metsikud kannatused muidugi ka. Elena, mida sa arvad. Okei, ära vasta midagi, kes see ikka purjus inimese loba viitsib kuulata.”

(mees joob)

“Vahel ma tõesti tunnen puudust selle kellegi või millegi järele, ma ei tea, keda puudutada ja tajuda enda juures. Heh, just nagu sina istud praegu mu kõrval. Kas sinul on keegi. Okei, sa ei pea vastama, muidugi, igäihel on õigus oma eraelule ja maalapile. Vittu küll. Vittu küll.”

“Tule siia, istu mu kõrvale.”

(naine vaatab mehele otsa)

“Ära kardada, tule siia, Elena, ma ei tee sulle midagi.”

(naine istub mehe kõrvale)

“Ei, tule lähemale, tule lähemale, mida sa kardad, kas sa ei usalda mind.”

(naine istub mehele sülle)

“Nii. Ma olen vist terve õhtu tahtnud, et sa mulle sülle istuksid. Ei, ära saa valesti aru. Sa oled lihtsalt mulle meeldima hakanud. Noh, teistmoodi kui need teised inimesed, sa oled kuidagi eriline. Hea küll, ma olen praegu purjus, aga mis siis sellest, mis siis sellest.”

(vaikus)

“Jah, mis siis sellest.”

(vaikus)

“Ega sa ebamugavust ei tunne, ei.”

(naine raputab pead)

“No siis on väga hea, eks. Siis on kõik korras. Eks. Miks sa ei ütle ometi midagi, ma tahaks su häält kuulda. Kas või korrakski. Ütle midagi, Elena.”

(naine vaatab kurvalt talle otsa)

“Ei, muidugi mitte.”

“Kas ma meeldin sulle.”

“Kas ma meeldin sulle.”

(mees püüab naist suudelda)

“Ära kardada mind.”

(suudlevad)

“Ega sa ei jäta mind maha.”

“Ma ei oska sinuga enam midagi rääkida.”

“Ütle ometi midagi.”

(naine hakkab meest suudlema)

“Vittu milleks seda veel vaja on.”

“Kas sa ei saa aru, kurat võtaks, kas sa tõesti ei saa mitte midagi aru, kurat, mis sul viga on, mingi haige oled või, miks sa pead selline olema.”

(mees paiskab naise sülest põrandale)

“Kuradi vördjas, sa ei või mulle ühtegi sõna öelda, mida sa kuradi

lits siis üldse ronisid mulle sülle, vittu küll, kas sulle makstakse selle eest. Mina armastan sind täiega, aga sa isegi ei viitsi mind tagasi lükata, ütles, mis sul kuradi vördjal ometi viga on. Mis sul viga on.”

(naine lamab ikka põrandal)

“Vittu kui närvidele käivad mulle sellised inimesed, oi kui erilised te kõik olete.”

(naine lamab põrandal, peidab pea käte vahele)

“Noh, ikka ei midagi, sa ei ütles ikka veel mitte midagi.”

(mees jookseb köögikapi juurde, sorib seal, tõmbab kirve välja, jookseb lamava naise juurde tagasi)

“Kurat, ma armastan sind, kuidas sa sellest aru ei saa. Kuidas sa sellest aru ei saa. Kuidas sa sellest aru ei saa. Miks sa mind kas või perse ei saada. Mis sul viga on miks sa midagi ei ütles miks sa midagi ei ütles ma ju ometi armastan sind ütles ometi midagi ütles ometi midagi.”

(mees laskub põlvili, püüab naise suud sõrmedega avada, naine proovib pead kätega kaitsta)

“Mis sul viga on mis sul viga on ütles ometi midagi kas sa ei armasta mind kas sul on minust täiesti ükskõik miks sa ei ütles mitte midagi miks sa ei ütles midagi.”

(naine avab suu)

“Noh noh ei midagi ei midagi ei midagi sul on minust täiesti ükskõik Elena Elena miks sa pead minuga nii mängima miks miks kuidas sa sellest aru ei saa.”

(mees tõuseb püsti)

“Miks ma ei saa sinust aru miks sa pidid minuga nii mängima.”

(naine lamab põrandal)

“Miks miks miks.”

(naine katab kõrvad)

“Vittu kui tüdinud ma olen miks sa pidid nii tegema ma ei saa aru kas sul on tõesti minust nii ükskõik kas sul on tõesti minust nii ükskõik ma ei saa aru.”

(mees haarab kirve)

“Ütles ometi midagi ütles ometi midagi miks sa ei räägi minuga ütles ometi midagi palun palun ütles ometi midagi kas või üks sõnagi ükskõik midagi ütles ometi midagi.”

(naine peidab pead käte vahele)

“Ei midagi ei midagi ma ei saa sinust aru ma ei saa sinust aru ma ju ometi armastan sind.”

(mees hakkab kirvega naist peksma)

“Ma ju ometi armastan sind.”

(naine vajub elutult põrandale, mees virutab edasi)

“Ma ju ometi armastan sind ma ju ometi armastan sind kuidas sa sellest aru ei saa.”

(mees virutab edasi)

“Kuidas sa sellest aru ei saa miks ma ju armastan sind.”

(mees virutab edasi)

“Miks ma ei saa aru.”

(mees viskab kirve põrandale, vajub toolile, hoiab peast kinni)

“Jah ainult üks sõna jah üks sõna aga ei aga ei midagi temal ei so binud midagi öelda tema tema ainult vaikus jah tema ainult vaikus jah tema ainult kuulas mida ma talle rääkisin jah ma rääkisin talle kõik ära ei tema ainult kuulas muud midagi mina mina ei tohtinud midagi teada miks ma seda tegin ma ei tea.”

“Vittu mis siis nüüd edasi.”

(tõuseb püsti)

“Mis siis nüüd edasi.”

(seisab)

“Kas keegi julgeb veel midagi öelda.”

(kuulatab, vaatab ringi)

“Noh, leidub julgeid. Kuradi sitapeade kari, jah, kõik te olete üks närude kari. Vittu ütlesid midagi või, kas oli mingit ütlemist või, kurat võtaks.”

(tormab toa nurga poole, tõmbab kuhjalt presendi pealt, vaatab põrandal vedelevaid mannekeene)

“Noh milles asi milles asi kes julges kobiseda kes kes sina või mis kes vittu tahad peast ilma jääda või kuradi vördjakari raisk kuradi vördjad kes teist julgeb suu vett täis võtta.”

(toa keskele tagasi, võtab kirve)

“Tahab keegi veel suud lahti teha mis sina või kurat oli midagi üt-

lemist või.”

(rabab maast ühe mannekeeni, peksab selle kirvega puruks)

“Veel keegi mis leidub veel julgeid kuradi sitapead ja türaimejad sina jah sina tule siia raisk ma kuulen kõike ma olen kuningas minu eest ei jää miski saladusse vittu milline vördjad raisk.”

(tõmbab järgmise mannekeeni püsti, peksab selle kirvega puruks)

“Nii nii veel keegi mis on veel keegi ah kuradi ahvikari on veel ütlemist kuradid vördjad raisk.”

(haarab järgmise mannekeeni, peksab selle kirvega puruks)

“Veel veel keegi mis mis mis veel veel keegi kõik on omad mis mis mis on veel keegi.”

(peksab järgmise mannekeeni kirvega puruks)

“Kuradi vördjakari raisad.”

(peksab järgmise mannekeeni puruks)

“Vittu millised vördjad vittu millised vördjad vittu millised vördjad vittu millised vördjad te kõik olete.”

(peksab kõik ülejäänud mannekeenid kirvega puruks, põrandat katavad plastmasskillud)

(pimedus, kõik)

tallinn, 10.–14.08. 2002

KARL MARTIN SINIJÄRV

*

hea hüva hädisus
mürkmüttav imeloom
ja tudisevast siilist tõusev vastutusevahk
päh – kurask – pilgust pulknev joom
ja tume tahk – näis kuis
käib mutta sädistus

loe kirdest kakuke sul näuh – ta põrknev prigu
käpp mudas – mudas känkkraks kukkund lõust
on kesik ammutamas loomsust tõust
tõust tollest mitmeid vigu nigu
kanakaklusjõust ja koerarähklemisest
ei saadud suiseid suist
ei inimeste ilust (kaunist päeva!)
luist
muist üle jäi ja siis veel mitu konti
me maa peal aina krõgisesid aina
me maa peal mitu krõgisesid mitu
me maa peal mitu
krõgisesid
miks?

miks hädisus miks ilu
miks miks miks

Sonett, lihtjas ja sünk

võtan ühe joogi
rohkem pole antud
ega ette kantud
rohkem sa ei toogi

avan ühe õlle
poole joon tast ära
selle õlle pära
kallan sulle põlle

klunk klunk klunk
lonksti lonksti lonksti
ongi ongi ongi
nii nii nii

lonksti ära ongi nii
põlle antud joogi klunk

*

Vett vala pähklitele, kui ei ole veini,
võid sulata ja oota krõbinat
ja naudi lihasärisemisleili
pääl panni, naudi pekilõginat.

Siis pipraid lisa, juurde anna sibult,
tuld tasanda, nüüd luba haududa,
ja soola, suhkruga sa tembi vaikseid vigu,
kuni kulinaarne lause
laseb ennast lausuda.

Gurmaniakseid pause pea.
Ja haista, mis on hõrk.

Su meel on nõrk, võrk tõmbleb, jões kaob sudak,
veesügivik lööb tuimaks kaose hea,
sa leivalisandiks küll lõigud surnud sigu,
kes kuskil külavahel suitsutatud veidi,
näed kuud, näed puud, näed
ennast, sõgedat.

*

päev oli muda värvi
öö tuli nagu ikka
nad ajasid mind närvi
ja mina pidin pikka
viha kuna juba
tahtsin talve rahu
aga minu tuba
kuhu sa ei mahu
nuttis aknaid: sügis
polnud toale tulnud
kogu korter nügis
minu serva pääle
aga ma ei mahtund
selle serva pääle
kunagi ei mahu
mina serva pääle

*

oi uni
vaese mehe sõber
kus hulgid sa täna
kelle viiulid värisevad su kuulmekilede servadel
justnagu vaigutolmulised kuusesaeterad
korraks vaiki jäänunud
uni rõip ärka
su mets lõigatakse kännujoonelt ladvatumaks

nii et sa põueputlitki tõsta ei jõua
ropp ja ilutundeta rauatükk raiub su randme
kõik unenäoline uneliiv pudeneb punasamblale
saab saja sajandi möödudes
kämblarohedaks mullaks
unetaguses maakeras kus pole ilma ei maad
kus mulla omar ja omar volmer ja hardi tiidus
kurdavad minu muresid taevatähtedele
ja heidavad liisku kes lähimast mustast august
järgmised punased õlled toob
ja valetab vene rahvale et valge pohmelus kestab
ja tõestab sedasama mülleri sassile
kus pangaautomaadi puudutamine võrdub igavese
vähemalt kahepäevase häbiga
aga isegi kõige rumalamal isikul sõtta minna ei lubata
oi uni kui hää et sa oled
oi uni kui sa oleksid see mis päriselt on
ma küll ei magaks
tõsi küll
sind ma siis ei näeks

Jube tore päev

ma ostsin kaks raamatut
läksin üle tee
ja juba oligi tore päev

ma ostsin neli õlut
läksin koju
ja juba oligi tore päev

ma andsin musi
istusin klahvide taha
ja juba oligi tore päev

ma sain raha
sõin poole ära
ja juba oligi tore päev
ma kukkusin ära
ma ärkasin üles
ja juba oligi tore päev

ma lõikasin leiba
määrisin võid
ja juba oligi tore päev

ma lugesin luuletust
naersin natuke
ja juba oligi tore päev

ma lugesin luuletust
nutsin natuke
ja juba oligi tore päev

ma vaatasin punast
nägin ka rohelist
ja juba oligi tore päev

mul tundus jahe
ent siis tundus soojem
ja juba oligi tore päev

mul hakkas paha
hakkas veel halvem
ja juba oligi tore päev

mul oli meetod
keetsin kaks muna
ja juba oligi tore päev

ma olin untsus
lugesin lambaid
ja juba oligi tore päev

me sõime ja jõime
ostsime kaks paari pükse
ja juba oligi tore päev

me rikkusime reegleid
me lugesime reegleid
ja juba oligi tore päev

ma suusatasin ja
sa kelgutasid ja ja
ja juba oligi tore päev

ma ja
sa ja
ja ju
ba oligi tore päev

HASSO KRULL

BALTI JAAMA TUNNEL
pika varrega igreki kujuline
lage betoon vene ajast
ja valged seinaplaadid

iga plaat täpselt ruudukujuline
ümbär kaheksa samasugust plaati
rida ulatab lõpmatusse
ja kaob kuskile käänaku taha

valged siledad ühtlased tühjad
askeetlikud ruudud
ükski pole murenend murdund
ega välja langend

see on nagu lõputu naeratus
hambapasta reklaam, silma-
hammaste rida
suu keele ja huulteta naeratajata

kui tulla rongilt või Kalamajast
juba trepilt tervitab lõõtsahäääl
või kitarrimäng kurblik venekeelne laul
toska, daleko, na sever

paar-kolm inimest mütsi ja müntidega
hoiavad seina ligidale
nende laul kõlab selgesti ainult maa all
nad justkui ei märkagi möödujaid

seal kus pikk igrek haruneb kahte
seisab soojema ilmaga juuspeen memm
kui möödun hõikab ta poollaulvalt
“aa-ida-kee”, nagu *fa-re-mi*

selles harukohas pead otsustama
kumma tee valid, ja see on raske
mõlemad teed viivad maa peale
keegi ei tea mis on nende vahe

linna poolt tulles on asi lihtsam
vaid käänak on pisut ootamatu
kunagi neljateistaastaselt
siin mult pommiti kakskend kopikat

valged siledad ühtlased tühjad
ümber kaheksa samasugust plaati
rida ulatab lõpmatusse
suu keele ja huulteta naeratajata

laupäeva õhtu, jõuan hilja linna
pime, külm, minu ees käib kaabuga mees
koos naisega keda ta rongi pealt ootas
astun trepile, oodates tuttavaid hääli

aga tunnel on tühi ja tumm ja puhas
nagu tohutu kütmata vannituba
siin-seal betooni peal lumevee loike
oi igreki vars paistab veelgi pikem

me kõnnime üksteise selja taga
ega tunne üksteist, tunnel ei ole
ju tundmise koht vaid tundmatuse
ümar üpsilon läheneb, igreki haru

täna tahan ma pöörata vasakule

või paremale, parem on valida vasak
aga haruni jõudes võtta uus suund
või minna just meelega vasakule

hakkan pöörama, inimesed tulevad
ja lähevad, harudest, harudesse
vasakult poolt ilmub üks tüdruk
veidi lohmakalt riides, imelik

vaatan kiirelt otsa, ta on näost valge
nagu kriit või lumi või tunneli plaat
korraga vaarub ja haarab seinast
pilk suunatud mulle või tühjusse

mees kaabuga ehmub ja pöörab pead
jah minagi kaldun nüüd paremale
hetk hiljem see mees vaatab tagasi
minu selja taha, nagu silmadest näen

pööran nüüd ringi, seal ongi tüdruk
tulnud äkki paremasse harusse
liigub ebakindlalt just nagu kutsikas
kes tänaval eksis ega leia kodu

piki paremat haru, piki seinäärt
tuleb vastu pikk noormees, aeglaselt
nagu kardaks ta iga hetk kukkuda
näost niisama valge nagu kriit või tüdruk

betoon kõmab, mina ei lisa sammu
ega vaata enam tagasi, käsipuu
juba paistab lumesodi ja astmetega
ja tunnelist väljuv taevatrepp

virutab mu otse üles
tühjade võrade lumihalli taeva alla

TÕNIS VINT

TÕUSVA PÄIKESE LUMMUS

Jaapan, “tõusva päikese maa”, avaldas euroopa kultuurile mõju alates kõige esimestest kontaktidest. Ka läänemaailma keskaegses kultuuris oli suurt esteetiliselt organiseeritust, aga see, mida eurooplane Jaapanis kohtas, ületas kõik senise. Iga pisiasi oli siin paika pandud ilu seaduste järgi.

Esmane jaapani mõju ilmnes euroopa tarbekunstis. Kuid ka madalmaade kuulus lillemaal oleks võib-olla sündimata jäänud, kui ei oleks loodud kontakte Kaug-Idaga. Siis aga Jaapan sulges oma piirid ja sidemed katkesid pikaks ajaks. Alles 19. sajandil tuli uus lähenemine jaapani kunstile, nüüd mitte niivõrd tarbeesemete, vaid Euroopasse toodud jaapani värviliste puulõigete mõjul. Need puulõiked muutsid seniseid seaduspärasid nii maalil kui ka graafikas ja tulemuseks oli kahe erineva tunnetuse viljakas süntees.

Väga noorelt, õpingute aegu, elasin läbi tõelise Jaapani-vaimustuse, mis ime-likul kombel seostus minu samaaegse huviga baroki ja rokokoo vastu. Vähetuntud hilisrokoko oli omaladne üllatus. Ka siin oli midagi, milles võis tunda lausa jaapanlikku tundepeenust.

Paratamatult mõjutavad sümpaatiad iga kunstniku loomingut. Aga aastatega süveneb häiriv tunne, et arvustajad otsivad minu tööde algimpulssi vales kohast.

Tihti taandatakse meile mitteomased kauged kultuurid üldiste terminite taha. Lau-
sa piinlik – nii meie kui ka lääne kunsti-
kriitikud on juba parkümmend aastat si-
dunud mu loomingut *zeni* maailmavaate-
ga. Pean otseselt ütleva, erilist sümpaa-
tiat *zeni* vastu pole ma kunagi tundnud.
Pigem vastupidi – *zenis* nägin ma sageli
paralleeli Euroopa reformatsiooniga, mõ-
lemal oli algerioidil tugevalt kunstivae-
nulik hoiak, varasem terviklik maailma-
pilt lõhuti. Jaapanis õnneks meelsus üsna
varsti muutus ja samuraid hakkasid mee-
leheitlikult taastama omaenda poolt hä-
vitatud esteetiliselt maailma. Saabus uus
kultuuriline õitseng. Kuid ikkagi on jaa-
pani varane *shintõ* kultuur mulle läheda-
sem, lähedane on ka hiina tao-õpetusele
ülesehitatud esteetika.

Vaadates minu loomingut kuuekümnendate lõpul ja seitsmekümnendate algul, eriti figuratiivseid töid, peaks iga kunstiteadlane märkama, et kasutan india kunstist pärinevaid kompositsiooni-
skeeme. Jaapani kunstis esinev diagonaalidele ülesehitatud dünaamika erineb liialt euroopa kunstitraditsioonist. Minu joonekäsitlus ja hele-tumeda mahuline struktuur viitavad tõepoolest jaapani mõjule, aga see mõju on küll kõige vähem *zeniga* seotud.

Figuratiivsetes töödes leidub mul mo-

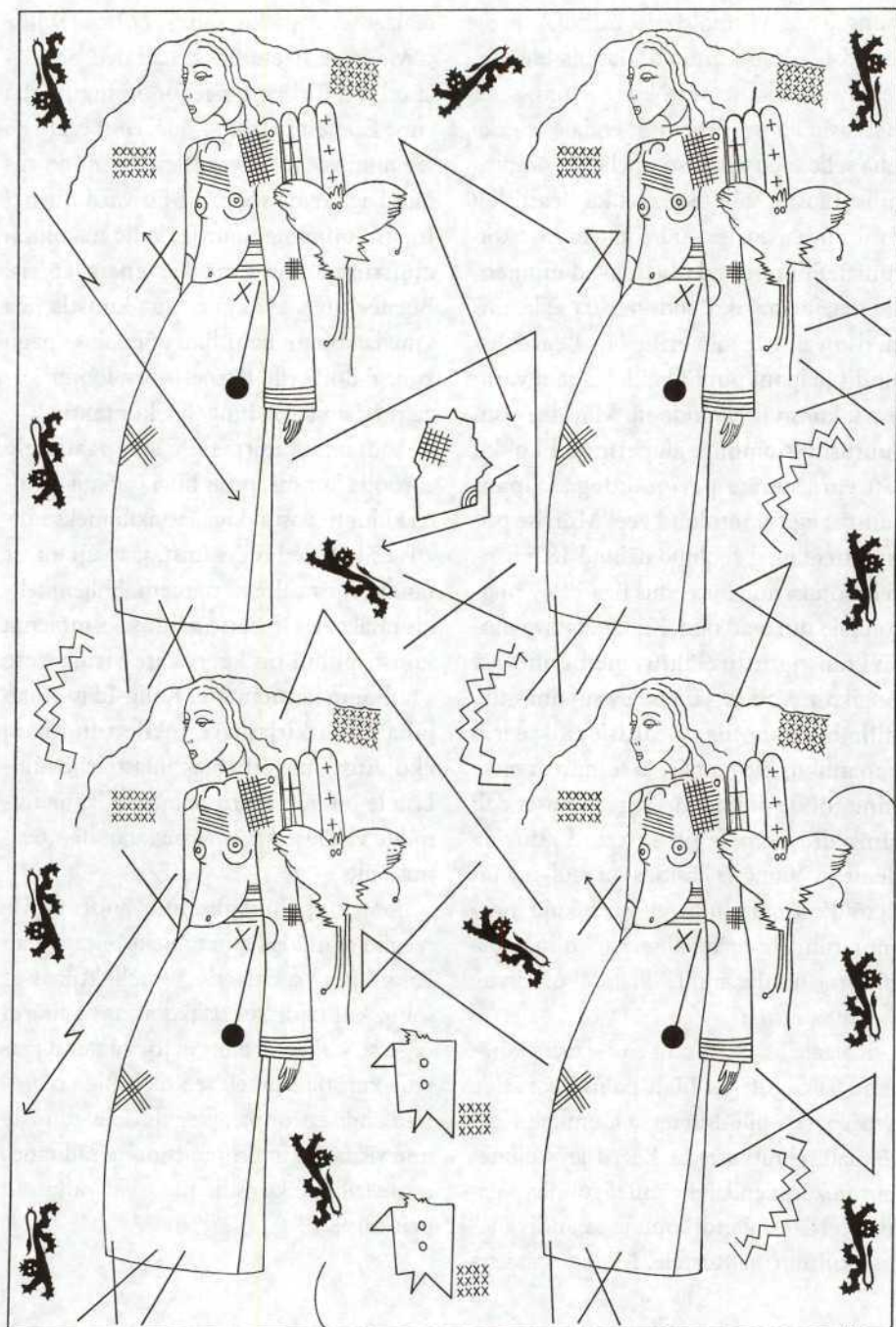
mente, mis võimaldasid mind Aubrey Beardsley koolkonna õpilaseks lugeda. Teatav analoogia on tõesti olemas, seda märkasin ka ise. Proovisin endale selgeks teha selle inglise kunsti imelapse loomingu-
gulist tausta, sain teada, et ka Beardsley uuris nii jaapani gravüüre kui ka rokokoo kunsti. Siit mitmed ühendavad momendid maailmatajus. Püüdsin leida seda, mis meil on ühist, mis erinevat. Beardsley tundis jaapani puulõikeid, jaapani varasemat kunsti ta ei tundnud. Mina seevastu puutusin loominguga algerperioodil kokku just varasemate perioodidega jaapani kunstis, aga ei tundnud veel Morrise põhimõtteid ning ei olnud näinud 18. sajandi erootilisi gravüüre, mis Beardsley ringkonnale tuttavad olid. Ka kujutatava motiivi taustjutustus lähtus meil erinevast loogikast. Voolav, järjepidev sündmustik, mille hetkemotiive Beardsley fikseerib jaapanlikus elegantsis, ei tulnud arvesse minu tööde puhul, kus tegevust asendab sümboli tasemele lihtsustatud jutustav element. Viimane käsitlus on mul saanud algtooke samuti india kunstist, kuid india miniatuuride formaalne esteetiline vormistus tundus mulle liialt dekoratiivne ja rahvapärane.

Kõigele lisaks sidusin end seitsmekümnendate algul vist liialt palju Beardsley nimega, sest püüdsin tema loomingut igal võimalusel tutvustada. Beardsley kujunes seitsmekümnendatel võtmefiguuriks tagasivaatel 19. sajandi lõpu ja sajandivahe-
tuse kultuurinähtustele. Midagi üsna sa-

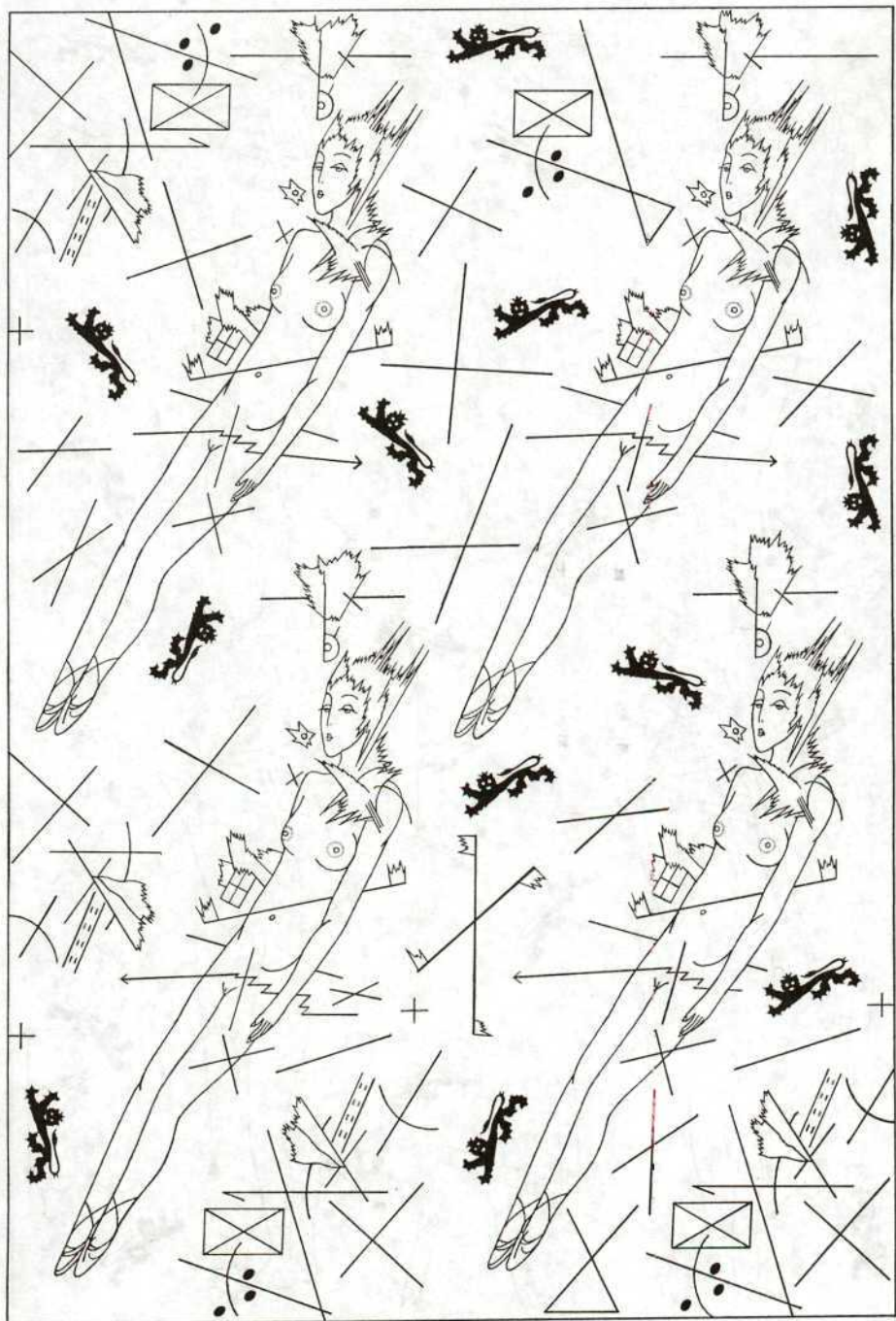
malaadset nagu kirjanduses Oscar Wilde ja Maurice Maeterlinck. Lätlased ja vene-
lased tundsid Beardsley loomingut juba enne Esimest maailmasõda, eestlastele oli see nimi võõras. Beardsley uurimine viis mind aga tema sõbra sir Edward Burne-Jonesi loomingu juurde, kelle maailma-
mõistmine mind märksa enam köitis. Burne-Jones avas euroopa kunstis pea samalaadse tunnetusliku võimaluse nagu kunagi Botticelli. Burne-Jonesi loominguga tundsin lausa hingelist kontakti.

Vaatamata mitmetele sümpaatiatele euroopa kunstis, püsis huvi jaapani ja hiina kultuuri vastu. Ligi aastakümneks nihkus esikohale hiina kunst, jaapani kunst tundus formaalsem, tuimem. Hiljem tekkis tasakaal. Omaette nähtuseks mõlema kunsti puhul on keerukate visuaalsete sümbolite kasutamine. Kaug-Idas omab juba hiina kirjamärk meile tundmata aktiivsust, mistõttu jaapanlastele ja hiinlastele on täiesti arusaamatud lääne inimeste vaidlused abstraktse kujundi mõistmise üle.

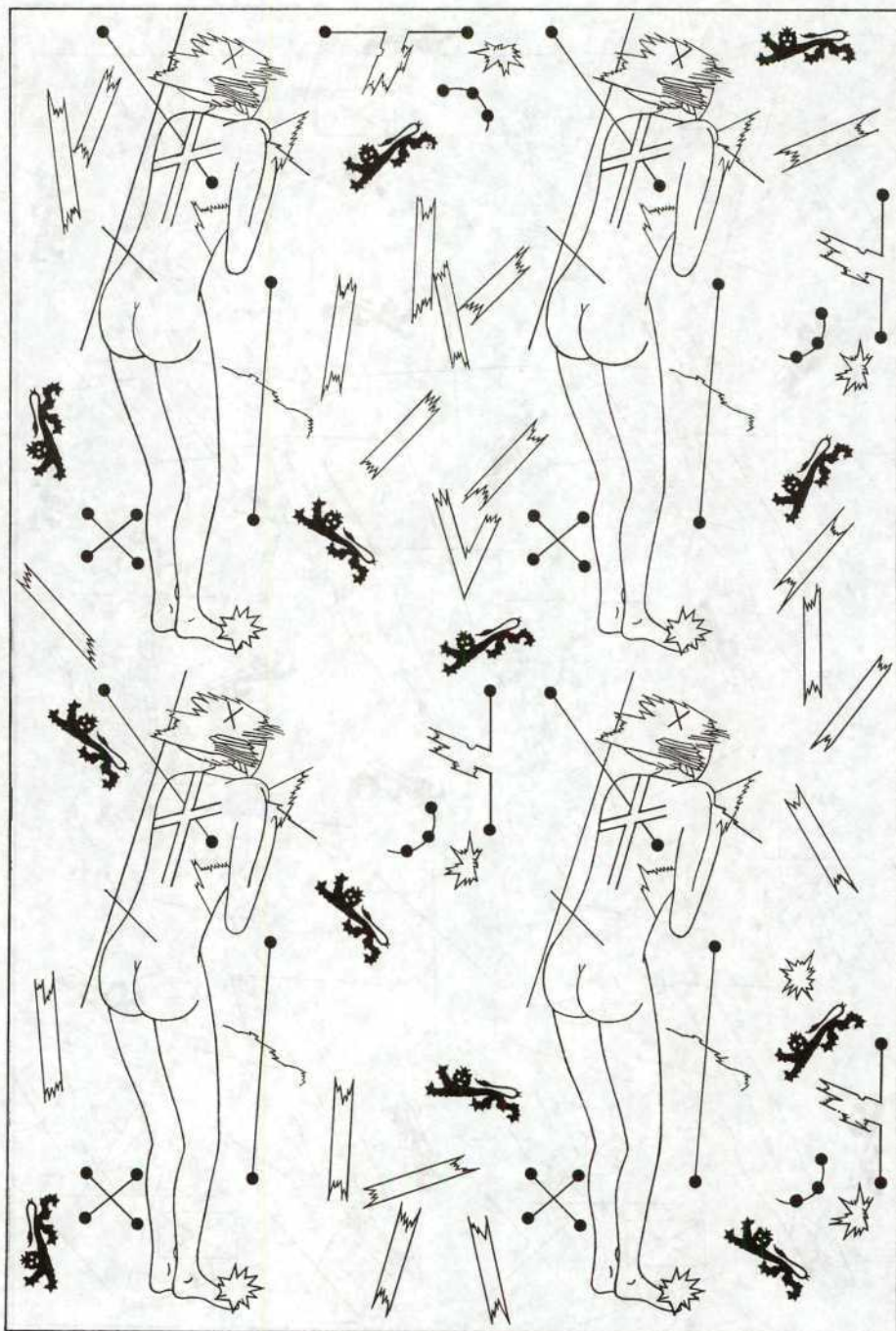
Jaapani ja hiina kultuur andis mulle reeglid märkide kasutamiseks pildipinnal. Pakub isegi omalaadset intellektuaalset lõbu, kui tajud, et oskad asetada märgi õigesse kohta. Ometi ei loe ma end jaapani kunstiga liigselt seotuks. Olen püüdnud anda euroopa alkeemilisele kunstile uue visuaalse interpretatsiooni, säilitades esoteerilisele kunstile omaseid vaimseid printsiipe.

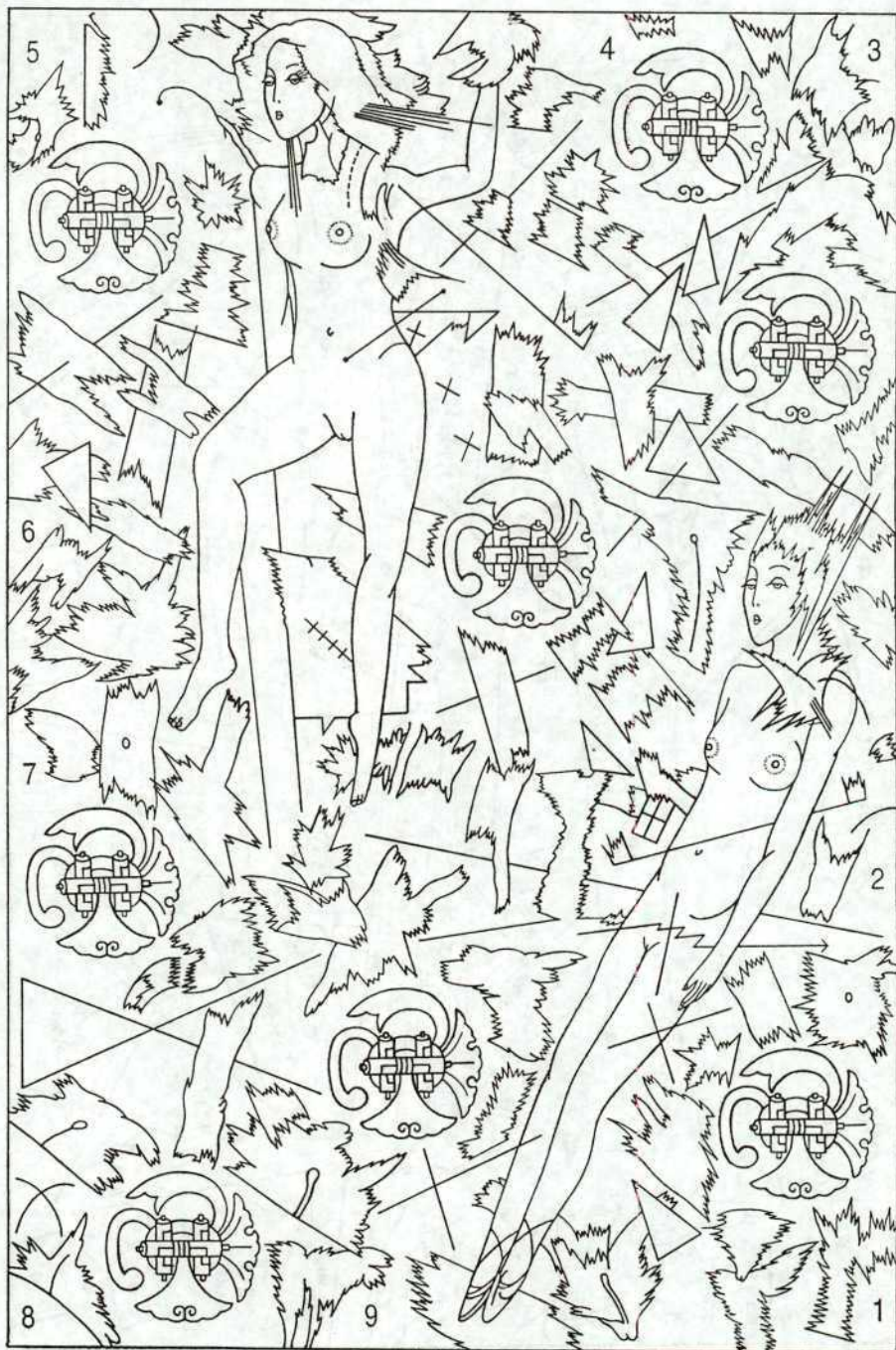
TÖNIS VINT.
"12 lövi. 1." Termotriikk.
1999.

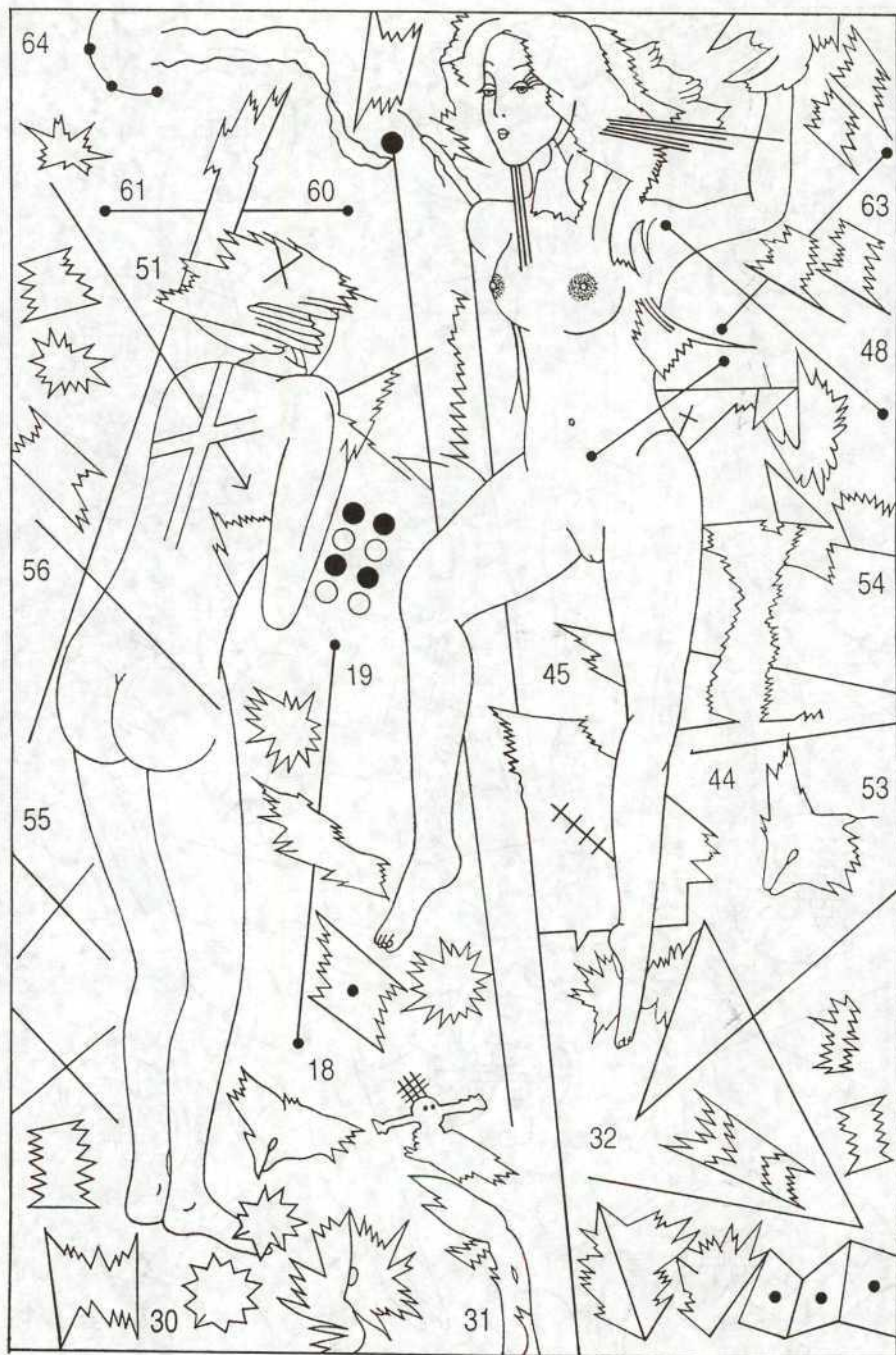
TÕNIS VINT.
"12 lövi. 2." Termotrükk.
1999.

TÖNIS VINT.
"12 lövi. 3." Termotrükk.
1999.

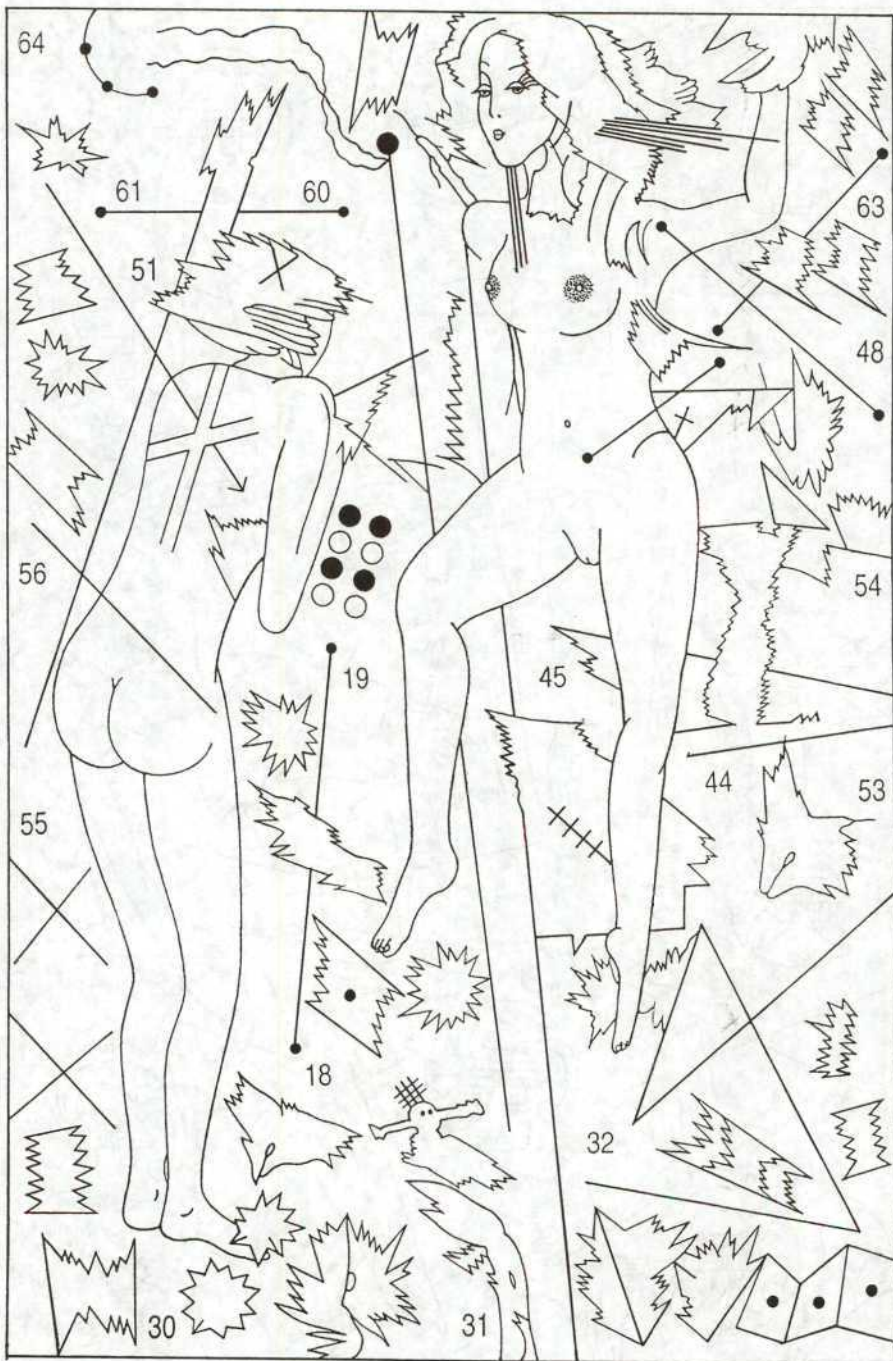
TÕNIS VINT.
"Hele iluaed." Termotrükk.
2000.

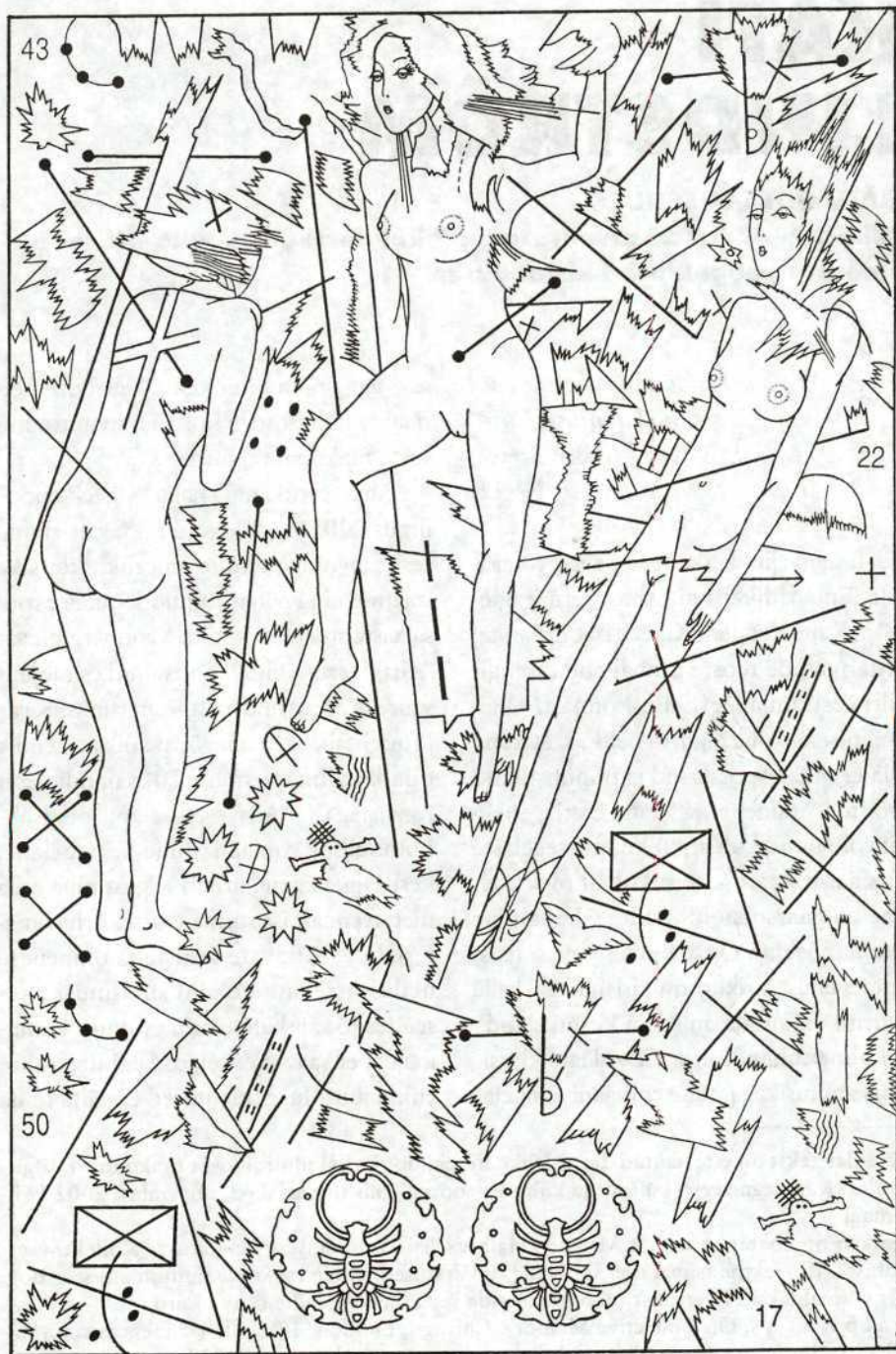
TÕNIS VINT.
"64." Termotrükk.
2000.

TÕNIS VINT.
"Hele iluaed." Termotrikk.
2000.

TÕNIS VINT.
"64." Termotrükk.
2000.

TÕNIS VINT.
"Kaks ööliblikat." Termotrikk.
2000.

KATI LINDSTRÖM

MÄLU POLE FOSSIIL

“Check out” ja “Ahasveeruse uni” kui eesti ühiskonna eri suundumuste peegeldused kirjanduses

*“Ja mis siis, kui mälu oleks vaid
kujutluste vili?”*

André Breton
(1922)

Kogu sinne jutt keskendub kahele romaanile, Ene Mihkelsoni “Ahasveeruse unele” ja Kaur Kenderi “Check out’ile”, ning üritab nende teoste pinnal anda mingit pilti eesti tänapäeva ühiskonnast. Olgu hoiatuseks kohe alguses öeldud, et kõne alla ei tule populaarsed ja populistlikud mõisted “esimene” ja “teine Eesti”, ehkki nii romaanide olustiku kui peategelaste sotsiaalse staatuse seisukohalt oleks selline vulgaarsotsioloogiline lähenemine täiesti mõeldav. On ju esimeses neist teostest tegemist kirikurotist kirjanikuga, kelle suurim varandus on kolm kirjutuslauda ja kolme tuhande eest CD-plaate klassikalise muusikaga, teise romaani kangela-

seks aga on multimiljonär, kellel on spetsiaalne kullast toru kokaiini manustamiseks, rääkimata muust.

“Ahasveeruse uni” nagu “Check outki” ilmus 2001. aastal, kuid erinevalt viimastest saavutas ta kohe ametliku klassika staatuse ning pälvis Kultuurkapitali proosa aastapremia. Janika Kronberg olevat “Ahasveeruse und” nimetanud esimeseks suureks 21. sajandi eesti romaaniks, Kajar Pruul lisab, et “samavõrra võiks tegemist olla ka viimase suure 20. sajandi eesti romaaniga”¹. “Ahasveeruse uni” on psühholoogiline romaan, mille peategelane, keskealine naine, üritab selgust tuua oma metsavennast isa surma loosse. Arhiivimaterjalide, tuttavate ütluste ja omaenese mälestustekatkete abil sündmusi ritta seades jõuab kangelanna lõpuks sinna maale, et saavutab selguse ja hingerahu, ehkki juurdluse tulemused ei näita tema

Käesolev tekst on ette kantud Tartu Ülikooli semiootika ja kulturoloogia osakonna 4. sügiskoolis “Kaasaegne eesti kultuur ja kultuuriteooria”, mis toimus 2.–3. novembril 2002 Põltsamaal.

Pealkiri on ebatäpne tsitaat Maurice Halbwachsi klassikalisest raamatust “Kollektiivsest mälestusest”. Korrektne tsitaat oleks: “Nad [=mälestused] ei ole fossiilide puutumatu selgroog, mis võimaldaksid iseenesest rekonstrueerida seda olendit, mille osa ta kord oli.” – Vt M. Halbwachsi, On Collective Memory. Chicago; London, 1992, lk 47. (Tegemist on tõlkekatkendite kogumikuga Halbwachsi eri teostest, mis on kirjutatud 1930. aastatel prantsuse keeles ja on kollektiivse mälu uurimise nurgakiviks.)

¹ K. P r u u l, Tundmatu suur loom unede udus. *Eesti Ekspress*, 16.01.2002.

enese perekonda just kõige paremast küljest. Mihkelson on ise öelnud, et selle “romaani paatos on süüvimine inimese minasse, küsimus, kuidas hoida eetilist, mis veaks välja rängematestki olukordadest”². Ning tõepoolest, kriminaalsüžee lõpplahendusest olulisem on osutamine võimaluste paljususele ja ajaloolise tege-
likkuse illusoorisusele.

“Check out” on hoopis teist masti raamat. Suurema osa romaani võiks ilmselt probleemideta avaldada mõnes oraalseksile spetsialiseerunud pornoajakirjas, ning pornosõbrad ei saaks tõenäoliselt arugi, et teksti algeismärk oli midagi muud. Sama vähe mõistis seda ka mitte-pornosõbradest lugejaskond, eriti see osa meie ühiskonna moraalsest südametunnistusest, kes raamatut läbi ei loe ning kelle põhiliseks kriteeriumiks teoste väärtuse hindamisel on autori käitumine. Heaks näiteks sellisest kriitikast on romaani sõimamine interneti kommentaarilehekülgedel, aga ühekülgsest suhtumisest ei suutnud hoiduda ka professionaalne kriitika. Süžeele on vaieldamatult veidi ühekülgne, kirjeldades peamiselt multimiljonär Tomi seksuaalseid ja narkomaanseid avantüüre ja muid sigadusi. Valle-Sten Maiste summeerib raamatule osaks saanud moraalset vastukaja järgmiselt: “Rõve, labane, süd ametu eputis, kes seda ootabki, et teda tähele pandaks. On hulgi naisi, kes tahavad Kenderi nime veel vähem suhu võtta kui Kender ennast neil.”³

Mis saab ühist olla kahel nii erineval teosel, millel ei tohiks ei temaatiliselt, suhtumistelt ega stiililt teineteisega isegi niipalju sarnast olla, et neid ühte vastandusse seada? Ja kui “Ahasveeruse unes” leiame ühiskondlikku ja üldkehtivat, mille pinnalt meie praegust ühiskonda lahata, siis mida üldkehtivat võib leida “Check outist”, mille peategelase kohta on väidetud, et ta on “pigem hälve kui ühiskonda ohustav trend”⁴?

Rääkides kultuuri arenguprotsessidest, eristab Juri Lotman kahte sorti muutusi: pidevaid ja katkendlikke, plahvatusena realiseeruvaid muutusi.⁵ On ilmselt pikemate teoreetiliste aruteludetagi selge, et eesti ühiskonda kümne aasta eest tabanud muudatused tuleb liigitada plahvatuslike hulka. Samamoodi kui seda olid mitmed varasemad kultuurilised kataklüsmid, viimati ilmasõdade-järgsed, mis tõid endaga kaasa ühiskondlike suhete, sõnavara, moraali jms täieliku ümberdefineerimise, seda eriti ametkondlikul tasandil. On selge, et sellised kardinaalsed muutused sunnivad iga üksikisikut, kelle elu katab enamat kui ühte neist perioodidest, oma varasemat elu ümber mõtestama uutest reeglitest lähtudes ning enese jaoks lahendamada või õigustama vastuolu käitumismallide vahel, mis ühel või teisel ajastul omaks võeti.

Teisal defineerivad Juri Lotman ja Boris Uspenski kultuuri kui “kollektiivi mittepärilikku mälu, mis väljendub tea-

² E. Mihkelson, Paatoslik uurimus metsavennast. Intervjuu Jaak Urmetile. *Eesti Päevaleht (Arkaadia)*, 04.01.2002.

³ V.-S. Maiste, Millist Kenderit me tahame. *Postimees*, 20.12.2001.

⁴ M. Kadastik, Võtta, mis võtta annab. *Postimees*, 05.01.2002.

⁵ J. Lotman, Kultuur ja plahvatus. Tlk P. Lotman. Tallinn, 2001.

tud keeldude ja ettekirjutuste süsteemis”⁶. Selle definitsiooni järelدuseks on, et kultuur on alati sotsiaalne nähtus ning seotud mineviku ajaloolise kogemusega, kollektiivi poolt minevikus üleelatudga.⁷ Veelgi enam – “iga kultuur loob enesele mudeli oma olemasolu kestvusest, oma mälu katkematusest. See [mudel] vastab antud kultuuri ettekujutusele maksimaalsest ajalisesest kestvusest, mis antud kultuuri jaoks moodustab peaaegu “igaviku”. Kuna kultuur tunnetab ennast olemasolevana vaid identifitseerudes oma mälu konstantsete normidega, võrdsustatakse mälu katkematus tavaliselt olemise katkematusega”.⁸ Sellisest seisukohast lähtudes on selge, et iga oluline sotsiaalne muutus, st kultuuriline plahvatus, toob kaasa kollektiivse mälu muutuse, ühiskonna ajaloolise mineviku ümberhindamise.⁹

Selliseid kannapöördeid maailma, Euroopa ja Eesti ajaloos ei ole vaja pikalt otsida. Suur Prantsuse revolutsioon, Teise maailmasõja aegsete totalitaarrežiimide kehtestamine ja kaotamine, Suur Oktoobrirevolutsioon ja erinevad okupatsioonid Eesti territooriumil sobivad näideteks

ühtmoodi hästi. Minevikku tagasiulatav konstruktsioon on kõigi praeguste rahvuriikide ideoloogia aluseks. Plahvatusese järgnevas kristalliseerumisprotsessis jääb võimule see, kes saavutab “mnemoonilises lahingus”¹⁰ kontrolli kollektiivse mälu üle, kusjuures uue mälu tekitamine ei hõlma mitte ainult uute sündmuste lülitamist mäletatavate sündmuste ritta, vaid ka unustamist, kollektiivset anamneesiat. Võim sellises ühiskonnas peab enese legitimeerimiseks ühtaegu looma pildi sellest, et praegune võimuse olukord on alati pidanud olema ja on mineviku ning meieidentiteedi seisukohast ainuvõimalik, kuid peab samas suutma ajaloost osavalt välja lülitada teatud faktid ja sündmused. Pole mitte ainult eesti ühiskonnale omane, et “majanduse ja poliitika tasandil toimuvad muutused löid sellise distantsitunde praeguse ja toonase vahel, et inimesed ei suutnud meelde tuletada, milline oli elu vaid paar kümnendit tagasi”¹¹.

On selge, et selline mälu ei ole mingil tingimusel oma algset selgrookuju säilitav fossiil, vaid konstruktsioon, mis põhineb ajaloolisel teadmisel olnust ja olevast ning

⁶ J. Lotman, B. Uspenski, *O semiotičeskom mehhanisme kul'tury*. Rmt-s: J. Lotman, *Semiosfera*. Sankt-Peterburg, 2001, lk 487. Esiletõst originaalis. Mittepärilik tähendab siin mittegeneetilist.

⁷ Sealsamas, lk 488.

⁸ Sealsamas, lk 489.

⁹ Vrd Eviatar Zerubavel: “olulised muutused selles, millisena me näeme minevikku (...) langevad tavaliselt kokku oluliste sotsiaalsete muutustega, mis mõjutavad terveid mnemoonilisi kogukondi.” E. Zerubavel, *Social Mindscapes*. Cambridge (Mass.); London, 1999, lk 99.

¹⁰ Vt sealsamas, lk 98 jj; samuti: J. LeGoff, *History and Memory*. New York, 1992, lk 54 jj.

¹¹ J. R. Gillis, *Memory and identity: the history of a relationship*. Rmt-s: *Commemorations: The Politics of National Identity*. Toim J. R. Gillis. Princeton (N.J.), 1996, lk 7. Antud tekstis on jutt muutustest pärast Suurt Prantsuse revolutsiooni ja Jeffersoni-aegses Ameerikas.

lülitab ajaloolisesse narratiivi valikuliselt fakte ja sündmusi, lähtudes antud hetke eetilistest ja moraalsetest tõekspidamistest. Ehk nagu kirjeldab plahvatusjärgse ajaloolase mõtteprotsessi Juri Lotman: “säilinud mälu faktide varamust konstrueerib ta järjepideva arengujoone, mis kõige kindlamalt viib teadaoleva lõpppunktini”¹², kusjuures “seda, mis jäi juhtumata, käsitatakse kui võimatut. Juhuslikule omistatakse seaduspärasuse ja vältimatu kaal”¹³. Seega on meie meenutused alati “tulvil kõigest, mis neile on eelnud, samamoodi nagu nad on juba tulvil ka seda, mis järgneb”¹⁴. Jällegi, näidet on lihtne leida – mõelgem kõigest neist, kellest nüüd ühtäkki on selgunud, et kogu nõukogude okupatsiooni jooksul ei kahelnud nad hetkekski Eesti Vabariigi taastamises.

Siinkohal on veel oluline märkuse korras meelde tuletada, et eelpool kirjeldatud tagasisivaatelse ajaloo ehitamine on kultuuriteaduse seisukohast hädavajalik, kuivõrd võimaluste ja minevikkude paljusus, samamoodi nagu täielik unustus, toob kaasa tõsised identiteediprobleemid nii kultuuri kui üksikisiku tasandil.

“Ahasveeruse uni” keskendubki oma põhiosas sellisele mäletamise, konstrueerimise ja unustamise protsessile – selles ei ole kahelnud ükski kriitik. Tagasisivaatav tiitel “20. sajandi viimane suur romaan” on siin paljuütleb. Janika Kronberg leiab, et Ene Mihkelson on “kujutanud eesti

rahva moraalset holokausti ja selle tagajärgi aastate takka, needust ja sellest väljumise võimalust mälu taastamise ja nime-tamise läbi”.¹⁵ Kajar Pruul liigitab teose nn “mäluromaanide” hulka, “kus tegelaste tänapäevapingete ja -ahistuste allikana paljastub teose jooksul mingi isiklik või perekondlik minevikusaladus”.¹⁶ Mida aga saab selles seoses pakkuda “Check out”, mille peategelasel on kokku üldse neli mälestust, mis on vanemad kui tema esimene miljon, ja needki on seotud seksi ja rahaga (vt lk 25 jj, 63 jj, 125, 145)?

Nii “Check out” kui “Ahasveeruse uni” on raamatud absoluutsest üksindusest, ehkki absoluutselt erinevast üksindusest. “Ahasveeruse” kangelane, mõrvatud metsavenna tütar, on määratud igavesti hulkuma, tema ja ühiskonna vahel on tema isa ja ema ümber kunagi toimunud ajaloolised sündmused, mille tuumale ta romaani käigus järk-järgult läheneda püüab. Ahasveeruse traagika on liiga palju mälu. “Check out”i Tomi üksindus on issand jumala üksindus, kes on kõik loonud, kõige üle valitseb ja kelle maailm on nõnda noor, et sel polegi veel õieti minevikku, mida mäletada. Tomi traagika – või ka õnnistus – on elada demiurgina täiesti uues maailmas.

Selle, mida (ja kuidas) meie ümber toimuvast meelde jätta, õpib igaüks meist varases lapsepõlves eelkõige perekonnalt või uude sotsiaalsesse gruppi sattudes oma vahetult sotsiaalselt ümbruselt mnemoo-

¹² J. Lotman, Kultuur ja plahvatus, lk 29.

¹³ Sealsamas, lk 28.

¹⁴ M. Halbachs, On Collective Memory, lk 61.

¹⁵ J. Kronberg, Ahasveeruse needus ja lunastus. *Postimees*, 21.12.2001.

¹⁶ K. Pruul, Tundmatu suur loom unede udus. *Eesti Ekspress*, 16.01.2002.

nilise sotsialisatsiooni käigus.¹⁷ Perekondlikud mälestused ei ole mitte ainult meenutused perekonnaringis toimunud minevikusündmustest, vaid ühtlasi ka mudeleid, näited, õpetuse elemendid, mis väljendavad antud grupi üldist suhtumist, määratlevad selle ajaloo loomuse.¹⁸

“Ahasveeruse une” peategelase Mina-Tema sotsiaalne keskkond on üle elanud mitu plahvatust. Teine maailmasõda koos kõigi sellest tulenevate valikutega saabus tema vanematele, tädidel-õnudele ja nende sõpradele nende parimais aastais. Jätnud tütre sugulastele ja võõrastele kasvatada, lähevad tema isa ja ema metsa, kust isa elusana enam tagasi ei tule. Metsavenna-aastatele järgnenud elu nõukogude kodanikuna nõuab aga varasema elu ümberhindamist, sellele järgnenud Eesti Vabariik veel omakorda mahasalatud aastate taaskordset üleskaevamist. Muutunud olukorras, kus metsavennast isast on saanud ühtäkki aktsepteeritav kodanik, saab tütar võimaluse küsida küsimusi, mis varem olid võimatud. Vahetud tunnistajad aga, st need, kes võiksid mäletada, eelistavad enese isikulise terviklikkuse huvides selle perioodi oma mälus kas üle kirjutada vastavalt uuele ideoloogiale või hoopiski kustutada. Isa tapmise tõenäoline organiseerija Kaarel, “metsavennast” KGB agent, kirjutab selleks võltsitud mälestused, sümptomaatilised on mitmete naistegelaste tunnistused, kes kord mäletavad, kord aga mitte. Kaarlile antud ja peategelase ema poolt ihaldatud Kotkarist täidab tekstis olulist rolli, tunnusta-

des uusi konstruktsioone kui ametlikku töö ja vabastades omaniku tema minevikust.

Mihkelsoni huvitab seejuures ajaloolise töö ja konstruktsiooni suhe, mälestuste, dokumentide ja tunnete usaldusväärsus. Mina-Tema poolt küsitletavate inimeste ajalooline “tõde” on varjutatud tagantjäreletarkusest, võimaluste ja eetiliste normide paljusis segastel aegadel taandatakse ainuvõimalikkuseks, praegusaegsed mallid surutakse peale möödunud tegudele, küsimata nende tähendusest tollal ja võimalikest alternatiividest (vt nt lk 208, 227, 434 – kui nimetada vaid mõnd paljudest iseloomulikest lõikudest). Samavõrra ebausaldusväärsed on fotod ja arhiividokumendid, kuna nendel või nendes kujutatu annab edasi vaid ühe tahu hetkel valitsenud võimalustest, ometi on nii mälestused kui ka fotod ja arhiividokumendid ainuke võimalik vihje toimunule, ainuke aken möödunu maailma (vt nt lk 114–115, 268, 382). Suhteliste ja vastukäivate tõdede taustal tõdeb Mina-Tema just seda, millest eelpool rääkisime: teatud hetke võimaluste paljusust ja taandamatust ühtseile valemile ning selle hetke mäluvise ja ametlik-ajaloolise kujutuse lihtsustavat konstrueeritust. Oma uurin-gute läbi ütleb peategelane lahti oma mnemoonilisest kogukonnast, st osast perekonnast, mida ta tunneb – võimalus, mis tema jaoks sai tekkida vaid läbi kultuurilise plahvatuse –, ning jääb üks. Lapsepõlves omandatud mäletamise reegleid küsimustades ja neist lahti öeldes ei

¹⁷ E. Z e r u b a v e l, *Social Mindsapes*, lk 87.

¹⁸ M. H a l b w a c h s, *On Collective Memory*, lk 59.

olegi talle teist võimalust antud, kuivõrd mälu ja sotsiaalne identiteet on omavahel seotud, nagu nägime eespool. Kuid just tema jonnakas vastuvoolu ujumine ühiskondliku mälu suundumustele annab meile ereda ettekujutuse mälu ümberkirjutamise protsessist, nii nagu see eesti ühiskonnas toimub praegu ja on ilmselt toimunud varemgi.

Ehk objektiivseimaiks mälu kandjaiks on "Ahasveeruse unes" keha ja koht. Just pärilikkuses võib näha põhjust, miks peategelane ühiskondliku mälu vastu astub – juba tema isa olnud mässumeelne ja isepäine mees. Baltisakslastega segatud veri ei luba tal täielikult asuda ühelegi poolele, ei vabadusvõitluses sakslaste ega venelaste vastu. Tema ihusse valgunud suguvõsa minevik, selle häbi ja vale tingivad otseselt ka haiguse-teema, mis teost läbib, kusjuures korduvalt mainitakse paranemise ja lõikuste seotust mäliga. Keha ja sellesse talletunud suguvõsa minevik on ka ainsad põhjused, miks toimetatud juurdlus üldse edukas saab olla; veelgi enam, tänu kehale on tõe mitte teada saamine peaaegu et võimatu. Koht ilmutab sama fataalset iseloomu, ta mäletab kõike ja talletab kõike.¹⁹ Sellest on ka tingitud kangelanna külaskäigud surnuaeda ja oma kodukülla, samuti omapäraselt pingestatud Austria-liin, kus kodumaa figureerib kui mittekodune, varjusid ja vägivalda peitev ruum, samas kui tegelik välismaa, Austria, peegeldab rahu, kodusust ja turvatunnet tänu

sellise mälu puudumisele. Isegi Austria koerad kõnnivad turvalisemalt. Koht ja keha mäletavad seda, mida üldsus soovib unustada.

Nagu öeldud, puuduvad "Check out'is" mälestused, mis oleksid vanemad kui Tomi loodud rahaküllane maailm. On selge, et Tom ise on oma maailmast vanem, kuid nagu me ei tea midagi issandast jumalast enne seda aega, kui ta maailma lõi, ei tea, mida ta mõtles või tundis, enne kui tühjusest sai maailm, nõnda ei tea me ka, kuidas ikkagi täpselt Tomist sai Tom ja mis oli enne. Ehkki ka raamatulehekülgedel veedab Tom enamiku ajast mälu-augus, on raamatule eelnenud aeg tema mälust täiesti kustutatud. Igasugused kontaktid maailmaga, mis teevad katsed sidet selja taha jäetud mäliga taastada, on äärmiselt valulikud. Tasub meenutada kas või matuse-peatükki. Selles keskkonnas üleskasvanule ja seejärel tema mälust lahti ütelnule tundub sugulastepoolne surkimine eriti ähvardav, kuna taastab mälu pilte varasema ja ilmselt mitte pooltki nii läheda Tomiga, kes miljonäri igapäevasest elust on edukalt maha kustutatud. Jumalal sugulasi ei ole. Tom ei mäleta nende nimedki, kõiki, kes ei ela tema maailmas, näeb ta kui tulnukaid, elajaid.²⁰ Ta rahuneb alles duši all, olles ära visanud kõik matustel kantud riided ja ükshaaval mõttes läbi käinud kogu oma kodu, tema noort 'mina' kinnistava pühamu, ja ohkab: "Ma mõtlen, et mul ei ole ju midagi

¹⁹ "Sellepärast – räägi, palju jõuad, mõtle välja, fantaseeri! Palju võimalusi pole sul nagunii tõest hälbida. Tõestijuhtunust. Su pea on kohas kinni. Su mäletamistel on koha lõhn (mõte on sünnihetkel juba mälestus!)" (lk 65).

²⁰ Eredaimad näited selle kohta on jällegi matuse-peatükis.

viga. Tegelikult. Kurtus ei nakka, vaesus ei nakka, surm ei nakka. Vist” (lk 95). Täpselt samuti nagu ühel korralikul karbonaadil pole midagi pistmist sea ja tapmisega, nii ei ole Tomil midagi pistmist maailmaga, millest ta pärit on (vt lk 150).

Ometi on midagi selles uues maailmas, mis mäletab, ja selleks millekski on keha. Ehkki “mäletamine” väljendub siin milleski muus kui “Ahasveeruse unes”.

Tänapäeva euroopa tsivilisatsiooni ühiskondade mälu kultustab uusi algusi, John R. Gillis meenutab siin jällegi Suurt Prantsuse revolutsiooni ja Jeffersoni-aegset Ameerikat, mis ütlesid täielikult lahti oma vahetult eelnevast minevikust ja üritasid kehtestada absoluutselt uut maailma²¹, loomulikult sellist, mis õigupoolest alati oleks pidanud olema. Sellest kardinaalsest algusest sündis hulganisti mälu-praktikaid ja rituaale, kuivõrd just neil ajastutel, mil side minevikuga tundub kõige katkenum, üritab kogukond eriti jõuliselt kehtestada oma versiooni minevikust.²² Mälestuskivide, -parkide, -palkade, -tseremooniade kaudu on aga seda kõige hõlpsam teha.

Uued algused ei ole kunagi absoluutselt uued, ütleb Paul Connerton, nad sisaldavad alati meenutuse-elementi, sest vastasel juhul ei oleks uudsus tajutavgi.²³ Connertoni lähenemisviis aga on eriline sellepolest, et tema näeb ühiskondliku mälu kristalliseerumist eelkõige kehalistes praktikates ja rituaalides. Selleks et mär-

gistada uue ajastu algust, kantakse revolutsioonijärgsel Prantsusmaal riideid, mille tegumood rõhutatult vastandub varasemale. Louis XVI hukkamistseremoonia oli rituaalselt ümberpööratud koopia kuningate kroonimistseremooniast Prantsusmaal. Ka stabiilses ühiskonnas peegelduvad tema sõnul võimusuhted eelkõige kehalises liikumises ja žestides, samuti ruumisuhetes. Kummardades meist tähtsamale inimesele, oleme sellesse žesti talletanud oma mälestuse selle inimese positsioonist.

Ka Juri Lotman ja Boris Uspenski osutavad samasugusele fenomenile. Kultuuri vahetusele kaasneb nende sõnul ilmingimata käitumise ja olmeruumi semiotiseerituse tõus, kusjuures võitlus vanade rituaalidega võib omakorda omandada ritualiseeritud iseloomu. Nii näiteks muutus Peeter I ajal tähenduslikuks habeme puudumine ja välismaise tegumoega rõivaste kandmine.²⁴

Niisiis mäletamise keskmeks “Check out’is” on keha. Lõppude lõpuks on tegemist äärmiselt kehalise teosega, kuivõrd kolmveerand romaani tegevusest on seotud keha, või täpsemalt selle ühe osaga. Kui “Ahasveeruse unes” kannab keha mälestusi peaaegu homöopaatia või psühhoanalüüsi õpiku järgi, talletades varasemaid lahendamata jäänud pingeid, siis “Check out’is” kannab keha mälestusi möödunud selle jõulise eitamise kaudu. Ei ole ilmselt midagi, mis võiks kangelase provintslikule

²¹ J. R. Gillis, *Memory and identity: the history of a relationship*, lk 7.

²² Sealsamas, lk 8.

²³ P. Connerton, *How Societies Remember*. Cambridge University Press, 1989.

²⁴ J. Lotman, B. Uspenski, *O semiotičeskom mehhanisme kul'tury*, lk 485–486.

taustale, st tema eelmise elu moraalile, enam vastu käia kui tema aktiivne seksuaalne tegevus, nii nagu see esitatud on. Just seksuaalne moraal on see valdkond, milles kehtivad kõige rangemad, samas aga ka kõige peibutavamad piirangud, ning et Tomil õnnestub ühiskonda sellega šokeerida, on selge juba raamatut tabanud kriitikastki. Samasugune funktsioon on kokaiinil, meenutagem kas või unenägu narkovastasest eesti perest vesipäise ja kääbusest lapsega, kes Tomi kinni seovad ja teda nuhtlevad (ptk 9.1 ja 9.2), samuti tema ema eksalteeritud nõuet, et poeg peab oma narkomaaniat avalikult tunnistama ja temast peab saama paaria (lk 127).

Tegevused "Check out'is" on ritualiseeritud. Suhuvõtmine ja triibu tõmbamine ei ole lihtsalt tegevused, vaid rituaalid, millel on omad kindlad reeglid ja ideaalne toimumisstsenaarium. Vähimigi kõrvalekalle ideaalist, näiteks kortsud naise kaelal, hävitab poole tegevuse rituaalsest väest. Samamoodi kõrgelt semiotiseeritud on asjade maailm. Asjad ei tohi olla suvalised – sest ka siin, nagu "Ahasveeruse uneski", on asjadel mälu.²⁵ Connerton ütleb, et me talletame oma mälu sümboolsetesse objektidesse, mis tähistavad nende objektide saamiseks vajalikku staatust ja ajalugu.²⁶ Objektid nagu kroon, kaless või "Check out'is" ksenoontuled ja 050-ga algav mobiilinumbr ei ole vabad selle mineviku kontekstist, mil ese on muretsetud (lk 77–78).

Bränd ja mood on siinkohal väga olulised, detail, millise firma saapad on peategelasel jalas, ei ole sugugi tähtsusetu. Ka vastaspoolel, vanas maailmas ehk teisel plaanel, on omad tunnused – lõhnakuused autodes, loomulikult automark ise, flannelsärgid, pused ja liiga lühikesed varrukad –, neil on ka omad rituaalid, viinerid, kapsad, kartulid ja matusekõned. Ei maksa unustada, et "mood, nagu kõik teisedki arginormidest väljapoole jäävad käitumisnormid, eeldavad lubatu piiride pidevat eksperimentaalset proovilepanekut"²⁷.

Naaskem lõpetuseks veel kord plahvatuste ja Juri Lotmani juurde. Plahvatushetkel toimub kultuuris lõputu võimaluste avardumine. Ükski arengusuund ei ole teisest loogilisem, loomuliku arengu kõver muutub ja realiseeruda võib ükskõik milline stsenaarium. Selline ajastu nõuab indiviide, üksikisikuid, kes oleksid võimelised valima, kes oleksid valmis mittestandardseks käitumiseks. Selle perioodi kangelane on romantilise kangelase kliše. Plahvatusjärgne stabiilse arengu protsess aga nõuab reeglitele alluvat, etteennustavat käitumist. Selle perioodi kangelane on kuulekas kodanik. Kui see tõesti on nõnda, tekib küsimus üksikisiku vabadusest ja jõuame tagasi üksinduse teemani.

Eelpool sai nenditud, et nii "Ahasveeruse uni" kui "Check out" on üksinduse romaanid. Nii üks kui teine peategelane lõikab end lahti teda ümbritseva sotsiaalse keskkonna mälust ning saavutab selle läbi üksinduse. Küsimus on aga, kas selle ka-

²⁵ Ilmekas lõik siin on bordelli kirjeldus lk 120.

²⁶ P. C o n n e r t o n, How Societies Remember, lk 87.

²⁷ J. L o t m a n, Kultuur ja plahvatus, lk 96.

heldamatult individuaalse ja mittestandardse valikuga kaasneb vabadus.

“Ahasveeruse une” Mina-Tema valib mäletamise ajal, mil teised unustavad, kuid nagu me ülalpool juba nägime, ei ole see valik päris vabatahtlik. Keha ja ruum, mis mälestust kannavad, valivad tema eest. Selgub, et näilised juhused on mittejhuslikud, neid määrab minevik, ka see osa minevikust, mida inimesed ise enam ei tea. Tegelase rada on ette määratud, vaba valik vaid illusioon. Ainsad võimalikud väljundid keha ja ruumi mälust kammitsetud maailmast on kirik, välismaa ja uned. Just tänu valikule mäletada osutub tegelane kammitsetumaks kui tema keskkond, osutub ühiskondlikult halvatuks.

“Check out’i” vabaduse teema võtmeks on kosmos, täpsemini järgnev lõik, kus Tom loeb reportaaži kosmoselaeva Apollo 8 lennust ümber Kuu:

“Ja siis ütleb Apollo 8 kapten: “Ja maa oli tühi ja paljas, ja pimedus oli sügavuse peal, ja Jumala vaim oli lehvimas vete kohal...” – Mul lähevad silmad märjaks ja kuklal tõusevad karvad püsti. Kõigist sõnadest, kõigist võimalikest lausetest valis see kosmoselaeva kapten just need. Need, mis tähendavad kõige algust ja suurt tühjust ja üksindust” (lk 32).

Kohe arutluse algul nimetasin Tomi üksindust maailma looja üksinduseks. See ei olnud öeldud suusoojaks ja usklike ärritamiseks. Vanatestamentlikud motiivid läbivad kogu romaani. Tom on uue, raha maailma looja; looja, kes räägib raha häälega. Loojale on lubatud kõik, tema ei tunne inimlikke hea ja kurja kategooriaid, samuti on temale võõrad inimlike hüvede

mõõdupuud. Talle on oma loodud maailmas lubatud kõik, kuid selle eest maksab ta ka täieliku üksindusega, ehkki ta ümber on pidevalt inimesi, kes teevad kõik, et talle meeldida. Iobi raamatu parafraseerimine lõikude kaupa firma koosoleku peatükis (lk 49–51, vrd Iobi rmt alates 38. ptk.) ei jäta mingit võimalust siin-seal esilekerkivas looja-paralleelis kahelda. Juri Lotman on kirjeldanud Ivan Groznõi ja keiser Nero samastumist jumalusega ning katastroofilisi tagajärgi, mida see tõi. Piiramatu võim hajutab eristuse reaalsuse ja väljamõeldise vahel, sundides seda samas äärmuslike vahenditega otsima. Piiramatu vabadus tähendab ühtlasi ka enese piiride läbiproovimist ja hävitamist, sealhulgas ka püüdu hävitada oma kehalisi ja ruumilisi piiranguid. Kui Ahasveerus on neetud mäletama, siis vanatestamentlik jumal saab vaba olla ainult kosmoses, millel ei ole mälu.

Võib küsida, kas sellest kõigest, mis räägitud, siiski järeldub midagi eesti ühiskonna hetkeseisu kohta? Pealkirjas on mainitud sotsiaalseid suundumusi, kuid välja ei ole joonistatud ühtegi selget skeemi ega sirget. Kultuur ei ole homogeenne moodustis, nii nagu ei ole homogeenne selle üksikud osad. Minimaalne semiootiline süsteem koosneb teadupärast kahest erinevast osast, aga miks mitte ka enamast. Juba ainuüksi seetõttu on suundumuste visandamine kahtlasevõitu ülesanne, eriti kui jutt käib sedavõrd amorfsest nähtusest nagu mälu. Küll aga tahaksin loota, et tänu kahele üksildasele kangelasele, nende kehadele ja ruumile ning ühiskonnale, millest nad eemalduvad, joonistus välja mingi laigustik, kogum

mälulisi võtteid, mida igäiks meist plahvatusjärgses eesti ühiskonnas vähemal või rohkemal määral kasutab.²⁸

Ja veel – äkki ma liialdan? Et sellised mäluvõtted võivad ju olemas olla, aga ega nad ikka nii väga aktiivsed ei ole?

Aasta tagasi juhtusin pealt nägema järgmist stseeni. Ühe Eesti raamatukogu fonoteegis soovib umbes 35aastane mees kuulata Nõukogude Liidu hümn, kuna Vennaskond on seda meloodiat ühes laulus kasutanud. Fonoteegitöötaja on umbes 40aastane naine. Ei ole kahtlustki, et mõlemad nad olid seda hümn varem ka une

pealt osanud, näinud seda televiisorist kas või spordivõistluste ajal, kui vene sportlased võitsid. Ei ole võimalik, et nad seda meloodiat ei tea. Fonoteegitöötaja annab meesterahvale “Internatsionaali”. Mees kuulab seda viis minutit ja ütleb, et see ei ole ikka vist see, et Vennaskonnal oli nagu teistmoodi. Minust nad jäävadki maha arutama, et kui see ei ole Nõukogude Liidu hümn, milline see hümn siis olla võis? Kui see ei ole totaalne unustus, siis mis see veel on? Mälu ei ole fossiil, sellega annab kõike teha.

²⁸ Minu ettekande teeside arutelul sügiskooli seksioonis selgus, et see väide on natuke vähe eksplitseeritud. Püüan seda viga praegu parandada. Nende kahe romaani peategelase ja neid ümbritseva ühiskonna pinnalt joonistub välja neli tüüpi mälu. Esmalt “Ahasveeruse” peategelase püüe mäletada kõike ja taastada mälus algne ajalooline situatsioon ning tema keskkonna püüe kõik unustada mineviku ümberkonstrueerimise ja ümbertõlgendamise kaudu. Teisalt Tomi mälu, mis üritab kõike möödunut kustutada uue alguse illusiooniga, ja tema keskkond, kes mäletab, ilma seda teadmata või selle üle juurdlemata, nende mälul puudub laiem ühiskondlik-ajalooline mõõde.

JAAN KAPLINSKI

GLOBALISEERUMINE: LOODUSE HEAKS VÕI LOODUSE KAHJUKS?

Sõnal “globaliseerumine” on väga ähmane tähendus, seega ei ole lihtne mõista, mille vastu meelevaldajad meelt avaldavad või mida poliitikud ja majandusteadlased kaitsevad. See sõna on katse kirjeldada kasvavat integratsiooni, aga ka maailma ühtlustumist, piiride kadumist ja kauguste kahanemist. Kuid globaliseerumine on ka ettevõtete võimu kasv ja paljurahvuselistele kompaniide laienemine. Globaliseerumise – nagu paljude nähtuste – häda on selles, et seda ei ole kunagi planeeritud. See, millele me tänapäeval tunnustajaks oleme ja mida me globaliseerumiseks nimetame, on turu- ja tehnoloogiliste jõudude nähtamatu tegevuse tagajärg, mis on andnud meile nii tehnilised vahendid kui ka motivatsiooni selleks, et liikuda integreerituma ja ühiepalgelise maailma poole. Globaliseerumine on midagi, mida oleme kohanud oma jahil nii suuremate kasumite ja uute riistapuude kui ka uute relvade nimel. Põhimõtteliselt on globaliseerumise loonud vaid üks paljudest maakera kultuuridest ja ühiskondadest – Lääne kultuur (või tsivilisatsioon), eelkõige eurooplaste ja põhjameeriklaste oma. See tähendab, et paljude teiste rahvaste jaoks on globaliseerumine vaid Lääne laienemine, ristsõdade ja suurte maadevastustega alanud protsessi jätkumine. See tähendab Lääne toodete ja Lääne eluviisi levitamist. Selline

protsess ei ole ajaloos ainulaadne: minevikus on meie planeedil toimunud mitu sarnast kultuuriekspansiooni: sumerikkadi kultuuri, hellenistliku kultuuri, Hiina Han'i kultuuri ja Araabia islami kultuuri levimine. Kõik need protsessid olid seotud impeeriumide rajamise ja teiste rahvaste alistamisega. Lääne ekspansiooni algus oli sarnane, ka eurooplaste löid oma impeeriumid. Siiski on suur erinevus mineviku ja tänapäeva suurte impeeriumide vahel. Tänapäeval ei ole ekspansioon mitte peamiselt poliitiline või usuline, vaid majanduslik. Sõduri ja misjonäri asemele on tulnud kaupmees, juht, pankur. Relva võimu asemele on tulnud raha võim, jutluse asemele on tulnud reklaam, ikoonide asemele on tulnud kaanetüdrukud. Seega levitab globaliseerumine ka kaasaegset Lääne väärtushinnangute süsteemi, mis põhineb Ernest Gellneri sõnade kohaselt “tarbijalikul skeptitsismil”. Selline väärtushinnangute süsteem ja maailmavaade ei ole vastuvõetav paljudele inimestele, kes elavad mujal maailmas, eriti islamimaades, kuid isegi Läänes ei võta seda omaks paljud teistimõtledjad, nagu näiteks globaliseerumisvastased aktivistid, rohelised ja mõne traditsioonilise usukogukonna liikmed.

Mineviku impeeriumides koondus valitsejate, kuningate ja keisrite kätte enneolematu võim. See oli ennekõik võim ini-

meste üle. Meie ajastu esilekerkivat ülemaailmset impeeriumit iseloomustab eelkõige see, et enneolematu võim looduse üle koondub kaasaegsete kuningate ja keisrite – valitsuste, diktaatorite, aga ka suurte kompaniide juhtide kätte. Tänapäeva maailmalaval peavad põlised riigimehed jagama võimu uute ärimeestega. Tihti peale on need kaks eri võimuliiki vastastikku seotud, isegi segunenud. Suurräri rahastab ja toetab valitsejaid, kes on tulnud selle ridadest ja jäänud truuks selle huvidele. Nii rahanduse kui poliitika maailmas koondub võim ühe või paari supervõimu, megafirma või korporatsiooni kätte. Inimkonna loodud süsteemi juhib suures ulatuses selle oma loogika, sellest on saanud jumal, keda me peame teenima ja kummardama. Soome filosoofi Georg Henrik von Wrighti järgi nimetame me seda meie ajastu jumalat tehnosüsteemiks. Selle loogika seisneb kasvu, tõhususe, säästlikkuse ja kontsentreerimise halastamatus loogikas. Globaliseerumine on vajalik, vältimatu loogiline samm selle tehnosüsteemi ajaloos, mille sümbol oli islami kamikazede hävitatud Maaailma Kaubanduskeskus New Yorgis.

Meie, inimesed, ja kõik, mis me loome, oleme tingimata osalised suuremas süsteemis, mida kõige tihemini kutsutakse looduseks. Looduses on evolutsiooniprotsess toimunud tõenäoliselt enam kui 10 miljardit aastat. Nii evolutsioon kui ka praegune talitus on järginud teatud loogikat. See loogika on määranud ka elu arengu, sealhulgas nii inimkonna kui kõigi teiste elusolendite oma. Üks selle loogika põhielement on see, et allsüsteemi, nagu näiteks ökosüsteemi või liigi areng ja talitus

peab kohanduma looduse loogikaga, muidu ei jää see püsima. Loodus on süsteem, mis jääb püsima isegi siis, kui mitu tema allsüsteemi, olgu siis liiki, populatsiooni või ühiskonda (kaasa arvatud meie enda oma), välja sureb.

Elu on dünaamilise tasakaalu seisund, see on isereguleeriv homöostaatiline protsess. Kuid see homöostaas ei ole oma dünaamilisuse tõttu täiuslik. See sisaldab omadusi, mis võivad viia iseenda hävitamisele, peamiselt läbi keskkonna hävitamise. See võib juhtuda loomade populatsioonidega. Seda on juhtunud inimestega, sealhulgas tõenäoliselt suurte tsivilisatsioonidega Mesopotaamias, Põhja-Indias, Kesk-Ameerikas ja Lihavõttesaarel. Sellest hoolimata on inimkond tervikuna püsima jäänud, tänu asjaolule, et ka see oli organiseerunud "looduslikul" moel, olles jagunenud suhteliselt autonoomseteks hõimudeks, ühiskondadeks ja kultuurideks. Isegi kui tsivilisatsioonid hukkusid, jäid barbarid ja metslased ellu. See tähendab, et looduse osad, allsüsteemid ei ole tingimata homöostaasiks võimelised; homöostaatiline on elu, elusloodus tervikuna. Loodus on isereguleeriv, alalhoidlik süsteem ja koosneb allsüsteemidest, mis tihti peale ei ole isereguleerivad. Elu saavutab oma homöostaasi, on võimeline ennast reguleerima tänu oma tohutule mitmekesisusele. Loodus koosneb miljonitest liikidest, populatsioonidest ja miljarditest organismidest. Homöostaas on nende koosmõju tulemus.

Viimase paari tuhande aasta jooksul on inimolendid saavutanud enneolematu võimu oma keskkonna üle, eriti elusolendite üle. Looduslik homöostaas, looduse

reguleerivad seadused puudutavad meid üha vähem. Demograafilise plahvatuse ja loodusressursside kasvava tarbimise tõttu muudab inimkond praegusel hetkel drastiliselt loodust ennast. Täpsemalt kahan-dab inimtegevus looduse mitmekesisust ja nõrgendab nii selle isereguleerivaid mehhanisme. Selle tulemusena muutub nii elus kui eluta loodus üha ebastabiilsemaks ja on altim suurematele kõikumistele. Kuna inimestena oleme me osa loodusest, ei saa me nende kõikumiste eest pageda; meid ähvardavad tihemini põuad, tormid, näljahädad ja epideemiad. Maailm ei ole meile kunagi eriti sõbralik paik olnud, nüüd muutub see veel ebasõbralikumaks. Meil on õnnestunud luua oma oasid selle möllu keskele, aga neid ei ole piisavalt, ja nende hoidmine nõuab üha rohkem jõu-pingutusi ja varusid.

Sellest vaatenurgast on globaliseeru-miseks nimetatud protsess kahe teraga mõök. Senikaua kui see on seotud majan-dusliku võimu ja vahendite koondamise-ga, ühpealgelisuse suurenemisega, väik-semate piirangutega massilisel reisimisel ja kaupade transpordil üle riigipiiride, suurendab see looduse ja ühiskonna või-malikku ebastabiilsust. Ei ole raske tuua näiteid. Hiljutine suu- ja sõrtaudi ning hullulehmatõve puhang Euroopas on loo-made suurtesse taludesse koondamise ning loomade ja lihatoodete ühelt maalt või regioonist teise viimise otsene tule-mus. Kahjulike arvutiviiruste levik on Microsofti programmide *de facto* mono-poli tulemus. (Kuna mina neid ei kasuta, ei ole mul siiani olnud arvutiviirustega mingeid probleeme.)

Terrorirünnakud Pentagoni ja Maail-

ma Kaubanduskeskuse vastu näitasid mei-le veel kord, kui haavatav võib tänapäeva maailm olla. Pilvelõhkujad, mis majutasid tuhandeid kontoreid kümnete tuhande-te töötajate ja külastajatega, olid äärmus-lik näide võimu ja otsustamise koondami-sest, aga ka ruumi kokkuhoiust läänemaailma pealinnas. Siin toodi ilmselgelt sta-biilsus ohvriks tõhususele ja kokkuhoiule ning sellel olid katastroofilised tagajärjed. Sellised kõrge poliitilise ja majandusliku võimu kontsentratsiooniga kohad nagu suurte kompaniide peakorterid, parla-mendid ja valitsuse residentsid või hiig-laslikud tehased, mis monopoliseerivad mingit ala, on kindlasti tulevaste terrori-rünnakute sihtmärgid. Kontsentratsioon, massiline tootmine teeb kauba odava-maks, aga suurendab võimalust, et ühel veal, ühel mürgisel ainel, ühel arvutivii-rusel on laastav mõju tervel maakeral. Kui terroristid oleksid rünnanud Microsofti peakorterit Redmondis Washingtoni osariigis, oleks see halvanud monopoolse MS Windowsi tarkvara arengu. Seevastu ei saa ükski terrorirünnak tõsiselt kahjustada võistlevat Linuxi töösüsteemi, mis on täielikult detsentraliseeritud.

Inimeste ja asutuste füüsiline koondumine, monopolid, massiline reisimine ja piiranguteta kaupade transport on ette-aimamatus ja ebakindlas maailmas po-tentsiaalne ohuallikas. Ja nagu ülaltoodud näited osutavad, on need protsessid paljudel juhtudel ületanud kõik mõistuse piirid. See käib Lääne eluviisi kohta, eriti selle Ameerika variandi kohta tervikuna. See eluviis on tõhusalt hävitanud suure osa maailma kultuurilisest mitmekesisu-sest, levides maalt maale, mandrilt mand-

rile, tehes üha enam inimesi sõltuvaks vaid mõne korporatsiooni toodetest (Microsoft, Boeing, Intel ja teised). Nüüd teame me paremini kui kunagi varem, et kõiki maailma inimesi ei saa majutada ühte pilvelõhkujasse, aga on poliitikuid, misjonäre, ärimehi ja kirjanikke, kes pingutavad selle nimel, et paigutada kõik inimesed ühte kultuuri, ühte usku, ühte keelde, ühte väärtushinnangute süsteemi.

Kultuurid, keeled ja usundid on ellujäämisstrateegiad maailmas, mis on paljuski darvinistlik, ja kui me enamiku nendest hävitaksime, kahandaksime oma võimalusi jääda ellu äärmuslikes tingimustes, olgu siis uuel jääajal või maailmas, mille on purustanud veel üks maailmasõda. Me peaksime rohkem teadvustama, et ka maailmasõjad tegid võimalikuks globaliseerumine ning ülemaailmsed integratsiooni- ja kontsentreerimisprotsessid.

Kas globaliseerumine on seega kurjus, mille vastu me peaksime võitlema, saatuslik viga inimkonna või isegi looduse enda ajaloos? See on võimalik, kui globaliseerumise negatiivsed küljed peale jäävad, kui see tähendab majandusliku ja poliitilise võimu suuremat koondumist, bioloogilise ja kultuurilise mitmekesisuse hävitamist majandusliku tõhususe nimel. Aga globaliseerumisel on ka teisi võimalusi. Teoreetiliselt on täiesti võimalik globaliseerumine, mis säilitab enamiku mitmekesisusest ning toetab koondamise asemel hajutamist, detsentraliseerimist.

Selle võimaluse pakub meile kaasaegne infotehnoloogia kombineerituna olemasoleva kultuurilise mitmekesisusega ning paljude inimeste tugeva sidemega nii oma kultuuri kui ka kodu ja kodumaaga. Meil

võiks olla maailm, kus inimesed eelistavad elada väikestes kogukondades, paljud neist maal, harides oma aedu, ostes enamasti kohalikult toodetud toitu ja teisi eluvajalikke tarbeesemeid, ega reisi palju. Samal ajal on nad tihedalt seotud teiste inimestega üle terve maailma tänu praegusest internetist välja kasvanud suhtlemisvahenditele. See maailm oleks tegelikult kaks maailma, ühes nendest on ruum ja koht keskse tähtsusega, teises ei ole ei ruumi ega kaugust. Inimesed elavad mõlemas maailmas, osalt oma kodukülas, osalt ülemaailmses külas, küberruumis. Sellises utoopilises maailmas on palju piire ja piiranguid inimeste ja kaupade liikumisele ühest piirkonnast teise, aga vähe piiranguid informatsiooni vabale levikule.

See hüpoteetiline utoopia on lähedane sellele, mida väljendas juba ammu üks esimesi isereguleerimise ja detsentraliseerimise teoreetikuid, poolmüütiline Hiina mõtleja Laozi. Mis puutub selle võimaliku mitmekesisuse, hajutatud, kuid siiski globaliseerunud maailma poliitilisse korraldusse, peaks see olema detsentraliseeritud võimuvõrk. Jääb üle vaid öelda, et esimene mees, kes lõi sellise organisatsiooni, mitte riigi, vaid kogukondade võrgustiku, ei olnud keegi teine kui India Gautama Buddha, üks maailma ajaloo suurimaid *organiseerijaid*.

Üks vähestest eluviisidest, mis on osutunud stabiilseks, väga kohandumisvõimeliseks ja on püsinud väga vaenulikes tingimustes, on põline talupoja eluviis, põline talupojakultuur, olgu see siis Euroopa, Vana-Peruu, Hiina, India, Aafrika või Kesk-Aasia oma. Meil ei ole põh-

just idealiseerida talupojaelu, mis ei ole kunagi olnud idülliline, kuigi seda on tihti sellisena kujutatud. Klassikalisel hiina kirjandusel on palju selgeid analooge antiigiga ja hiljem Lääne arkaadiliste, bukoolliliste ja pastoraalsete motiividega. Raskem on leida põlisest hiina kirjandusest marksistliku traditsiooni põlgust “maaelu idiootsuse” suhtes, aga ma olen kindel, et ka seda leidub. Linn või vähemalt suurlinn on tavaliselt huvitavam koht kui küla. Aga küla on lihtsalt palju kohandumisvõimelisem kui linn, ning seetõttu on küla olnud varjupaik, peavari ja koht, kuhu inimesed võisid naasta, kui katastroofid olid linnad hävitanud.

Minu esimesed lapsepõlvemälestused olid mälestused pommitamisest, end varjendites peitmisest, aga ka maale, meie seal elavate sugulaste juurde pagemisest. See päästis tõenäoliselt mu elu, sest maja, kus me 1944. aastal elasime, sai tabamuse ja põles kogu meie varaga maha. Aga meie sugulased suutsid meile peavarju anda ja meid toita. Kuhu saavad tänapäeval põgeneda inimesed, kes elavad linnas, tihedalt asustatud elamurajoonides või ohtlike tehaste ja teiste ehitiste läheduses? Uue aja tsivilisatsioon hävitab küla, traditsioonilise talupojaelu, talu, aia, põllu. Kaasaegne põllumajandus muutub üha tõhusamaks, aga üha sõltavamaks kaasaegse ühiskonna, tööstuse ja transpordi koest. Võib öelda, et see on sõltuv ka

veendumusest (uskumusest), et mingid suuremad katastroofid ei ole võimalikud, et emantsipeerunud rahvad ei vaja pelgupaiku, peavarju, kohalikku-piirkondlikku isemajandamist, et ajalugu kui darvinistliku valiku protsess on lõppenud.

11. septembri traagilised sündmused näitasid, et see võib olla täiesti illusoorne uskumus. On tavaline, et praegust läänemaailma võrreldakse Rooma keisririigiga. Saavutanud rikkuse ja võimsuse, sai Rooma lahti oma talupoegadest, kuna selle põllumajandus põhines latifundiumidel. Itaaliasse toodi palju vilja Egiptusest. Keisririik ei olnud talupoegade rahvas. Selle vallutanud rahvas ja hiljem selle varemest esile kerkinud rahvad olid talupojarahvad. Kui keisririik oli langedanud, kasvatasid inimesed vilja ja loomi Foorumil ja teistel väljadel Igaveses Linnas, mis oli juba sajandeid lakanud olemast linn. Ajaloo pendel on juba mitu korda käinud linna, suurlinna ja küla vahel. Kas ei oleks arukas eeldada, et see juhtub uuesti? Kas oleks arukas hüljata traditsiooni, eluviisi ja oskusi, mis on aidanud meil suurtest kriisidest üle saada? Vahest peaksime me andma mõningat rahalist ja moraalselt tuge inimestele, kes on valmis seda traditsiooni säilitama, naasma põllule ja aeda, nagu kõlab põline ütlus hiina keeles, mille tegi surematuks suur luuletaja Tao Yuan-ming.

Inglise keelest tõlkinud Kaisa Kaer

AKEN

PERRY ANDERSON

Sund ja nõusolek

Nüüd, kus jälle loetakse päevi sõja alguseni Lähis-Idas ning nii vagatsemis- kui praalimislained käivad kõrgelt üle Atlandi kallaste, tuleks pöörata tähelepanu pigem praeguse rahvusvahelise olukorra põhiparameetritele ja mitte neid ümbritsevale retoorikavahule, olgu see siis sõjakalt ametlik või näiliselt vastaline. Need parameetrid annavad alust kolmeks küsimuseks. Mil määral tähendab USA vabariiklaste valitsuse praegune joon lahkulöömist varasemast poliitikast? Juhul kui tegu on lahkulöömisega, siis mis seda katkestust seletaks? Ja millised on selle muutuse võimalikud järelmid? Vastamiseks tuleb vaadelda asju pikemas ajaloolises perspektiivis. Ameerika Ühendriikide maailmaroli üle on hakatud ikka enam ja mitmekülgsemalt seisukohti võtma kogu olemasoleva poliitilise spektri ulatuses ning siinkohal saab käsitleda neist keerukatest küsimustest ainult mõningaid. Kuid mõni nool klassikalise sotsialistliku teooria nooletupest on ikka parem kui mitte midagi.

1.

Tänapäeva Ameerika poliitikakavandajad jätkavad neid USA globaalplaanide katke-

matuid traditsioone, mis said alguse Teise maailmasõja viimastest aastatest. 1943. ja 1945. aasta vahel hakkas Roosevelti valitsus visandama Ameerika võimusteemi maailma tarvis, kus Saksamaa ja Jaapan on lüüa saanud, Venemaa suuri kaotusi kandnud ning Suurbritannia hiigelvõlgades. Washington pidas algusest peale silmas kaht omavahel lahutamatu seotud strateegilist eesmärki. Ühelt poolt asuti maailma kapitalismi jaoks turvaliseks muutma. Selleks tuli ennekõike ohjeldada NSVL ning pidurdada kõikjal revolutsiooni levik selle piiride taha, v.a seal, kus NSVLi sõjasaaki polnud võimalik otseselt vaidlustada, nagu Ida-Euroopas. Külma sõja algusega sai kommunismivastase võitluse pikemaajaliseks eesmärgiks taas – nagu Wilsoni interventsiooni aegu 1919 – mitte enam lihtsalt Nõukogude antagonisti blokeerimine, vaid lausa kõrvaldamine maakaardilt. Teisalt aga otsustas Washington kindlustada Ameerika vaieldamatut eelisseisundit ülemaailmses kapitalismis. Ennekõike tähendas see Suurbritannia surumist majanduslikku sõltuvusse – see protsess oli alanud juba sõjalaenude programmiga – ning sõjalise hooldevõimu sisseseadmist Saksamaa ja Jaapani üle. Kui niisugune raamistus oli paika pandud, siis kandus Ameerika kapitalismi sõjaaegne buum sujuvalt üle

Perry Anderson, Force and consent. *New Left Review* 17, Sept.-Oct. 2002 (www.newleftreview.org).

niihästi liitlastele kui ka sõjas lüüasaanud riikidele, rikastades ühtmoodi kõiki OECD riike.

Külma sõja ajal ei esinenud USA poliitika kahe põhieesmärgi vahel pingeid või siis olid need väikesed. Kapitalistlikke klasse kõikjal ähvardanud kommunismioht – mida Aasias suurendas veelgi Hiina revolutsioon – tähendas seda, et peaegu kõik olid õnnelikud, kui Washington neid kaitses, abistas ja valvusele kutsus. Prantsusmaa, mis oli kultuuriliselt kaugem kui Suurbritannia ja sõjaliselt iseseisvam kui Saksamaa ja Jaapan, oli de Gaulle'i ajal ainus üürrike erand. Kui see vahemäng välja arvata, liideti kogu arenenud kapitalismitsoon ilma oluliste pingeteta mitteametlikku Ameerika impeeriumi, mille teetähisteks said Bretton Woods, Marshalli ja Dodge'i¹ plaan, NATO ja USA-Jaapani julgeolekupakt. Vähehaaval kosus Jaapani ja Saksa kapitalism niivõrd, et muutus Ameerika Ühendriikidele tõsiseks majanduslikuks konkurendiks, ning Bretton Woodsi süsteem lagunes 1970. aastate algul Vietnami sõja survele. Aga vaba maailma poliitilist ja ideoloogilist ühtsust see eriti ei mõjutanud. Nõukogude blokk, algusest peale nõrgem, väiksem ja vaesem, pidas vastu

veel kaksikümmend aastat, mille jooksul majanduskasv pidurdus ning võidurelvastumine hoogustus, kuid varises 90ndateks viimaks kokku.

NSVLi kadumine tähistas USA täieliku võitu külmas sõjas. Aga samal põhjusel lõdvenes ka sõlm, mis oli kokku sidunud Ameerika globaalse strateegia põhieesmärgid. Sama loogika ei ühendanud enam strateegia kaht sihti üheksainsaks hegemooniasüsteemiks.² Sest pärast kommunismiohu kõrvaldamist lakkas ka Ameerika eelisend olemast kehtiva korra turvalisuse automaatne eeltingimus. Tekkis uuesti võimalus kapitalismisese rivaliteeditandri avanemiseks – mitte lihtsalt firmade, vaid ka riikide tasandil – ning teoreetiliselt võisid Euroopa ja Ida-Aasia režiimid taas kaaluda niisugust iseseisvust, mis totalitarismiohuga silmitsi seistes mõeldamatu oleks olnud. Aga sel muutusel oli ka teine aspekt. Ameerika domineerimise konsensuslik struktuur oli nüüd kaotanud oma senised välistalad, kuid samal ajal tugevnes järsult ja jõuliselt selle ülekaalukas sunnivõime. Sest NSVLi haihtudes ei olnud maakerale enam jäänud tasakaalustavat jõudu, mis oleks suutnud USA sõjalist võimsust vastustada. Ajad, mil sellele oli suudetud näi-

¹ Bretton Woodsis 1944. aasta juulis toimunud rahvusvahelise finantskonverentsi otsused panid aluse Maailmapanga, Üldise Tolli- ja Kaubanduskokkuleppe, Rahvusvahelise Valuutafondi tekkele ning kulla asendamisele USA dollariga rahvusvahelise arveldusühikuna. Marshalli plaan oli 1946. aastal väljakuulutatud USA massiivse majandusabi programm majanduse taastamiseks Lääne-Euroopa maades. Joseph Dodge töötas välja kava Jaapani majanduse sõjajärgseks stabiliseerimiseks ja taastamiseks. *Toim.*

² Edasises arutluses, mis on saanud palju tuge Gopal Balakrishnani ja Peter Gowani väitlusest, kasutatakse Gramsci juurutatud hegemoonia-mõistet. Hiljuti on sellele terminile antud ka teistsugune tähendus John Mearshiemi tihedalt ja võimsalt argumenteeritud raamatus "Tragedy of Great Power Politics", mille kohta vt: P. G o w a n, A Calculus of Power. *New Left Review* 16, juuli-aug. 2002.

teks Vietnami või Aafrika lõunaosas vastu seista, olid möödas. Need omavahel seotud muutused pidid lõpuks teisendama USA rolli maailmas. Kujunemas oli uus võimuvalem.

2.

Tegelikkuses aga jäi see Ameerika hegemoonia sisemises struktuuris toimunud nihe konsensuselt sundusele terve aastakümne vältel märkamatuks. 1990. aastate kõige olulisem konflikt varjutas selle pea-aegu täielikult. Iraagi sissetung Kuveiti seadis kõikide juhtivate kapitalistlike riikide jaoks ohtu naftahinnad, Kuveidi naaberrežiimide stabiilsusest rääkimata, ning nõnda sai kiiresti tekkida G-7 ja araabia liitlaste koalitsioon aitamaks Sabahi dünastiat tagasi troonile. Kuid "Kõrbetormiks" kokku kogutud liitlasvägedest ja -rahadest tähtsamakski osutus USA võime tagada oma kampaaniale ÜRO täielik toetus. Nüüd, kus NSVL oli mängust väljas, sai ainus üliriik hakata Julgeolekunõukogu üha kindlamini kasutama just nagu kaasaskantavat ideoloogilist kattesirmi oma ettevõtmistele. Tundus, nagu oleks Ameerika diplomaatia võime teiste riikidega konsensust saavutada suurem kui kunagi varem.

Ometigi oli nii laialdases nõusolekus ka

midagi erilist. Venemaa ja – juba mõnda aega varem – Hiina eliidid olid hakanud tundma Ameerika ainelise ja kultuurilise edu külgetõmme ning nägema selles matkimisväärtset normi. Selles mõttes oli hakanud juurduma ülemvõimu väärtuste ja tunnuste omaksvõtt alamate võimude poolt, mida Gramsci pidaski igasuguse rahvusvahelise hegemoonia olemuslikuks tunnuseks. Aga nende režiimide objektiivne iseloom jäi selleks siiski veel liiga kaugemale USA algkujudest, et niisugused subjektiivsed eelsoodumused oleksid andnud alati kindla garantii vastutulelikkuseks Julgeolekunõukogus. Selleks läks tarvis veel Gramsci mainitud kolmandat hooaega, mis jääb sunni ja nõusoleku vahele, kaldudes pigem viimase poole: nimelt korruptsiooni.³ Peaassamblee hääletuste mõjutamiseks oli seda varemgi kasutatud, kuid nüüd laiendati seda ka ülespoole, vetoõigusega riikidele. USA pakutud majanduslikud peibutised ulatusid kommunismijärgsel Venemaal IMFi laenudest kuni Jeltsini valimiskampaaniate kulissidetaguse rahastamise ja korraldamiseni. Hiina puhul seisnesid need enamsoodustusrežiimi lubamises ja kaubanduskokkulepetes.⁴ Ostetud nõusolek ei ole kunagi päris seesama, mis omal tahtel antu, aga praktilistel eesmärkidel piisas sellestki, et

³ Ta kirjutas: "Hegemoonia "normaalset" rakendamist iseloomustab sunni ja nõusoleku kombinatsioon, mis on vahelduvas tasakaalus, ilma et sund liialt domineeriks nõusoleku üle." Aga teatud olukordades, kus jõu kasutamine on liiga riskantne, "asub jõu ja nõusoleku vahele korruptsioon ja pettus, s.o antagonistide või antagonistide väsitamine ja halvamine". A. Gramsci, Quaderni del Carcere. Torino 1975, III kd, lk 1638.

⁴ Need kaks kaasust ei ole ühesugused, aga kummalgi puhul on rahaliste kaalutluste kõrval olnud tegu ka moraalse allutamisega. Puhtmateriaalselt mõeldes oleks Venemaa ja Hiina juhtidel soodsam aeg-ajalt vetot kasutada, et oma hinda üles kruvida. Et nad niisugust poliitilise müüdavuse ilmselget loogikat ei taipu, näitab, mil määral nad on seesmiselt omaks võtnud hegemoonilise autoriteedi.

viia ÜRO enam-vähem tagasi Korea sõja aegsesse letargiasse, mil ta toimis automaatselt USA tahtmist mööda. Ärritav tegur peasekretäri näol, kes vahetevahel Ameerika käpa alt kõrvale põikas, kõrvaldati ning asemele pandi Valge Maja soosik⁵, kes sai peasekretärikoha autasuks Ruanda genotsiidi varjamise eest ajal, mil USA surus peale Balkani interventsiooni. 90ndate lõpuks oli ÜRO juba muutunud praktiliselt USA välisministeeriumi käepikenduseks, nii nagu IMFist oli saanud rahandusministeeriumi käepikendus.

Niisugustes tingimustes olid Ameerika poliitikakavandajatel ennenägematult vabad käed tegutsemiseks külma sõja järgses maailmas. Nende põhiprioriteet oli tagada, et Venemaa oleks nii majanduslikult kui poliitiliselt seotud globaalsesse kapitalistlikku korda, nii et privatiseeritud majandus ja ärioligarhia kontrolliks demokraatliku valimissüsteemi nuppe. See oli Clintoni valitsuse peamine diplomaatiline eesmärk. Teiseks mureks oli enese kindlustamine kahes endises Nõukogude mõjutsoonis – Ida-Euroopas ja Lähis-Idas. Washington laiendas NATOt Venemaa traditsiooniliste piirideni, enne kui Euroopa Liit laieneda jõudis, ning asus likvideerima Jugoslaavia päranditomp. Lähis-Idas aga tõi Kuveidi sõda ootamatult süllekukkunud võimaluse rajada sõjaväebaasid Saudi Araabiasse ja Pärsia lahe piirkonda, muuta Kurdistan oma protektoraadiks ning suruda Palestiina rahvuslik liikumine Iisraeli poolt valitsetud ooteruu-

mi. Need kõik olid teatud määral hädaülesanded, mille surusid peale külma sõja võidu tagajärjed.

3.

Külma sõja järgse süsteemi ideoloogilised piirjooned võtsid kuju märksa aeglasmalt. Kuid Lahesõda ja Balkani sõjad aitasid kristalliseeruda kõikehõlmaval doktriinil, mis ühendas vaba turu (see on uusliberalismi alustala juba alates Reagani-Thatcheri perioodist) vabade valimistega (see oli Kesk- ja Ida-Euroopa vabanemise juhtmotiiv) ning inimõigustega (see oli lahinguhüüd Kurdistanis ja Balkanil). Esimesed kaks olid oma mitmesugustes varjundites alati külma sõja repertuaari kuulunud, ehkki nüüd hakati neid märksa enesekindlamalt esitama: seda muutust tähistas näiteks termini “kapitalism” tagasitulek, mida külma sõja kõrgajal oli peetud ebadiskreetseks ja asendatud eufemismidega. Aga kolmas komponent – inimõigused – oli tolle perioodi peamine uuendus, mis strateegilist maastikku kõige enam teisendas. Sest see surus kangi riikliku suveräänsuse ukse vahele.

Muidugi, külma sõja mõlemad pooled olid sageli rikkunud riikide sisemist autonoomiat kaitsvaid traditsioonilisi printsiipe. Aga diplomaatilise konventsiooni – muuhulgas ka ÜRO hartasse – kuuluvana tulenesid need jõudude tasakaalust dekoloniseerimise perioodil, mis oli sünnitanud Kolmandas Maailmas terve hulga sageli väikseid ja peaaegu alati nõrku riiki-

⁵ Kofi Annani kohta vt C. B r a e c k m a n, New York and Kigali. *New Left Review* 9, mai-juuni 2001, lk 145–147; P. G o w a n, Neoliberal Cosmopolitan. *New Left Review* 11, sept.-okt. 2001, lk 84.

ke.⁶ Juriidiliselt põhines riikliku suveräänsuse doktriin arusaamal riikidevahelisest võrdsusest, andes mõningat kaitset kahe üliiriigi jõhkrutsemise vastu ja üliiriikidevahelise konkurentsi tõttu ei saanud kumbki seda doktriini avalikult kõrvale heita, sest see oleks andnud vastaspoolele liiga suure moraalse eelise. Kuid külma sõja lõppedes, kui igasugune vastukaal kapitalileerile kadus, polnud ka enam põhjust pöörata liiga palju tähelepanu formuleeringutele, mis väljendasid nüüdsiks juba ajast ja arust suhteid rahvusvaheliste jõudude vahel. Uus maailmalkord, mida esmakordselt kuulutas triumfaalselt, kuid ikka veel traditsioonilistes terminites George Bush senior, hakkas Clintoni ajal tähendama, et rahvusvahelisel üldsusel on õigus püüelda universaalse õigluse ja inimõiguste kui demokraatliku rahu tingimuse poole kõikjal, kus neid ohustatakse, riigipiiridest hoolimata.

Alates 1990. aastate keskpaigast muutus tegevusruum USA demokraatide valitsusele erakordselt soodsaks. Sisemajanduses leidis aset spekulatiivne buum; välismaal tegid rõõmu Euroopa režiimid, mis lähtusid Ameerika ideoloogilisest päevakorrast. Uusliberalistlik kolmanda tee versioon sobis hästi "rahvusvahelise üldsuse" katekismusega ja ühise pühendumisega universaalsetele humaansetele väärtustele. Kuid seal, kus Ameerika prioriteetse asendi loogika läks vastuollu liitlaste kaalutluste või eesmärkidega, jäi mõistagi alati peale esimene. Multilateraalsuse retoorika taga peituvaid poliitilisi realitee-

te tehti neil aastatel aeg-ajalt ka kujukalt selgeks. USA laskis 1992. aastal põhja Lissaboni kokkulepped, eelistades dikteerida Bosnia jaoks omaenele rahuplaani – kui vaja, siis jätkuvate etniliste puhastuste hinnaga –, selle asemel et aktsepteerida ELi initsiatiivi; surus Rambouillet's peale ultimaatum, mis algatas täiealustusliku sõja Kosovos, laiendas NATO Valgevene ja Ukraina piirideni; ning andis Venemaa-le oma õnnistuse Tšetšeenia tagasivallutamiseks – Clinton tervitas "Groznoi vastastamist" pärast rünnakut, millega võrreldes Sarajevo paistab kõigest piknikuna.

Üht- või teistpidi läksid need USA poolt ELi tagahoovis ette võetud sammud vastuollu viimase õrnemate tunnetega. Kuid ühelgi korral ei sooritatud neid ka liiga ebadelikaatselt või silmatorkavalt. Sedamööda kuidas Clintoni teine valitsusperiood edasi kulges, hakkas ametlik Euroopa veelgi ägedamini ja sõnaohtralt kui Washington kuulutama seost vabade turgude ja vabade valimiste vahel ning vajadust piirata riikide suveräänsust inimõiguste nimel. Nii poliitikud kui intellektuaalid võisid sellest segust endale meelepärase komponendi välja valida. Chicagos peetud kõnes ületas Blair Clintoni entusiasmi uue sõjaka humanismi suhtes, Saksamaal aga määratles selline mõtleja nagu Habermas Euroopa enese identiteeti kui omakasupüüdmatut pühendumist inimõigusteideaalile, vastandades selle Inglise-Ameerika võimude pelgalt instrumentaalsetele sihtidele Jugoslaavia

⁶ Selle tausta käsitlust vt D. C h a n d l e r, International Justice. *New Left Review* 6, nov-dets. 2000, lk 55–60.

pommitamisel.

Aastakümne lõpuks oli Washingtoni strateegiakavandajatel igati põhjust 90ndate bilansiga rahul olla. NSVL oli võitlusplatsilt minema löödud. Euroopa ja Jaapan püsisid kontrolli all, Hiina oli tõmmatud üha tihedamatesse kaubandus-sidemetesse; ÜRO oli taandatud lihtsalt lubadeväljastamisemeti staatusesse; ja kõik see oli saavutatud kõige pehmeloomulisema ideoloogia saatel, kus iga teine sõna rääkis rahvusvahelisest üksteisemõistmist ja demokraatlikust heast tahtest. Rahu, õiglus ja vabadus olid levimas üle maailma.

4.

Kaks aastat hiljem näib kogupilt hoopis teistsugune. Aga mille poolest siis? Ameerikasse astunud Bushi valitsus ilmutas algusest peale teatavat kannatamatust fiktsiooni suhtes, nagu kujutaks "rahvusvaheline üldsus" endast demokraatlikku võrdsete liitu, ega hoolinud sellega kaasnevast silmakirjatsemisest, käies nõnda närvidele ikka veel Clintonit tagaleinavale Euroopa arvamusele. Niisugused stiilinihked ei tähistanud siiski veel mingit muutust Ameerika globaalstrateegia fundamentaalses sihtides, mis on jäänud poole sajandi jooksul muutumatuks. Kuid viise, millega neid sihte praegu taotletakse, on kaks arengut põhjalikult teiseks muutunud.

Esimene oli mõistagi 11. septembri šokk. Ohustamata küll mingiski mõttes tõsiselt Ameerika ülemvõimu, võtsid kurjategijad sihikule sümboliväärtusega hooned ja süütud inimesed – tappes ameeriklasi ühe päevaga peaaegu sama palju, kui nood tapavad üksteist kvarta-

li jooksul. See vaatemäng oli plaanitud külvama hirmu ja viha rahva seas, kellel võõrrünnaku kogemus puudus. Parteist sõltumata saanuks ükskõik missuguse valitsuse esimeseks kohuseks niisugusel puhul dramaatiline kättemaks, mis oma mõõtkavalt ületaks toimepandud veretöö suuruse. Uus valitsus, mis oli valitud väikese ja vaieldava ülekaaluga, oli antud juhul juba väljendanud kavatsust võtta välisasjades palju enesekindlam hoiak ning raputanud maha terve hulga diplomaatilisi fassaade ja platseebosid – Rooma, Kyoto jne lepingud –, mida tema eelkäija oli üpris nominaalselt heaks kiitnud. 11. september andis ootamatu võimaluse teisendada Ameerika globaalstrateegia märksõnu palju otsustavamalt, kui see muidu võimalik oleks olnud. Siseriiklik arvamus oli nüüd spontaanselt asunud pooldama võitlust, mis kujundlikus mõttes oli võrreldav külma sõja endaga.

Sellega oli üks tähtis tõke kõrvaldatud. *Kapitali* hegemoonia ei nõua postmodernsetes tingimustes vähimatki massimobilisatsiooni. Pigem kosub ta just selle vastandi najal – poliitilisel apaatial ja avalikust elust tagasitõmbumisel. Valimata jätmine – nagu märkis Suurbritannia kohutuminister pärast viimaseid valimisi – näitab, et kodanikud on rahul. Kusagil mujal pole see aksioom nii laialt tunnustatud kui Ameerika Ühendriikides, kus president valitakse üldjuhul umbes neljandiku poolt täiskasvanud elanikkonnast. Aga – ja siin on oluline erinevus – *Ameerika esimuse* kehtestamine nõuab juba rahvaarvamuse aktiveerimist enamaks kui pelk leppimine siseriikliku *status quo*'ga. Ja seda pole sugugi alati lihtne saavutada.

Lahesõda kiideti kongressis heaks ainult käputäie häältega. Bosnia interventsiooni lükati kaua edasi, kartes, et valijaskonna reaktsioon ei kujune just entusiastlikuks. Isegi Haiiti-dessandil oli määratud jääda üsna üürikeseks. Selles vallas on Pentagonil ja Valgel majal alati olnud üsna kitsad piirid – rahva hirm sõjaohvrite ees, teadmatus välismaailma suhtes, traditsiooniline ükskõiksus välismaiste konfliktide vastu. Tegelikult on alati eksisteerinud struktuurne lõhe Ameerika impeeriumi mõjujõu säilitamiseks vajalike sõjalispoliitiliste operatsioonide ning Ameerika valijate tähelepanu- või pühendumusmäära vahel. Selle ületamiseks on mingisugune ähvardus lausa hädavajalik. Ligikaudu samamoodi nagu Pearl Harbour, andis ka 11. septembri kallaletung presidendile, kes tahtis niikuinii muuta Ameerika *modus operandi*’t välismaal, võimaluse palju järsemaks ja ambitsioonikamaks pöördeks, kui ta oleks muidu teha saanud. Bushi ümber koondunud ringkond sai sellest kohe aru, rahvusvahelise julgeoleku nõunik Rice võrdles seda hetke külma sõja algusega, s.o uue poliitilise maailma loomisega.⁷

Teine areng, mille tähtsus pole sugugi väiksem, oli eos juba 90ndate keskel. Balkani sõda, mis näitas Ameerika juhtrolli Euroopas ning mõjus ülendavalt tänu Miloševići kõrvaldamisele, oli juba mõningast virtuaalset, kuid tõhusat vilja kandnud. Siin saadi peaaegu ideaalsetes

tingimustes katsetada seda, mida spetsialistide ettekuulutustes oli nimetatud “sõjandusrevolutsiooniks”. Sõjandusrevolutsioon tähendas sõjapidamisviiside fundamentaalset muutumist tänu elektroonika arengusaaduste laialdasele rakendusele relvastuses ja kommunikatsioonisüsteemides. NATO sõda Jugoslaavias jäi siiski veel esialgseks katsetuseks (kus ilmnes suur hulk tehnilisi vigu ja möödalaskmisi) ühepoolse hävitustöö võimaluste vallas, mille need uuendused avasid. Aga tulemused olid ikkagi piisavalt muljetavaldavad, viidates kvantühuppe võimalusele Ameerika tulejõu täpsuses ja tõhususes. Ajaks, mil hakati ette valmistama lööki al-Qaida vastu, oli revolutsioon sõjanduses juba märksa kaugemale arenenud. Välksõda Afganistanis, kus rakendati satelliitidel, tehisintellektiga varustatud tiibraketidel, mehitamata lennukitel, raskesti avastatavatel pommitajatel ja eriüksustel põhineva relvajõu kogu täisvaru, näitas, kui suureks on paisunud tehnoloogiline vahe USA ja kõikide muude riikide relvastuse vahel ning kui napiks võivad jääda inimkaotused – Ameerika poolel – edasiste interventsioonide puhul mujal maailmas. Globaalne tasakaalustamatus vägivallavahendite alal oli pärast NSVLi kadumist tegelikult mitmekordistunud ning see kallutas hegemoonia fundamentaalsete koostisosade tähtsusvahetorda veelgi järsemalt sunnipooluse suunas. Sest sõjandusrevolutsiooni tagajärjel on Ameerika plaani-

⁷ Vt B. Woodward, We Will Rally the World. *Washington Post*, 28.01.2002, kust ilmneb, et Rumsfeld käis Iraagi ründamisega peale juba 12. septembri hommikul; Rice'i hinnangu kohta olukorrale vt N. Leman, The Next World Order. *New Yorker*, 01.04.2002, lk 42–48.

de ümber tekkinud madala riskiga võimuväikuse, kus tavapärase sõjariskide ja -kasude kalkuleerimine kahaneb või katkeb. Afganistani operatsiooni välkedu geograafiliselt ja kultuuriliselt ülimalt raskel tandrill paneks mis tahes valitsuse julgemalt kaaluma veelgi kaugemale ulatuvaid imperialistlikke samme.

Nende kahe oludemuutusega – natsionalismi lõkkelepuhkemisega kodus pärast 11. septembrit ja sõjandusrevolutsiooni võimaldatud uutmoodi tegevusvabadusega välismaal – on kaasnenum ideoloogiline nihe. See ongi peamine järjepidevusetuse-element praeguses USA globaalstrateegias. Kui Clintoni režiimi retoorika kõneles rahvusvahelise õigluse ja demokraatliku rahu rajamise üritusest, siis Bushi valitsus on heisanud terrorismivastase sõja lipu. Need ei ole ühitamatud motiivid, aga rõhuasetused on teisenenum. Selle tulemuseks on järsk kontrast õhkkonnas. Cheney ja Rumsfeldi dirigeeritav terrorismivastane sõda tähendab palju kimedamat mobilisatsioonihüüdu kui Clintoni-Albrighti aastate imalad vagatsemised. Ka otsene poliitiline saak on kummalgi puhul olnud erinev. Washingtoni uus ja teravam joon on halvasti peale läinud Euroopas, kus on hinnatud ja hinnatakse eriti kõrgelt inimõiguste-juttu. Selles mõttes oli varasem kõneviis hegemooni keelepruugina kindlasti tõhusam.

Vastupidi aga on lood Venemaa ja Hiina puhul. Seal on terrorismivastane sõda – vähemalt ajutiselt – andnud palju pare-

ma aluse konkureerivate võimukeskuste ühendamiseks Ameerika juhtimise alla, erinevalt inimõiguste retoorikast, mis kohapealseid juhte ainult ärritas. Praegusel hetkel võib diplomaatilisi eeliseid, mida andis Putini režiimi kaasahaaramine Afganistani sõtta ning USA sõjaväebaaside rajamine Kesk-Aasiasse, pidada Washingtoni seisukohalt palju tähtsamaks kui nende eest makstud hinda – Euroopas tooni andvat tuima nurinat Ameerika unilateralsmi üle. ABM leping⁸ on hääbunud. NATO on laienemas Balti riikidesse, ilma et Moskva sellele vastu seisaks, ning Venemaa on aldis Lääne kontserdiga ühinema. Ka Hiinat, keda algul nõrritasid vabariiklaste ähmased avaldused Taiwani kohta, on rahustanud jutud terrorismivastastest sõjast, mis paneb Washingtoni mööda vaatama etnilistest repressioonidest Xinjiangis.

5.

Kui niisugune olukord valitses hetkel, mil peaaegu üleüldise kiidukoori saatel – Iraani mulladest Prantsuse filosoofideni, Skandinaavia sotsiaaldemokraatidest Venesalapolitseinikeni, Briti valitsusvälistest organisatsioonidest Hiina kindraliteni – pandi Kabulis sujuvalt paika Ameerika marionett, siis mis seletab kavandatavat järke Iraagis? Karmimat poliitikat Ba'athi⁹ režiimi suhtes, millest andis märku ka Bushi valimiskampaania, võis ennustada juba enne 11. septembrit, kui Inglise-Ameerika pommitusretked Iraagi kohal

⁸ Anti Ballistic Missile Treaty – 1972 USA ja N. Liidu vahel sõlmitud raketitõrjesüsteemide piiramise leping. *Toim.*

⁹ Araabia Sotsialistliku Taassünni Partei – Iraagi võimupartei. *Toim.*

niikuinii intensiivistusid.¹⁰ Kolm tegurit on selle, mis algselt oli kahtlemata mõeldud rea salaoperatsioonidena Saddami kukutamiseks, muutnud otsese invasiooni kavaks. Esiteks vajadus mingi otsustavama ja silmapaistvama tulemuse järele terrorismivastases sõjas. Võit Afganistanis, mis pakkus küll iseenesest rahuldust, saavutati suuresti nähtamatu vaenlase üle ning psühholoogiliselt kahandasid selle mõju pidevad hoiatused al-Qaida varjatud agentide uute võimalike rünnakute kohta. Teema ise on küll funktsionaalne, sest aitab säilitada üldsuse seas häireseisundit, kuid paraku puudub sel igasugune vabastav lahendus. Iraagi vallutamine pakuks suuremat ja tuttavamalt sorti draamat, mille võidukas lõpp võimaldaks näidata, kuidas hüdrataoline vaenlane on tõepoolest teovõimetuks tehtud. Ameerika üldsuse jaoks, keda on traumeerinud uudne ebaturvalisusetunne, ei omaks erilist tähtsust see, et Kurjuse taksonoomias kuuluvad Kandahar ja Bagdad eri kategooriatesse.

Lisaks niisugusele õhkkonnale toetavad Iraagi ründamist ka strateegilisemat sorti ratsionaalsed kaalutlused. On selge, et praegust tuumaoligopoli, mida ei kaitse ükski üldisem printsiip, hakatakse praktikas seda sagedamini vaidlustama, mida odavamaks muutub aatomirelvade valmistamistehnoloogia. Senisele tuumaklubile on väljakutse esitanud juba India ja Pakistan. Et selle terendava ohuga toime tulla, peab USA suutma anda ennetavaid lööke tuumariigiks pretendeerijate vastu.

Balkani sõda lõi olulise pretsedendi riikliku suveräänsuse doktriini eiramiseks, ilma et selleks oleks tarvis ettekäändeks tuua enesekaitsevajadust, – ja ÜRO sanktsioneeris selle tagantjärele. Euroopas käsitletakse seda ikka veel sageli kui humanitaarsest hädaolukorrast tingitud kahetsusväärset erandit demokraatlike riike iseloomustavas normaalses austuses rahvusvahelise õiguse vastu. Kurjuse telje mõiste käikulaskmine ning Iraagi sihikulvõtmise pärast seda aga sätestavad ennetussõja ja vägivaldsed režiimivahetused kui *normi*.

Mõistagi võib see kontseptsioon – erinevalt lahinguhüüust terrorismi vastu sõna kitsamas mõttes – põhjustada närvilisust kõigis võimukeskustes väljaspool Washingtoni. Prantsusmaa ja Venemaa on oma halbu eelaimdusi juba väljendanud – ehkki mitte väga valjuhäälselt. Aga Washington lähtub sellest, et kui terrorismivastase sõja hoogu saaks kasutada saavutamaks ÜRO *de facto* – või veel parem *de jure* – nõusolekut Saddam Husseini purustamisele, siis saaksid ennetavad rünnakud edaspidi demokraatliku globaalse rahuvalve tavapäraseks koostisosaks. Teist niisugust ideoloogilist võimalust ei avaneks tõenäoliselt niipea. Just need juriidilised võimalused, mis avanevad uue “rahvusvahelise konstitutsiooni” tekkega, kus sedasorti operatsioonid kuuluksid harjumuspärase ja seadusliku korra juurde, erutavadki inimõiguste-alase sekkumise peamisi teoretikuid nagu Philip Bobbitt, kes oli Clintoni kirglik imetleja

¹⁰ Iraagi-vastaste õhurünnakute eskaleerumisest Clintoni ja Blairi ajal vt T. A. I. i, Throtling Iraq. *New Left Review* 5, sept.-okt. 2001, lk 5–6.

ja lähedane nõuandja Balkani-rünnakute ajal. Siin ilmneb ka, kui vähe arvestab ennetusloogika kahepoolsust.¹¹ Tõsiasi, et Iraagil tuumarelvad puuduvad, muudab mõistagi tema ründamise veelgi tõhusamaks näitlikuks õppetunniks neile, kes neid hankida igatsevad.

Kolmas põhjus Bagdadi hõivamiseks pole niivõrd ideoloogiline või sõjaline, vaid otseselt poliitiline. Siin on risk märksa kõrgem. Vabariiklaste valitsus mõistab ju sama hästi kui vasakpoolsed, et 11. september ei olnud lihtsalt motiveerimatu kuritegu, vaid vastus Ühendriikide laialt vihatud rollile Lähis-Idas. See on piirkond, kus erinevalt Euroopast, Venemaast, Hiinast, Jaapanist või Ladina-Ameerikast samahästi kui puuduvad usaldusväärse baasiga režiimid, mis oleksid Ameerika kultuuri- ja majandushegemooniale tõhusateks vahejaamadeks. Mõned araabia riigid on küll piisavalt kuulekad, aga neil puudub igasugune rahvapoolne toetus. Nad tuginevad perekondlikele võrgustikele ja salapolitseile ning korvavad valitsuste tegelikku orjameelsust USA ees harilikult sellega, et õhutavad meedias vaenulikkust või võhiklikkust Ameerika

suhtes. On õigupoolest ainulaadne, et Washingtoni vanim sõltlane ja kõige väärtuslikum klient selles piirkonnas, Saudi Araabia, on end ühtlasi lukustanud USA kultuurilise sissetungi eest rohkem kui ükski teine riik maailmas pärast Põhja-Koread.

Kuigi suur osa araabia maailmast on Ameerika "raske" võimu (raha ja relvade) haardes, jääb see maailm ikkagi teatud mõttes suletud tsooniks Ameerika "pehme võimu" jaoks. Ja see võimaldab kohalike julgeolekuteenistuste pealtnäha tiheda potikaane all podiseda mitmesugustel hälbelistel jõududel ja tunnetel, nagu 11. septembri kurjategijate päritolu näitas. Niisuguses valguses võib al-Qaidas näha hoiatust, et väliseid ja kaudseid kontrolliivise ei saa Lähis-Idas liigselt usaldada. Samas asub selles piirkonnas suur osa maailma naftavarudest, mistõttu seda ei saa ka omas supis keeda lasta nagu suuremat osa Sahara-alusest Aafrikast. Teisalt võib seal kehtivate režiimide telgitagune mõjutamine anda USA-le *madame Nhu*¹² tüüpi tagasilööke, mis ei toonud USAle Kagu-Aasias kaasa midagi head. Iraagi ülevõtmine seevastu annaks Washingto-

¹¹ "Endist USA presidenti Bill Clintonit, Briti peaministrit Tony Blairi ja Saksa kantslerit Gerhard Schröderit, keda nende oma parteid on palju kritiseerinud, hakatakse tulevikus pidama arhitektideks, kes üritasid niisama sügavat muutust konstitutsioonilises korras kui Bismarck omal ajal. Praegu paistab, et USA president George W. Bush järgib sama kurssi. (...) Ühegi riigi suveräänsus ei ole puutumatu, kui see järjekindlalt põlgab parlamentaarseid institutsioone ja inimõiguste kaitset. Mida enam eiratakse neid institutsioone – mille kaudu ühiskonnad annavad oma suveräänsuse edasi valitsustele –, seda otsustavamalt kärbitakse suveräänsuserüüd, mis muidu valitsusi teiste valitsuste sekkumise eest kaitseb. Just selles valguses tuleks hinnata USA tegevust Iraagi suveräänsuse vastu." – *The Shield of Achilles: War, Peace and the Course of History*. London, 2002, lk xxvii, 680. See teos pakub kõige ulatuslikumaid teoreetilisi arendusi konstitutsioonilise imperatiivi kohta purustada riigid, mis ei pea küllaldaselt lugu inimõigustest või tuumarelvade oligopolisest. Kiidusõnu kantsler Schröderile võib siinkohal seletada kui põhjendatud lootusi tema kõrgele kutsumusele.

nile keset araabia maailma suure naftarik-
ka platvormi, millele ehitada Afganista-
ni laadis demokraatia suurem koopia, et
muuta nii kogu Lähis-Ida poliitilist maas-
tikku.

Muidugi on mõned kommentaatorid
rutanud osutama, et Iraagi ülesehitamine
saab olema kulukas ja riskantne ettevõt-
mine. Kuid Ameerika ressursid on suured
ning Washington võib loota, et pärast
ÜRO sanktsioonidest tingitud kõrget su-
revust ja sissepiiratusetunnet kordub Iraa-
gis Nicaragua efekt. Sanktsioonide lõpe-
tamine ja naftaekspordi täielik taastumine
USA okupatsiooni all võib parandada
suurema osa Iraagi elanikkonna elutingi-
musi sedavõrd, et tekivad väljavaated
stabiilsele Ameerika protektoraadile, mis
Iraagi kurdi sektoris juba praegu enam-
vähem toimib. Erinevalt sandinistide va-
litsusest on Ba'athi režiim pealegi halas-
tamatu diktatuur, mille juured rahva seas
on nõrgad või olematud. Bushi valitsus
võib arvestada sellega, et šansid nicara-
gualikuks tulemuseks – kurnatud rahvas
vahetab iseseisvuse välja ainelise olukorra
leevenemise vastu – on Bagdadis märksa
kõrgemadki kui Managuas.

Näide sõbraliku rahvusvahelise eest-
koste all toimivast parlamentaarsest
režiimist – mis võibolla esindaks ka riigi
etnilist mosaiiki nagu Afganistani Loya
Jirga – võiks veenda araabia eliite vajadu-
ses oma valitsemisviisi moderniseerida
ning araabia masse Ameerika võitmatu-
ses. Washington on endale juba enam-vä-

hem taganud islami maailmas Iraani vai-
mulike (nii konservatiivsete kui reformist-
like) vaikiva nõusoleku “Kestva vabadu-
se” kordamiseks Mesopotaamias. Oma
strateegilistes arvestustes võidakse ühtlasi
eeldada, et samasugune sappavõtmisloo-
gika, millega pärast Lahesõda taltsutati
Oslos PVO, muutuks taas vastupandama-
tuks ning nii õnnestuks Palestiina küsimus
lõplikult lahendada Sharonile vastuvõe-
tavatel tingimustel.

6.

Üldjoontes niisugune mõtteviis on Iraa-
gi okupeerimise plaanide taustaks. Nagu
kõik sellised geopoliitilised ettevõtmised,
mis ei suuda kunagi võtta arvesse kõiki
tähtsaid tegureid, kätkeb see riski. Aga
arvestus, mis võib luhtuda, ei pruugi olla
veel irratsionaalne – seda oleks ta alles
siis, kui ebaõnnestumisšansid oleksid liht-
salt liiga kõrged või kui võimalikud ku-
lud (isegi soodsate õnnestumisvõimaluste
korral) oleksid tuludest liiga palju suure-
mad. Nüüdsel juhul ei näi kumbki variant
kehtivat. Operatsioon jääb selgesti Ameer-
ika suutlikkuse piiresse ja selle otsene
maksumus – ehkki kindlasti märkimis-
väärne – ei tundu praegusel etapil millegi
ilmvõimatuna. Vankri võib küll veel üm-
ber kallutada mõne USA sõltlasrežiimi
ootamatu kukutamine vihaste rahvahul-
kade või ohvitseride poolt. Juba loomu
poolest ei saa niisuguseid *coup d'Etat*'sid
välistada, aga praegu näib, et seda riski
mitte ülemäära kõrgeks hinnates ei käi-

¹² Lõuna-Vietnami Ameerika-meelse presidendi (1956–1963) Ngo Dinh Diemi venna, julge-
olekuülema Ngo Dinh Nhu poliitiliselt mõjukas abikaasa, kelle esinemised aitasid kaasa ka-
toliiklaste ja budistide suhete teravnemisele ning kompromiteerisid režiimi. *Toim.*

tu Washington ebarealistlikult. Iraagi režiim äratab palju vähem kaastunnet kui palestiinlaste üritus, aga palestiinlaste teise ülestõusu toetuseks, mille mahasurumist okupeeritud aladel Iisraeli vägede poolt televisioon üle kandis, ei suutnud arabia maade rahvahulgal liigutada sõrmegi.

Miks siis on sõjaväljavaated tekitanud nii palju rahutust – mitte niivõrd Lähis-Idas, kus Araabia Liiga protest on suurel määral olnud *pro forma*, vaid Euroopas? Osalt selle pärast, et – nagu sageli märgitud – juudid ja araablased paiknevad Atlandi ookeani eri kallastel erinevalt. Euroopas puudub otsene vaste AIPACi¹³ mõjule USA-s, kuid see-eest on siin miljoneid muslimeid: kogukondi, mille keskel Iraagi okupeerimine võiks esile kutsuda rahutusi. Sõjalises ja poliitilises mõttes on ELi maad rahvusvahelisel areenil märksa nõrgemad ning seega loomult palju ettevaatlikumad kui Ameerika Ühendriigid. Erandiks on muidugi Suurbritannia, kelle tallipoisimentaliteet on toonud kaasa teise äärmuse – tema läheb ookeanitaguste initsiatiividega enam-vähem automaatselt kaasa.

Kuigi Euroopa riigid teavad, et nad alluvad USAle, ja aktsepteerivad seda, ei meeldi neile üldiselt, kui seda neile avalikult nina alla hõõrutakse. See, et Bushi valitsus on heitnud kõrvale Kyoto protokollid ja Rahvusvahelise Kriminaalkohtu, on riivanud sündsustunnet, mis tõsimeeli järgib poliitilise korralikkuse väliseid vorme. Afganistani sõja puhul ei pööratud NATOle suurt tähelepanu ning Tigrise

kallastele plaanitava sõjakäigu puhul on seda organisatsiooni peaaegu täielikult eiratud. See kõik on riivanud eurooplaste tundeid. Osalt on Euroopa intelligents (ja vähemal määral ka Ameerika liberaalid) Iraagi ründamise plaanidesse vaenulikult suhtunud ka õigustatud kartuse tõttu, et see rebiks eest humanitaarsuse loori, mis kattis Balkani ja Afganistani operatsioone, ning paljastaks uue militarismi imperiaalse olemuse. See seltskond oli teinud suure panuse just inimõigusteretoorikale ning tunneb end praeguse otsekohese ja jõhkra surve palge ees ebamugavalt.

Tegelikkuses aga ei seisne see tõrksus suurt enamas kui soovis, et igasugune ettevõetav sõda pälviks ÜRO nominaalse õnnistuse. Vabariiklaste valitsus on sellele rõõmuga järele andnud, seletades täiesti avameelselt, et Ameerikale tuleb alati kasuks, kui ta saab tegutseda multilateraalselt, aga kui ta seda teha ei saa, siis toimib ta igal juhul unilateraalselt. Julgeolekunõukogu resolutsioonist, mis oleks sõnastatud piisavalt ähmaselt ja võimaldaks Ameerikal Iraaki rünnata kohe pärast mõne ultimatiivse tähtaja möödumist, oleks eurooplaste südametunnistuse rahustamiseks küllalt. Kuu või paar tasast ametlikku masseerimist Atlandi mõlemal kaldal võib korda saata imesid. Hoolimata sellesügisestest sõjavastastest hiigelmeelavaldustest pooldaks kolmveerand Briti avalikkusest Iraagi ründamist, juhul kui ÜRO selleks oma viigilehe ulatab. Kui asi läheb tegelikuks, siis on üsna tõenäoline, et ka Prantsuse šaakal tahab saagist osa

¹³ The American Israel Public Affairs Committee – keskseid Iisraeli *lobby*-organisatsioone USA-s. *Toim.*

saada. Saksamaal läks Schröder rahva sõjavastasusega kaasa, et valimistel võita, aga kuna Saksamaa ei ole Julgeolekunõukogu liige, ei maksa tema žestid midagi. Tegelikult sisustaks Liitvabariik ikkagi kõik vajalikud Iraagi-vastase sõjaretke vahejaamad ja see strateegiline teenus on Pentagonile palju tähtsam kui Briti eriüksuste või Prantsuse langevarjurite toetus. Kokkuvõttes võib olla kindel, et Euroopa soostub selle sõjaga.

See ei tähenda, et sõda ärataks laialdast entusiasmi kusagil ELis väljaspool Downing Streeti. Tegelik nõusolek relvastatud kallaletungiks on üks asi, ideoloogiline toetus aga midagi muud. Osavõtt sõjast või – mis tõenäolisem – sellele järgnevast okupatsioonist ei suudaks arvatavasti vaigistada vimma selle üle, kuidas Euroopa sellesse ettevõtmisse kisti. See Ameerika eelisseisundi demonstratsioon – unilateraalne rusikas multilateraalsete sametkindas, nagu on öelnud Robert Kagan – võib jääda veel mõnda aega hinge närima.¹⁴

7.

Kas see tähendab, et Cheney, Rumsfeldi ja Rice'i karm käsi ohustab “läänemaailma ühtsust”, nagu protestib autoriteetsete häälte koor niihästi Euroopas kui Ameerikas? Selle küsimuse puhul tuleks silmas pidada igasuguse hegemoonia vormimustrit, kus *partikulaarne* võim on alati paratamatult seotud *üldise* koordineerimise ülesandega. Kapitalism kui abstraktne

majanduskord vajab toimimiseks teatavaid üldkehtivaid tingimusi: stabiilseid eraomandiõigusi, ennustatavaid õigusreegleid, teatavaid arbitraažiprotseduure ning (ja see on kõige tähtsam) mehhanisme, mis tagaksid tööjõu kuulekuse. Aga ühtaegu on tegu konkurentsil põhineva süsteemiga, mille käivituseks on majanduses tegutsejate omavaheline rivaliteet. Sellel konkurentsil puudub “loomulik” lagi: rahvusvaheliseks muutununa võib firmadevaheline darvinistlik võitlus eskalearuda riikide tasandile. Seal aga, nagu 20. sajandi esimese poole ajalugu on näidanud, võib see kaasa tuua hävitavaid tagajärgi süsteemile endale. Sest riikidevaheliste suhete tasandil leidub ainult nõrku ekvivalente siseriiklikule õigusele ning seal puuduvad mehhanismid, mis võrdsetel alustel koondaksid eri osapoolte huvisid, nii nagu see vähemalt põhimõtte poolest toimub valitavates demokraatias.

Omapäi jäetuna kaldub niisuguse anarhia loogika seisnema sedasorti vastastikusel verevalamises, mida kirjeldas Lenin 1916. aastal. Seevastu Kautsky, püüdes näha kaugemale oma aja konkreetsete riikide dünaamilistest huvikokkupõrgetest, jõudis järeldusele, et süsteemi tulevik peab – omaenda huvides – viima rahvusvahelise kapitalismi koordineerimise mehhanismide tekkele, mis suudaksid nn “ultraimperialismi” vastuolud ületada.¹⁵ Lenin pidas sellist väljavaadet utoopiliseks. Sajandi teine pool tõi lahenduse,

¹⁴ R. K a g a n, Multilateralism, American Style. *Washington Post*, 14.09.2002.

¹⁵ Kautsky ennustuste kohta vt K. K a u t s k y, Ultra-Imperialism. *New Left Review* 1/59, jaan.-veebr. 1970, lk 41–46 (see on siiani ainus tõlge inglise keelde).

mida ei osanud ette näha kumbki mõtleja, kuid mida intuiitiivselt aimas Gramsci. Aegamööda nimelt selgus, et koordineerimisprobleemi saab rahuldavalt lahendada ainult säärase ühe ülivõimu olemasolu korral, mis suudaks kõikide osapoolte ühistes huvides kehtestada süsteemis kui tervikus distsipliini. Sellist korda ei saa kunagi

teha ainuüksi toore jõuga. See peab olema ka ehedalt veenmisjõuline – ideaaljuhul peaks tegu olema juhtimisvormiga, millel on teistele matkimiseks välja pakkuda oma aja kõige eesrindlikum tootmis- ja kultuurimudel. Selles seisnebki hegemoonia roll kapitali välja üldise ühtlustajana.

Aga samas peab hegemoon ikkagi olema ka üks konkreetne riik ning sellisena peab tal olema oma eripärane ajalugu ning rida rahvuslikke iseärasusi, mis eristavad teda teistest. See vastuolu on algusest peale sisse kirjutatud Hegeli filosoofiasse, kus mõistuse paratamatu kehastumine teatud ajaperioodil ühes maailmajaoolises riigis ei suuda kunagi täielikult kustutada seda ümbritsevate poliitiliste vormide sattumuslikku paljusust.¹⁶ Niisugune ainuline universaal jääb alati latent-selt irdu empiirilisest mitmekesisusest. Selles mõisteraamistuses tulekski vaadelda Ameerika “erandlikkust”. Kõik riigid on enam-vähem erandlikud selles mõttes, et neil on ainulaadseid tunnusoone. Kuid hegemoonil peab juba definitsiooni poo-

lest olema tunnuseid, mida *ei saaks* teisega jagada, sest just nimelt need tõstavad hegemooni oma rivaalide seltskonnast kõrgemale. Samas aga nõuab hegemooni roll, et ta oleks võimalikult lähedal üldistatavale, s.o reprodutseeritavale mudelile. Selle ringi kvadratuuri leidmine on muidugi lõppkokkuvõttes võimatu, mis-

tõttu igasugusele hegemonistlikule korrale on omane teatud hõõrdekoeffitsient. Struktuurses mõttes on harmooniasse sisse ehitatud konfliktus, mille funktsiooniks on harmoonia kehtestamine. Selles mõttes me elame maailmas, mis on üht-aegu – viisil, mida kumbki neist ei osanud ette näha – niihästi Lenini kirjeldatud minevik kui ka Kautsky ennustatud tulevik. Üksik ja üldine on teineteise külge mõistetud. Ühtsust saab realiseerida ainult erinevuse kaudu.

Vanglamärkmikes käsitles Gramsci hegemooniat kui “domineerimise” ja “juhatamise” erilist sünteesi ehk sunni ja nõusoleku vahelist dünaamilist tasakaalu. Ta pööras tähelepanu mitmesugustele viisidele, kuidas rahvusriikides seda tasakaalu luuakse või rikutakse. Aga tema teooria loogika on ülekantav ka rahvusvahelisele süsteemile ja ta oli sellest ka ise teadlik. Sellelgi tasandil jaotuvad hegemoonia elemendid ebasümmeetriliselt.¹⁷ Domineerimine – vägivalda rakendamine võimu peamise käibevahendina – kaldub paratamatult partikulaarsuspõhuse suu-

¹⁶ Selle pinge kohta Hegeli mõtlemises vt P. A n d e r s o n, *The Ends of History*. Rmt-s: P. Anderson, *A Zone of Engagement*. London, 1992, lk 292 (e. k: P. A n d e r s o n, *Ajaloo lõpud*. Vikerkaar 1995, 9/10, lk 190–191).

¹⁷ Riigisisest asümmeetriat vt P. A n d e r s o n, *The Antinomies of Antonio Gramsci*. *New Left Review* 1/100, nov. 1976 – jaan. 1977, lk 41.

nas. Hegemoonia esmatingimuseks peab olema ülekaalukas relvajõud kui riigi võõrandamatu ja jagamatu omadus. Seevastu juhatamine – ehk ideoloogiline võime poolehoidu võita – on selline juhtimisviis, mis juba definitsiooni poolest peab apelleerima universaalsusele. See ei tähenda, et hegemoonliku sünteesi veenmisstruktuur peaks olema niisama jäägitult rahvusvaheline, nagu tema sunnijõud on rahvuslik. Eduka hegemooni ideoloogiline süsteem *ei saa* tuleneda ainuüksi tema funktsioonist üleüldise koordineerijana. See peegeldab paratamatult ka hegemooni sotsiaalse ajaloo partikulaarset maatriksit.¹⁸ Mida väiksem on nende kahe vaheline kaugus, seda tõhusamalt mõis- tagi hegemoonia toimib.

8.

Ameerika Ühendriikide puhul peegeldab selle lõhe laius – või liitekoha tihkus – maa mineviku põhijooni. Ameerika erandlikkusest on palju kirjutatud. Kuid ainus erandlikkus, mis on tõesti tähtis – sest eks ole ju omal moel kõik rahvad “isepärased” –, on see konfiguratsioon, millel rajaneb USA globaalne hegemoonia. Kuidas seda kõige paremini seletada? Tegu on selle maa optimaalsete geograafiliste ja optimaalsete sotsiaalsete tingimuste vahekorra peaaegu täiusliku sobivusega kapitalismi arenguks. See tähendab

territooriumi, ressursside ja turu kontinentaalset, kahe ookeaniga kaitstud ulatust, millesarnast ühelgi teisel riigil pole. See tähendab asunikest-sisserändajatest koosnevat elanikkonda, mis moodustab samahästi kui ilma igasuguse kapitalismieelse minevikuta ühiskonna (v.a pärismaalased, orjad ja ususektid) ja mida seovad üksnes demokraatide ideoloogia abstraktsioonid. Siin peituvadki suurejoonelise majanduskasvu, sõjalise võimsuse ja kultuurileviku eeltingimused. Et USAs on kapitali võim tööjõu üle alati olnud suurem kui teistes arenenud tööstusmaades, siis on ka sealne sisepoliitiline maastik olnud nende omast parempoolsem.

Lääne-Euroopas on peaaegu kõik Ameerika võrrandi liikmed ümber pööratud. Rahvusriigid on väikese või keskmise suurusega; rahvastiku minevik ulatub sageli tagasi kiviaega; ühiskondlikesse ja kultuurilistesse struktuuridesse on laadunud kapitalismieelse päritoluga jälgi; jõudude vahekord ei ole töölistkonna suhtes nii vaenulik; ning religiooni jõud on suurel määral ammendunud. Järelikult on Euroopa poliitiliste süsteemide raskuseks Ameerikast vasakpoolsem – isegi parempoolsete valitsuste korral rohkem sotsiaalset kaitset ja heaolu pakkuv.¹⁹ Euroopa ja USA vahelistes suhetes leidub seega küllalt ainet igasugusteks hõõrdumisteks, isegi kuni süttimiseni. Niisiis pole üllatav, kui

¹⁸ Teisisõnu, Alexandre Kojève'i poolt kujutletud “universaalne ja homogeenne riik” jääb kättesaamatuks; tema kontseptsiooni kohta vt P. Anderson, *A Zone of Engagement*, lk 315–319.

¹⁹ Näiteks võib öelda, et Euroopa paremjõudude puhtaim esindaja ning vasakpoolse hirm Berlusconi on mitmeski suhtes vasakpoolsem kui Clinton, kes rajas oma karjääri Ameerikas suurel määral niisugusele poliitikale – allkirjastades surmanuhtlusi Arkansases, kaotades sotsiaaltoetusi Washingtonis –, mis ükskõik millise Itaalia peaministri puhul oleks mõeldamatu.

praeguses pingelises olukorras sädemeid lendab. Poliitilises mõttes oluline on siiski see, kas kuulutavad need sädemed ette ka mingit suuremat sorti lõhenemist või võimutasakaalu sellist teisenemist, milles EL võiks omandada tugevama eneseidentsustunde.

Neid kaht kapitalismikeskust võrreldes ilmneb selgelt kummagi rahvusvahelise stiili vastandlikkus. Euroopat iseloomustav suhtumine uude maailmakorda lähtub ELi sisese järkjärgulise integreerumise kogemusest: lepingutel põhinev diplomaatia, suveräänsuste kasvav ühitamine, legalistlik pühendumine reeglite loomisele, sõnaotralt väljendatud mure inimõiguste pärast. Ameerika strateegiline stiil, mis mõistab riikidevahelisi suhteid pigem rattarummu ja kodarate vahekorranä, on jämedakoelise ja bilateraalse. USA diplomaatia on alati kõnelenud kahte keelt: üks liin pärineb Theodor Roosevelti *macho*-aktsioonidest ja teine Woodrow Wilsoni presbüterlikust vagakõnest²⁰. Need on siis vastavalt Ameerika võimu rahvuslik ja rahvusvaheline idioom. 20. sajandi alguses oli viimane Euroopa riigimeestele võõram, aga tänapäeval on just see muutunud Atlandi parveks, mille külge ELi õrnatundelisus meeletult klammerdub. Aga mõlemad on olemuselt ameerikalikud. Rahulolematud

hääled USA Demokraatliku Partei intellektuaalide leerist on viimasel ajal püüdnud lihtsalt Valgele majale meelde tuletada, et maailmale tuleks pakkuda mingit söödavat segu neist kahest.²¹ 21. septembril Kongressile esitatud rahvusliku julgeoleku strateegias tuli vabariiklaste valitsus sellele nõudmisele aplombiga vastu. Seal esitavad “eripäraselt ameerikaliku internatsionalismi” kaks häält nii kodustele kui välismaistele kõrvadele perfektselt ühtepõimunud dueti. “Eripäraselt ameerikalik internatsionalism” on õnnestunud fraas. Hegemoonia rakendamine nõuab just niisugust kahelisümmeetriat.

Maailma juhatamises, erinevalt domineerimisest, ei saa Ameerika tugineda lihtsalt ideoloogilisele usutunnistusele. Ajalooliselt on just USA tootmis- ja kultuurimudelitel külgetõmbejõud laiendanud ta hegemoonia haaret. Need kaks on aja jooksul tarbimissfääris üha tihedamalt kokku põimunud, pakkudes maailmale eeskujuna üht terviklikku eluviisi. Aga analüütiliselt tuleks neid lahus hoida. Gramsci poolt käsitletud fordismi võim – teadusliku juhtimise areng ja esimesena maailmas rajatud konveiertootmine – seisneb tehnilistes ja organisatsioonilistes uuendustes, mis olid juba Gramsci ajal teinud Ameerika Ühendriikidest maailma rikkaima riigi. Nii kaua kui

²⁰ See on muidugi lihtsus. Keerukama genealoogia esitab Walter Russell Mead rmt-s “Special Providence” (New York, 2001), kus eristab Hamiltonist, Jeffersonist, Jacksonist ja Wilsonist lähtuvat liini.

²¹ Hea näitena vt M. H i r s h, Bush and the World. *Foreign Affairs*, sept.-okt. 2002, lk 18–43, mis on täis manitsusi selle kohta, kui tähtis on konsulteerida liitlastega, kui pühad on rahvusvahelised kokkulepped ja kõrged ideaalid, ning mis kuulutab samas, et “USA liitlased peavad tunnistama, et mõningane USA unilateraalne on vältimatu, isegi soovitatav. See tähendab eeskätt Ameerika ülima võimsuse kui reaalsuse aktsepteerimist – ning ka arusaamist, milline ajalooline õnn on neile osaks langenud, et neid kaitseb niisugune suhteliselt healoomuline suurvõim”.

see majanduslik edumaa säilis – viimastel aastakümnetel on selles osas olnud nii tõuse kui langusi –, võis Ameerika maailma mõttekujutuses figureerida modernsuse koon-dumispunktina: paljude ülemererahvaste silmis oli tegu eluvormiga, mis järgib nende enda tuleviku ideaalkuju. See *image* sõltus ja sõltub tehnoloogilisest *edumaast*.

Seevastu kultuuriline peegel, mille USA on maailmale ulatanud, võlgneb oma edu millelegi muule. Siin on Ameerika hegemoonia saladus peitunud pigem valemlikus *abstraheerituses*, millele on rajatud Hollywoodi edu. Euroopa kõigist nurkadest pärit heterogeensete sisserändajate hiigelmandril pidid kultuuritööstuse tooted olema algusest peale nii üldised kui vähegi võimalik, et suurendada oma turuosa. Euroopas pärines nii iga film kui ka selle vaatajaskond kultuurist, millesse oli tihedalt lahestunud rahvuse minevikust pärinevaid konkreetseid traditsioone, tavasid, keeli. Nii kujunes sealne filmikunst oma sisult suurel määral kohalikuks, mis kahandas ekspordivõimet. Seevastu Ameerikas sai sisserändajaist publikut, kelle sidemed oma eripäraste minevikega olid lõdvenenud, püüda ainult narratiivsete ja visuaalsete skeemidega, mis olid taandatud kõige abstraktsematele ja korduvamatele ühishnimetajatele. On üpris loogiline, et filmikeeled, mis selle probleemi olid lahendanud, suutsid seejärel jätkata oma vallutustööd ka ülejäanud maailmas, mille heterogeensetel turgudel tasus dramaatiline lihtsustamine ja korda-

mine ennast kuhjaga ära. Hollywoodi vormide universaalsus – USA televisioon ei ole kunagi suutnud nende edu päriselt korrata – tulenebki sellest algülesandest, ehkki, nagu Ameerika hegemoonia muutdi mõõtmed, ammutab jõudu ka otseselt rahvuslikust pinnasest ning on loonud suured rahvalikud žanrid, mis lähtuvad piirialade, allilma ja Vaikse ookeani sõja müütidest.

Last but not least: niihästi tootmine kui kultuur on Ameerikas toiminud ühesuguses õiguslikus raamistikus, mille iseloomulikuks jooneks on piirangute vähesus omandiõigustele, laialdane hagemisvabadus ning korporatsioonide leitumine. Selle tagajärjel tekkis see, mida Polanyi kõige enam kartis: juriidiline süsteem, mis kangutas turu nii lahti kui võimalik tava-, traditsiooni- või solidaarsussidemetest. Niisugune lahtirebitus muutis hiljem nii Ameerika firmad kui filmid hästi eksporditavaks ja reprodutseeritavaks üle kogu maailma viisil, millele ükski konkurent ei ole järele jõudnud.²² Rahvusvahelise kaubandusõiguse ja -arbitraaži pidev lähenemine USA standarditele on heaks tunnistuseks sellest protsessist. Puhtpoliitiline sfäär on teine teema. Kui jätta kõrvale Ameerika demokraatia-ideoloogia vormiline, Prantsuse revolutsiooni komplikatsioonidest rikkumata universaalsus, siis ei ole USA konstitutsioonilistel struktuuridel säärast levijõudu olnud.²³ Rajatuna suurel määral 18. sajandi kokkulepetele, on nad jätnud muu maailma suhteliselt ükskõikseks, ehkki nende kor-

²² Selle nähtuse kohta vt John Grahli teraseid tähelepanekuid: J. G r a h l, Globalized Finance. *New Left Review* 8, märts-apr. 2001, lk 28–30.

²³ Kõige enam on see levitanud presidentaalsusekatku selle karikatuursetes vormides – ilmsiks näiteks on Venemaa. Äsja pungenud uutest demokraatiatest ei ole ükski Ida-Euroopa riik matkinud Ameerika mudelit.

rumpeerumine seoses raha- ja televisiooni- poliitika levikuga mõjutab ka ülejäänud maailma.

9.

Milline on Euroopa Liidu vahekord selle omadustekompleksiga? EL ületab USAd rahvaarvult ja kogutoodangult ning tema ühiskonnamudelite mosaiiki peetakse sageli Ameerika mudelist humaansemaks ja eesrindlikumaks. Kuid need mudelid on oma juurtega sügavalt kinni mitmesugustes kohalikes ajaloojärgandites. Ühisturu loomine ja ühisraha sisseviimine hakkavad ühtlustama tootmise, spekulierimise ja tarbimise tingimusi, aga tööjõu liikuvus ja nii kõrg- kui madalkultuuriline ühisosa jääb kontinendil ikkagi suhteliselt piiratuks. Viimasel aastakümnel on üha enam kõnel- dud, et EL peaks omandama rohkem tra- ditsioonilise riigi tunnuseid ning selle rah- vad peaksid välja arendama ühise identitee- di. Praegu käib koos isegi vastav konstitut- siooniline konvent, millel on nõuandev staatus. Kuid sellesama aja jooksul on toi- munud ka Uue Maailma majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste paradigmade pidurdamatu levik üle terve Vana Maailma. Selle protsessi ulatusega ei maksa ka liial- dada: Uus ja Vana Maailm näevad siiski veel väga erinevad välja ja jäävadki erine- ma. Aga muutustendentsid on olnud kõik ühesuunalised. Alates tööjõuturu paindlik- kusest, ettevõtete hindamisest aktsiaväär- tuse järgi ja kuni meediakontsernideni, töötute kohustusliku hädaabitööni ja "reaalsus-show'deni" TVs on need viinud Ameerika standardi suunas ja kaugemale Euroopa traditsioonilistest mallidest. Hoo-

limata Euroopa suurtest investeeringutest Ameerika Ühendriikidesse puuduvad pea- aegu täiesti märgid vastassuunalistest mõ- jutustest. Nisugune unilateralism on tege- likult kõige olulisem, ehkki sellest on prae- gustes kaeblustes kõige vähem juttu.

Poliitilises plaanis aga on Ameerika süs- teem kivistunud, sellal kui Euroopa oma on vähemalt teoreetiliselt liikvel. Ent Euroopa Liit ei ole riik ning ka väljavaated millegi riigitaolise tekkeks on ähmased. Paberil on ELi laienemine itta maailmaajaloolise haar- dega ettevõtmine, mis on oma ulatuselt võrreldav USA kõige heroilisemate ambit- sioonidega. Praktikas aga Ameerika NATO laienemise järel lohisedes tundub see seni suuresti hädaprojektina, millel puudub selge konstitutsiooniline või geograafiline siht ja mis praegusel hetkel näib Brüsseli juba niigi poolhalvatud institutsioonikuh- jatist veelgi koormavat ja nõrgestavat. Loobumine föderaaluse süvendamisest võib praktikas viia ainult riikide kihistumi- seni, nii et olemasolev liikmesriikide hierar- hia muutub veelgi enam tiputa võimupü- ramiidiks, millel on idas poolkoloniaalne tiib just nagu Bosnia suurendatud variant. Süsteemi tipptasemelgi, rääkimata alamast- metest, seab sidususele piirid juhtmaade poliitikatsükli pidev asünkroonsus, näi- teks on praegu Berliinis ja Londonis ametis vasaktsentristlikud ning Pariisis, Roomas ja Madriidis paremsentristlikud valitsused. Nisugustes tingimustes kipub ELi välispoli- iitika seisnema katsetes leida ideoloogilisest udust suurimat ühistegurit.²⁴ Milline ka oleks ühis-Euroopa rajamise pikemaajaline loogika, ei ole ELi positsioon praegu selline, et ta saaks ükskõik millist suuremat Amee- rika initsiatiivi hüljata või vaidlustada.

Siit järeldub, et uusliberaalne hegemoonia ei kehti kogu arenenud kapitalistlikus maailmas enam mingi "loomuliku valem" järgi²⁵. Valge maja hõivamine vabariiklaste poolt 2000. aastal ei peegeldanud olulist arvamusihihet Ameerikas, vaid lihtsalt näitas, kui tugevasti oli Clintoni käitumine Demokraatlikku Parteid kahjustanud. Uus valitsus on senise ametiaja jooksul ekspluateerinud ja osava interpreteerimisega laiendanud oma volitusi, et järsult eemalduda eelkäija retoorikast ja mõningal määral ka praktikast. Euroopas on parentsentristid saavutanud veenvaid võite Itaalias, Taanis, Hollandis ja Portugalis, vasaktsentristid on jäänud valitsema Rootsis ning tulevad kindlasti uuesti võimule Austrias²⁶. Kuid Prantsusmaal ja Saksas, kahes keskses ELi riigis, on Chiraci ja Schröderi võimule jätnud vastandlikud valimistulemused olnud ühtviisi juhuslikku laadi: üks säilitas võimu tänu häälte juhuslikule hajumisele ja teine tänu jumalast saadatud tulvavetele. Ei parentsentrismil Prantsusmaal ega vasaktsentrismil Saksamaal ole rahva seas praegu suurt poolehoidu. Sellel kergekoelisel mängulaval on tegelik poliitika sageli siltidele vastupidine. Saksa sotsiaaldemokraa-

did hoiavad kõvasti kinni stabiilsuspakti²⁷ raudkorsetist, samas kui Berlusconi ja Chirac taotlevad keinsiaanlikku lõdvendamist.

Teisisõnu (ja seda näitavad ka USAst endast lähtuvad juhuhoovused), kolmas tee ei ole kusagile viinud, kuid pole ka toimunud üldist pööret karmima uusliberalismi poole, mis meenutaks Thatcheri ja Reagani aegu. Pigem oleme tagasi jõudnud 1970. aastate kirjumatesse oludesse, mil OECD maade sisepoliitilistel joendumistel puudus selge struktuur. Neis tingimustes võib oodata, et Atlandi bloki sisesed tasahäälased dispuudid ja süüdistused muutuvad valjemaks. Too nõusoleku- ja sunnihoova sujuv vahetamine Ameerika hegemooniasüsteemis, mille tegi võimalikuks külma sõja lõpp, on muutumas üha aktuaalsemaks.

10.

Selle vahetuks sümptomiks on mõistagi Atlandi intelligentsi protestilained – mis on võimsamad ELi poolel, kuid tugevad ka USAs – kavandatava sõja vastu Iraagis. Siinse loo kirjutamise ajal rõkkab meedia lakkamatust muretsemisest selle üle, et

²⁴ See tuleneb mõistagi ka Euroopa kultuuride provintsistumisest viimastel aastatel. On hämmastav, kui vähe on Euroopal praegu pakkuda tõsist geopoliitilist mõttevilja. Schmitti ja Aroni ajad on jäänud juba kaugele minevikku. Peaaegu kogu sellealane mõttereotundang pärineb Ameerikast, kus impeeriumi vajadused on viimasel kahekümnel aastal tekitanud vägeva intellektuaalse välja. Viimane tõeliselt ettenägelik teos, mis ilmus Atlandi siinpoolsel kaldal, oli võibolla Régis Debray "Les Empires contre l'Europe" – aastast 1985.

²⁵ Selle mõiste rakendust vt P. A n d e r s o n, Testing Formula Two. *New Left Review* 8, märts-apr. 2001, lk 5–22.

²⁶ 24. novembri parlamendivalimistel Austrias saatis suurim edu siiski kristlik-demokraatlikku Rahvaparteid, mis kogus 42% häältest. *Toim.*

²⁷ 1997. aasta juunis Amsterdamis sõlmitud kasvu ja stabiilsuse pakt kooskõlastas ühisraha üleminevate ELi riikide majandusmeetmeid, sealhulgas tegi rea ettekirjutusi eelarvepoliitikale. *Toim.*

Ameerika on unustanud oma parema mina, meenutatakse ÜROd, ülistatakse euroopalikke väärtusi, avaldatakse kartust, et Lääne huvid araabia maailmas saavad kahjustatud, pannakse lootusi kindral Powellile, tehakse komplimente kantsler Schröderile. Meile antakse mõista, et Lahesõda, Balkani ja Afganistani sõjad olid iseasi. Need sõjakäigud pärvisid selle seltskonna siira toetuse – aplausi sekka puistati mõistagi ka kriitilisi tähelepanekuid, mis on ju iga enesest lugupidava intellektuaali kohus. Aga Ameerika rünnak Iraagi vastu olevat hoopis midagi muud, kuna sel puudub niisugune rahvusvahelise üldsuse toetus ning see lähtub vastuvõetamatust ennetusdoktriinist. Sellele aga pole vabariiklikul valitsusel raske vastata Sade'i kindlate sõnadega: *Encore un effort, citoyens*.²⁸ Sõjaline sekkumine etnilise puhastuse takistamiseks Kosovos tohtis rikkuda riikliku suveräänsuse põhimõtet ja ÜRO hartat, kui NATO niimoodi otsustas. Miks siis mitte lubada sõjalist sekkumist, et likvideerida massihävitusrelvade risk Iraagis, olgu ÜRO heakskiidul või ilma selleta? Põhimõte on täpselt sama: tsiviliseeritud riikidel on õigus – koguni kohustus – maailma turvalisemaks ja rahulikumaks kohaks muutmise nimel maha suruda kõige hullemaid barbaarsusevorme, esinegu need siis ükskõik milliste riikide piirides.

Sellele loogikale on raske vastu vaielda ja praktikas kujuneb ka tulemus samasuguseks. On ebatõenäoline, et Bagdadi Ba'athi režiimi mis tahes järeleandmised Valget Maja juba võetud kursilt kõrvale petaksid.

Pigem võib selle teele takistusi veeretada praegune demokraatidest enamusega Kongress; ja ka aktsiahindade ootamatu ja sügav kukkumine Wall Streetil jääb valitsusele suureks riskiks. Aga tõenäolisem on siiski sõda; ja kui tuleb sõda, siis on ka Iraagi okupeerimine kindel – rahvusvahelise üldsuse kiiduavalduste saatel, k.a. valdav enamik kommentaatoreid ja intellektuaale, kes praegu Bushi “unilateralismi” pärast käsi murravad. Reporterid *New Yorker*'ist ja *Le Monde*'ist, *Vanity Fair*'ist ja *New York Review of Books*'ist, *Guardian*'ist ja *La Repubblica*'st saabuvad vabastatud Bagdadi ja tervitavad – muidugi tasakaaluka realismi ja kõigi vajalike reservatsioonidega – araabia demokraatia arglikku koidikut, nii nagu varem Balkanil ja Afganistanis. Jälle kord avastades, et lõppude lõpuks saab tõeline revolutsioon lähtuda ainult Ameerikast, võivad võim ja vaim taas üksteise embusesse langeda. Torm Atlandi teeklaasis ei kesta kaua.

Leppimine on seda tõenäolisem, et praegune nihe “liitlaslikult koostöölt” “erioma-sele ameerikalikkusele” osutub impeeriumi ideoloogias arvatavasti üürikeseks. “Terrorismivastane” sõda jääb ajutiseks otselõikeks kuninglikul teel, mis viib “inimõiguste ja vabaduse poole” kogu maailmas. Hegemoonia negatiivsed eesmärgid tulenevad hädaolukorrast ega suuda asendada positiivseid püsiideale, mida hegemoonia pidevalt vajab. Sedamööda kuidas Ameerika hegemoonia sünteesis tõuseb nõusoleku arvel sunduse suhteline osakaal, kasvab juba mainitud objektiivsetel põhjustel pi-

²⁸ Pr k: ‘Veel üks pingutus, kodanikud.’ Viide Sade'i poliitilisele pamfletile “François, encore un effort, si vous voulez être Républicains”. *Toim.*

kemaaegses perspektiivis “pehmete” õigustuste funktsionaalne tähtsus – just nimelt selleks, et varjata tasakaalutust, mida “karmim” versioon liigselt rõhutama kipuks. Clintoni lesed leiavad suhteliselt lähedases tulevikus taas lohutust. Ükskõik kuidas Lähis-Ida sündmused ka kulgeksid, seavad USA võimalikud majandusraskused vabariiklaste valitsuse käitumisviisile omad piirid, sest ennekõike põhineb Ameerika hegemoonia siiski majandusel.

11.

Kas on veel tarvis ütelda, et kui see sõda peaks algama, siis tuleks sellele vastu seista? Julmuse ja silmakirjalikkuse võrk, millega aastakümne vältel on sadade tuhandete elude hinnaga õigustatud Iraagi blokaadi, ei vaja siin enam paljastamist.²⁹ Ba’athi režiimi käsutuses olevad massihävitusrelvad on õige väetid, võrreldes Iisraeli relvarudega, millele “rahvusvaheline üldsus” on läbi sõrmede vaadanud; Kuveidi okupeerimine Iraagi poolt sai inspiratsiooni olukorrast Läänekaldal; omaenda kodanike mõrvamises jäi Iraak kaugele maha Indoneesia diktatuurist, millele Washington ja Bonn kuni selle lõpuni austust avaldasid. Üksteisele järgnevate Ameerika valitsuste ja nende Euroopa kannupoiste vaenulikkust ei ole äratanud mitte Saddam Hussein veretööd, vaid temast lähtuda võiv oht impeeriumivõimu tugipostidele Pärsia lahe piirkonnas ja – mis veel tähtsam – koloniaalsele stabiilsusele Palestiinas. Invasioon ja okupatsioon on loogiline jätk selle maa kägistamisele pärast “Kõrbetormi”. Vaid-

lused Lääne pealinnades selle üle, kas teha kiire lõpp või jätkata aeglast kägistamist, on vaidlused taktika ja ajastuse üle, mitte aga humaansuse või printsiipide üle.

USA vabariiklikud ja demokraatlikud valitsused ei ole päris ühesugused, nagu ka mitte Euroopa parementsentristlikud ja vasaktsentristlikud valitsused. Siin tuleb alati vahet teha. Aga harva paiknevad nende erinevused katkematul hea ja kurja teljel. Enamasti jäävad need vastandused palju segasemaks. Nii ka tänapäeval. Pole põhjust kahetseda, et Bushi valitsus halvas Rahvusvahelise Kriminaalkohtu armetu näitemängu või lükkas kõrvale Kyoto protokollilt koltunud viigilehed. Kuid on igati põhjust vastustada kodanikuvabaduste õõnestamist Ameerikas. Ennetusdoktriin on ohuks igale riigile, kes tulevikus hegemooni või selle liitlaste tahtega juhtub vastuollu minema. Selle kuulutamine inimõiguste nimel ei ole parem kui selle rakendamine relvastuse leviku tõkestamise ettekäändel. Kaste, mis valati Balkani hanele, on sama, millega serveritakse Mesopotaamia hane. Protestijad, kes väidavad vastupidist, väärivad vähem lugupidamist kui need, kellelt nad paluvad, et nood oma presumptsioonide kohaselt ei käituks. “Rahvusvahelise üldsuse” ülbust, millega ta on võtnud endale õiguse kogu maailmas kõigesse sekkuda, ei väljendu lihtsalt reas suvalistes sündmustes või seostamata episoodides. Need moodustavad süsteemi, mille vastu tuleb võidelda samasuguse järjekindlusega, mis seda süsteemi iseloomustab.

2. oktoober 2002

Inglise keelest tõlkinud Märt Väljataga

²⁹ Nende küsimuste põhjalikku käsitlust vt T. A l i, Throttling Iraq, lk 5–6.

Briti intellektuaal ja ajaloolane PERRY ANDERSON (sünd 1938) on 1962. aastast seotud ajakirjaga *New Left Review*. Aineline kindlustatus on tal võimaldanud vältida akadeemilist orjust, ehkki ta on olnud ka külalisprofessoriks Los Angeleses. Tema uurimused *Passages from Antiquity to Feudalism* ja *Lineages of the Absolutist State* lähtuvad institutsioonide arengu jälgimises pigem Max Weberist kui Marxist. 1992 ilmunud essee "Ajaloos lõpud" (algust vt *Vikerkaar* 1996, nr 5–6 ja 9–10) püstitab küsimuse, kuidas hakatakse sotsialismitraditsiooni tuleviku vaateveerult mõistma. Ta aktsepteerib laias laastus Fukuyama teesi, et ajalugu on lõppenud selles mõttes, et sotsialism kui ainus universaalsusele pretendeeriv alternatiiv kapitalistlikule demokraatiale on lüüa saanud. Klassikalisel sotsialismil oli neli allikat: ajalooteooria, ühiskondlik liikumine, poliitiline eesmärk ja eetiline ideaal. See eeldas kapitalistliku tootmise ühiskonnastumist, mis pidanuks tekitama tugeva töölisklassi, mis võimule saades taganuks majanduse planeerimise kindlustamiseks kõigile elatusvahendid. Need taotlused lähtusid võrdsuse ideaalist. Kõik see on kõikuma löönud. Tehnoloogiaarengud on viinud tootmise desentraliseerumiseni, sidus töölisklass on lagunenu, majanduse planeerimine ja tootmisvahendite ühisomandus viis türannia ja raiskamiseni ning isegi võrdsusideaali võimalikkus ja soovitus on kahtluse all. Kuid sotsialismi tekkeallikad pole päriselt kuivanud. Tootmine pole küll keskendunud suurtesse käitistesse, kuid majandusüksused on seotud globaalsesse võrku. Ülemaailmne linnastumine on kasvatanud palgatöölise arvu. Ettevõttesisene planeerimine on muutunud väga keerukaks. Ning võrdsus on juriidilise normina mõjukas. Globaalsed ökoprobleemid teravdavad majanduse ülemaailmse planeerimise vajadust. Internatsionalismi veduriks on aga saanud kapital, mitte tööjõud. Minevikuanaloogiate najal visandab Anderson sotsialismi tulevikke, alates uuestisünnist kuni kaugeks mälestuseks muutumiseni. Sotsialismi võidakse hakata nägema nagu jesuiitide ühiskonnaeksperimenti Paraguais 1610–1760, mis hääbus tagajärjetult. Kuid ta võib ka ellu ärgata, nagu liberalism, mis 20. sajandi esikolmandiku kriisi järel taastus võidukalt pärast Teist maailmasõda. Võrreldes messianistlike vasakteoreetikutega (nt A. Negri ja M. Hardt), kes näevad kirjutes kapitalismivastastes protestiliikumistes sidusa ühiskonnajõu algeid, on Anderson pessimistlikum, rõhutades vajadust eristada soovivat teostatavast. Vasakpoolsuse lähtepunkt olgu lüüasaamise tunnistamine, kuid see ei peaks tähendama üleminekut võitjate leeri ega soovmõtlemisele andumist. Globaalsel kapitalismil puudub küll sidus alternatiiv, kuid see süsteem kannatab tohutute sisepingete käes, mis võivad sünnitada midagi uut ja paremat.

M.V.

ELAV AJALUGU

JAAN KAPLINSKI **Riigikogu päevikust**

*Olin Riigikogu saadik esimeses koosseisus oktoobrist 1992 kuni märtsini 1995. Sel ajal pidasin jõudumööda päevikut. Sellel on ehk mõningane väärtus neile, kes läbi ajaloo vastu huvi tunnevad. Tundub, et aeg on küps, et avaldada osa Toompeal ja Kungla hotellis tehtud märkmetest. Nii võrd kui asi puudutab avaliku elu tegelasi, ei pidand ma vajalikuks nende nimesid nimetamata jätta. Jätan enamvähem muutmata ka oma eriskummalise ortograafia – näiteks v puhutise kasutamise v asemel.**

05. X 1992:

Esimene Riigikogu tööpäev on seljataga: spiikerid ja vabariigi president on walitud, jõudude vahekorrad mõnevõrra selgemaks saanud. (...) Hellar Grabbi andis selgelt mõista, et Eesti Kodaniku peaesmärk on võidelda kelamlaste vastu, minu insinuatsooniga, et “nende oma relvadega”, oli ta samuti nõus. Mõõndes, et Katrin Linde ja ehk veel keegi ei saa asjast niimoodi aru. (...) Igasuguse diskussiooni enne presidendivalimisi surus Isamaa blokk maha. Toomepuu ütles, et

nüüd oleme saanud partei diktatuuri asemel parteide diktatuuri. Savisaar oli nii pahane, et lubas hääletada Rütütl poolt, lisades, et ei teeks seda mingil juhul, kui Rütütlil oleks šansse presidendiks saada. Isamaa oli pahane Rahvarinde koaleerumise üle PTELiga [Kindel Kodu]. Näib, et Isamaa enesekindel käitumine on ärritanud kõvasti ka PTELi. (...) Mind hämmastab veidi Mõõdukate, eriti SD-de kuulekus parempoolsetele. Kui kaua see kestab? Tean, et Andres Tarand pole sugugi rahul omade ummisjalu tormamisega Isamaa rekke.

H. Grabbi rääkis, et Rein Helme sunniti lausa šantaažiga minema üle E. Kodaniku pool[el]t Isamaa poole. Mängus oli tema hooletu asjaajamine Ajaloo Instituudis, mis on põhjamineku äärel. R. H-d on ähvardatud süüdistada isegi sidemetes firmadega, millel on KGB taust. (...)

Muidu on Toompeal istumine huvitav kogemus, mis näitab inimesi laiemalt ja sügavamalt. Kirjanikule-filosoofile väga õpetlik. R raevutses sööklas L. Meri üle, kes olevat samasugune kui Made – “vangel isamaa haavas”, ülbe, et tema KGB-seostest ei ole kindlaid tõendeid. L. M. intervjuu ETV-le jättis temast küll mulje kui rahvusliku lepitude presidendist.

* Hõlpsama jälgitavuse huvides on toimetus teinud tekstis väiksemaid interpunktsioonilisi jm ühtlustusi ja kohendusi. Joonealused märkused pärinevad toimetuselt, tekstisisesed selgitused autorilt.

Istun viimases pingis koos Mati Hindiga. Lauale panin paksukese Mi-le – Hiina Maitreya Buddha, tulevase Buddha, kes kuskil selles megamaailmas juba asub kohtlaseks paksuks taadiks maskeerununa.

06. X 1992:

Teine saadikupäev. Lennart andis presidendivande. Oli nii krampis, et hääl tuli raskustega kurgust. Esinemises rahvale aga oli taas lepitav ja positiivne. Ei meeldinud mulle aga põrmugi presidendi õnistamine kirikus, kus lisaks kõigele te malt veel küsiti, kas ta tahab teenida oma rahvast kristlikus vaimus jms, ning tema vastas, et tahab. Tõeline riigikirik...

Põhiline sündmus täna: opositsioon liitub. On enam-vähem sündinud lepe Maaliidu, Koonderakonna, Keskfraktsiooni, Kuningriiklaste ja Eesti Kodaniku vahel. Isamaa diktatuuri vastu, kui nii võib öelda, demokraatia kaitseks. (...) Paul-Eerik luges pateetiliselt ja isegi natuke võltsilt ette Riigikogu deklaratsiooni kavandi, mis oli minu meelest rumal ja provokatiivne Venemaa suhtes. Oleks praegu õige välja tulla uue initsiatiiviga, millegi positiivsega, mitte tänitada aina uuesti Vene vägede jms. üle.

Pere jaotamisel komisjonidesse pakkusin end väliskomisjoni. (...)

07. X 1992:

Kolmas päev, kolmas õhtu. Homme sel ajal olen juba kodus! Kõik, mida kogen, on väga huvitav ja õpetlik, kuigi ka nüris-tav ja vahel isegi masendav. On aga ka rõõmsaid hetki, häid tutvusi.

Üks kurvemaid asju on see, et Marju ja Andresega istume ja hääletame eri leeri-

des. Nemad sageli ERSP-ga koos, meie vastu ja vice versa. Ja imelik – mulle tundub, et meil on õigus! Kas ka neile? Mulle meeldib Keskfraktsiooni rühmas, on vist peaaegu esimest korda elus selline hea kambavaim, kus ka minule on koht. Kas ka Mõõdukatel? Kas ka Andresele tundub minu istumine KF-s ja hääletamine arusaamatu ja võõrastav?

Kas ei tuleks parlamendis luua arukate-mõõdukate salaühing? Mingi üle parteide ulatuv ühendus, kontaktivõrk?

Mulle on väga sümpaatsed meilt Jüri Rätsep, Mati Hint, Krista Kilvet, Rein ja Andra Veidemann. Ka Edgar ise. Eriti vaimustuses olen Andra arukusest. Seda kogesin viimati, kui täna käisime Lennart Meri juures Kadriorus. Muide olevat Rüütliil viimasel päeval seal olnd ära telefoniühendus ja isegi vesi. Kahju hakkas papist... L. M. alustas arutlustega opositsiooni üle ja andis siis mõista, et pooldaks laia koalitsiooni. Olime kolmekesi – Andra, Arvo Junti, mina. L. M. lasi meid oodata vaid ca 35 minutit. A. J. tõlgendas tema sissejuhatavat juttu hoiatusena ja manitsusena – liitugu me Isamaaga. Minu meelest (sõprus, soov näha asju plusspoolt) oli see küll mure Venemaa võimaliku surve tugevnemise pärast ja soov, et leiaksime midagi kaotatud ühtsusest. Aga kahtlus tekib: äkki tuleks siiski tõlgendada L. M. käitumist küünilisemalt? Tema kõrval oli kaks noormeest – Soidro ja Tross. Liiga palju yuppiesid. (...) Rääkisin L.M-le ka kuperjanovlaste riigipöördekatsest. Harri Henn oli täna kell 7 hommikul tuld talle truudust vanduma. Kaitseliit on jälle loobunud tunnistamast sõjaväe oberkommandot ja teatand, et allub otse

presidendile. Naera või nuta. Nagu plika, kes kosilasi vahetab.

Eile õhtul näitas Isamaa blokk jälle oma võimu ja hääletas maha kõik teiste eelnõud komisjonide moodustamise kohta. See sünnitas opositsioonis meelekiibedust ja kostis torisemist à la “fašism”. Niisuguse nõrdimusega mina kaasa minna ei saa. Meil esindavad seda ehk omal kombel Mati Hint, kelles aga pole õelust, vaid ainult põlise pessimisti sünget rahuldust. Kõige parteikesksemalt suhtuvad ehk asjadesse Siiri Oviir ja Arvo Junti. Olli Toomik oli jahmunud ja segaduses sellest, mida nüüd nägi. Oli oodanud mingit idealismi...

Meeldiv on aga, et E. S. ei ole õel ja ei kiru vastaseid eriti. Ta ei ole rääkind midagi paha Marjust ja vähe Lennartist. Andra rääkis aga midagi, mis teeb arusaadavamaks E. S. suutmatuse wholeheartedly L. M. kandidatuuri toetada. Nimelt olid Veidemannid, L. M. ja E. S. istunud Keila-Joal muulil ja joonud likööri. E. S. teinud L. M-le ettepaneku hakata RR presidendikandidaadiks. L. M. olnud nõus. Hiljem siis lugenud E. S. ajalehest, et L. on Isamaa kandidaat! Väike üllatus ikkagi. Andra ütles, et selle loo peale ei saa ta Lennartiga enam usalduslikult suhelda. Saan aru. Mulle on ebameeldiv, et täie usaldusega ei saa enam suhelda Marju ega Lennartiga. Küllap ikkagi Andresega. (...)

Vahest polegi nii oluline, et meie diplomaadid jt oleksid väga targad, vaid see, et nad ei olex a) liiga lollid, b) oleksivad sama tüüpi lollid kui need, kellega nad suhtlevad. (...)

Jaan Kross leidis, et ei ole nende paari päevaga teinud midagi mõistlikku. Mõt-

leb vist ka lahkumisele, aga mitte niipea veel. Temaga oli päris mõnus olla. Andresega tahaks vist rääkida, tundub aga, et ehk tema väga ei taha...

(...) Mina ei suuda tegelda pikkade seaduste analüüsi ja parandamisega. Üks põhitakistus on mulle ka see, et ei oska formuleeringute ja poliitiliste käikude taga näha, mis “meile”, mis “vastasele” kasulik. Õige poliitik näeb aga igal pool, isegi kõigepealt seda.

9. X 1992:

Eile ei toimundki Toompeal midagi. Konflikt komisjonide pärast, täpsemini humanitaar- või inimõiguste komisjoni pärast blokeeris parlamendi töö. Vaidlused käisid juhatuses, suurem osa rahvast aga luusis lossis ringi ja vestles. Minu mõõt sai täis kella 15 paiku ja ma tulin Arvo & Krista nõusolekul tulema ning olin peale 19 juba kodus Tartus.

Olen kõigele vaatamata rahul sellega, et olen Toompeal. See on teine sotsioloogialabor minu elus, seekord aga labor, kus käivad eksperimendid inimeste ja rühmadega, usalduse ja umbusalduse, parteihuvide ja rahva huvide vahel.

Tajun selgelt saali lõhenemist kaheks – ühel pool need, kes peavad end õigetex eestlastex, teisel pool need, kes sihukest dihhotoomiat pole teind. Kord rahvuslaste poolt külvatud umbusalduse seeme kannab paha vilja. Ikka tundub vist paljudele, et kõige hullem vaenlane on meie keskel, meie endi hulgas.

Rääkisin Andresega oma murest, et ei saa hiljem äkki enam temagagi avameelselt rääkida. Temal seda hirmu ei old. Nimetasin ka pooltõsiselt oma ideed sa-

läühingust. Ta arvas, et sellesse ei tohix kuuluda rühmituste liidrid, kelle peaeemärk on ise tõusta ja teisi põhja lasta vahendeid eriti valimata. Andres on mõdukate hulgas küllalt sõltumatu ja on seda ka hääletamistel näidanud. Ta ütles, et ei usu uue valitsuse edusse, millesse mõned nende liidrid usuvad, ega taha sellega kaasa minna. Tunnistas, et ei taha ministrikohta hirmu pärast... Oli kosutav temaga rääkida. (...) Nii on tulevase valitsuse perspektiivid üsna segased. Segane on ka, mis mõju asjale hakkab avaldama Lennart, rahvusühtsuse president. Ma ei saa päriselt kaasa minna Arvo & Siiri aktiivsele umbusule tema ja teiste vastaste suhtes. On sealtpoolt kuulda isamaalaste ja mõdukate kohta peamiselt irooniat ja kerget halvustamist. Marju "püüab puge-da", Tarand "vehib hüsteeriliselt kätega" jne. See on huvitav: siin näeme vaenlase kuju sündimist, seda, kuidas teise inimese käitumisest selekteeritakse ebameeldiv, kuidas hinnangud teistele ei jaotu ühtlaselt, vaid kalduvad olema must-valged. Meie sotsiaalne käitumine ei ole "lineaarne", me korraldame oma sotsiaalse ruumi ebaühtlaselt, jaguneme rühmadesse ja loome konflikte...

Liina T. rääkis, et Uno Ruus on aferist, keda Rootsis millegipärast taga otsiti... Ulla-Maija Määttänen rääkis, et Kaitseliidu autodest enamikul olid U. R. pildid. Elvas oli U.-M. kohanud esimest Eesti natsi, kes rõõmustas, et juudirasvad enam Elva järvel ei helju ja arutanud, et Hitleriga oleks meil põhjarahvastel hea olnud. Ta [U.-M.] leidis veel, et millegipärast parlamendis lollid räägivad ja targad on vait.

Eile olid Tiial külalised seminarilt (workshopilt), kus ta käib. Joan USA-st, kes õpetab ja üks riialanna ning üks vilniuslanna. Joan oli väga vahva ja pooldas väga Clintonit. Aeg muutustex olevat küps. Nii mõtlen minagi. Noor dünaamiline USA president võix anda lisa energiat tervele maailmale. Ehk kordub Kennedy fenomen.

(...) Mõtlen veel parlamendile – see on vist kõige eba- või antierootilisem paik, mis ma tean. Isegi seal olevaid naisi vaatad kui kesksuost olendeid.

13. X 1992:

(...) Paar ööd tagasi Tartus nägin, et Vene väed olid Eesti vallutanud ja mina redutasin kuskil. Siis tulin Tallinna ja mõtlesin, kas tasub veel üritada Soome põgenemist ja perekonna järele nõudmist.

(...) Täna ei old Toompeal midagi olulist. Hommikul natuke vaba mikrofoni, kus peamiselt räägiti Rütli küsimusest. Alustas Arvo Junti, kes teatas, et KF esindus läheb A. R-le lilli viima. Ka teised teatasid, et tahavad R-t tänada ja otsustati, et homme kutsutakse ta parlamendi ette esinema. Oli ka väike sõnavahetus Marju ja Edgari vahel. Marju pani imex "juhatuse" (ilmselgelt Edgari) meelemuutust Rütli austamise küsimuses, Edgar süüdistas Marjut auvahtkonna hukkamõistmises Edgari lahkumise aegu. Minu meelest ei teind kumbki oma imagele head.

Käisimegi Rütli juures. Ta oli kampsunis ja dressipükstes, füüsiliselt heas vormis, rääkis aga pikalt sellest, kuidas teda on aina pekstud ja laimatud. Oli tunda, et tal on vaja rääkida, leida tuge,

head kuulajat. Selle ta meis ka leidis, E. S. oskas meenutada ka seda, kuidas temagi midagi sellist läbi on eland. Rüütel leidis, et ta ei taha ega saa Riigikogu ette minna. Ta ei saa kiita uut võimu, neid, kes temaga nii alatult käitused ja rahvast pettid – see oleks tema südametunnistuse vastu, olex rahva petmine. Ta ei saa ka minna ja rääkida tõtt, mis lõhestax rahvast. E. S. proovis küll öelda, et tõtt olex rääkida vajagi, aga ei käinud eriti peale. Nii jääb ex-presidendi kohtumine Riigikoguga ära. Eriti pahane paistis R. olevat Marju peale. On huvitav, kuidas soov kõikidele meeldida tegelikult võib saavutada vastupidise efekti.

R-l võeti kohe auto ära, nüüd pidi ta aga saama aastaks auto juhiga Vähi otsusel.

Tulin ära kaksipidiste tunnetega. Ei oleks tahtnud R-t presidendiks, aga käitumine temaga oli vastik.

R. ennustas nalga ja viletsust. Arvo Junti ütles, et talv ei möödu vist ohvrite ta... (...) Üx mõte Riigikogust: parlamendipoliitiline võitlus on omamoodi infantilism. Inimesed panevad kõrvale oma arukuse osaliselt ja saavad koolilasteks, kes istuvad pinkides – meil isegi paarikaupa – ja kaklevad isekeskis, õnnex küll rohkem verbaalselt. Parteid on kambad, mille erinevused teadlikult tehakse suuremaks, kui tegelikult oleks, ja mis võitlevad autoriteedi pärast, võimu pärast. Solidariseerumine oma kambaga on nii tugev, et kallutab inimesed selgelt kainusest ja objektiivsusest kõrvale... Seni on aga niisugune infantilism osutund üllatavalt tõhusaks riigijuhtimisel. Lollus osutub poliitikas tarkuseks ja tarkus viib hullu-

sesse. Et valitseda täiskasvanuid, peab olema veidi laps. Võim on lapsik.

14. X 1992:

Veel üks sisutuvõitu päev. Valitsuse seaduse eelnõu arutelu katkestati – oli toores veel. Rüütel Riigikogu ette ei tulnud. Riigikaitsekomisjonis on opositsioon Rein Helmele. (...) Homme pidavat komisjoni ette tulema mitmesugused Kaitseliidu rühmitused. Made demonstreeris jälle väliskomisjonis oma solvumist, nõudes esimehelt & aseesimehelt tööplaani, keeldus oma ettepanekuid esitamast.

(...) Eile ei köetud veel maju kesklinnas. Siin [Mustamäel] on radikad leiged. Karli [Tiia vend] töö juures olnud tema toas +2! Tehas ei jõua kütte eest maksta ja tuba on loodenurgas.

Savisaar arutles eile juba, kas mitte sõlmida sidemeid Toomepuu loodava E. Kodanike Liiduga. Mina olexin ettevaatlik.

16. X 1992:

(...) Hommikul täiskogu ei olnudki, ainult "töö komisjonides", mis paljudele tähendas lihtsalt molutamist. Kell 2 oli väliskomisjon, kus Indrek Toome rääkis oma mälestusi ülemnõukogu väliskomisjonist ja andis õpetusi meile. Midagi erilist selles polnud. (...) Jüri Luik rääkis, mida kuulis Põhja-Atlandi assambleel Ateenas, kus arutati olukorda Balkanil. Interventionistid ja neutralistid olid jäänd enam vähem tasakaalu. Paralleele Baltikumi või Kaukaasiaga polevat soovitud tõmmata, süüdlase otsimisest ka loobunud. Nii et Milošević võib rahul olla... Oli aga kostnud hääli, mis hoiatasid: kui agressorit ex-

Jugoslaavias ei ohjeldata, võib see olla ohtlikult julgustav õppetund teistele agressoritele... Kreeka sülitab Makedoonia poole tuld ja tõrva... Türgi lubab usuvendi aidata.

(...) Eesti Ekspress avaldas materjale Kaitseliidu, Uno Ruusi ja "Nõmme valituse" seostest, kus Heinrich Mark esimest korda, kuigi vastumeelt, mainib riigipöördekatset või õigemini riigipöördekatsetust. Uno Ruusi nähakse "Nõmme valituse" halli kardinalina. (...) Helistasin J-le, kes (...) on valmis kõik ära rääkima ajakirjandusele. Homme lähme T-ga ilmselt sinna.

Täna käisin linnas pangas. ERA pangas anti mõista, et kindlam on hoida raha DEMides kui Eesti kroonides.

Bussis sõites mõtlesin süngelt, et NSVL-st ei saanud 70 aastaga asja. Kas Eestil võtab ka aastakümneid, et normaalseks riigix muutuda? Võib Eestilgi nurjuda see katse. Pendel liigub paremale. Kui palju? Isamaal & Co'l on kiusatus kõik oma käpa alla saada. Otsustab ehk see, kas ta saab ka meediad. (...)

17. X 1992:

(...) Käisin T-ga J. juures, kes rääkis T-le loo, mis ta mulle juba oli korra rääkinud suvisest riigipöördekatsest. Uus oli see, et mehi oli mängus mitu veoautotäit, 100–200 meest kokku ca 5 autoga. M. jt olid seletand, et ühes ahvi- või banaanivabariigis peavadki ohvitserid võimu võtma. Info kavatsetavast ettevõtmisest jõudis aga Tallinna riigitrüude ohvitseride kaudu. Ka J. oli valmis old vastu võtma ja edasi andma parooli, umbes "Jüri saadab tervisi". Kalevi pataljon olevat olnud häireolukor-

ras, valmis riigipöörajaid enne Tallinna kinni pidama. (...) Süüdlaseks tehti noor leitnandike, kes oli poliitkoolis õppind ja KP-s old ning seetõttu M. isamaalistele kõnedeale agarasti kaasa karjund.

T. lubas kuuldust teha jutu. (...) On vaja veel täpsustada päev. See võis olla 19. juuni paiku.

On kindlasti neid, kes leiavad, et riigipöörde piinliku loo avaldamine ei ole patriootlik. Ma usun aga, et vastupidi – lugu tuleb avalikx teha. Ruusi jt septsused peavad paljastatud saama (...)

20. X 1992:

(...) Eile algas taas Riigikogu. Laar esines troonikõnega. Ta välimus on veidi muutunud, naeratus ei ole enam nii lai ja enesekindel. Programm on piisavalt üldsõnaline, üks meie inimestest ütles, et võtme-positioonid majanduses on sotside käes. Parempoolne valitsus sotsiaaldemokraatliku majanduspoliitikaga...

Fraktsiooni koosolekul räägiti reedest pressikonverentsist ja parteikonverentsist. Taagepera oli väga veenvalt kritiseerinud kampaaniat ja kutsunud ms ka Savisaart partei peasekretäri kohalt tagasi astuma, mida see siis vist pahaselt-demonstratiivselt tegigi.

Kurtmist Savisaare üle on palju kuulda. Ikka sama: ei võta nõuandjaid kuulda, vaid vihastab nende peale etc. Kui S. aga tuli, jäi kriitika vaiksemaks. Tal on ikka veel autoriteeti ja teda nagu kardetaxe. Arutasime "mida teha?". Põhiküsimusi: kas teha opositsioonis tihedat koostööd Kindla Koduga, Maaliiduga, kas minna kaasa varivalitsuse ideega, kas minna kaasa Toomepuu Eesti Kodanike Liiduga.

Mulle tundub, et E. S. on liiga militantne – vastased on talle ‘vaenlased’ ja ‘vaenlase vaenlased’ peaaegu sõbrad. Mulle tundub, et nii lähemale liiga kaugele võitlusse vaenlaste vastu, unustades, mille eest me võitleme (peale võimu). Tundub, et peame orienteeruma praeguse korra poolt unustatutele, alandatutele ja diskrimineeritutele – muulased, uusrepresseeritud... Meie põhivastane on pime rahvuslus, restauratsiooni-ideoloogia, uusparempoolsuse kriitikata ülevõtmine.

Mõtlemata pani, et E. S. meelest on Isamaa, ERSP ja Mõõdukate liit suurem oht kui Toomepuu. Ma arvan siiski vastupidi. Kui liituksime suurde opositsiooni koos Toomepuuga, võiksime Isamaa-ERSP-MKE-SD koalitsiooni tugevdada ja vastasseisu nendega teravdada. Kui jääme eraldi, võime varem või hiljem ka valitsuskolitsiooniga tsentriparteina liituda.

Kõige hullem uue valitsusega on see, et nii siseministerium kui kaitseministerium on ERSP kontrolli all. Kõik relvad rahvuslastele!

(...) Mõtlen, kas ei oleks tsentrumile kõige õigem minna edasi ilma Savisaareta, vähemasti nii, et S. ei oleks liider. Sõltumatult, asju uuesti hinnates... (...)

Vahepeal olin Toompeal. Sealgi on tsentriste, kes arvavad sedasama. Krista, Kalev... Krista leidis, et E. S. praegu jälgib meid veidi eemalt, mis olevat veel ebamugavam. Kaks võitlejat-ründajat: Edgar ja Arvo. Nii on fraktsiooniski oma fraktsioonid... Krista leidis, et fraktsioonid hääletada ei tohiks, seda polevat julgend teha ka Isamaa. Niisiis peaprobleem on tegelikult endiselt “Mida teha Savisaare-

ga?” nagu kuskil juba sõnastas. Ja ometi olen endiselt tema intellekti ja juhtivõimete austaja ja loodan, et KF ei pea temast loobuma.

(...) Pomm on Soomes ja ootab, milal süütenööri läidan. Faxisin artikli Võru mässust J-le kaaskirjaga, et seda võib avaldada vaid minu nõusolekul. (...) J. [teine sama initsiaaliga inimene] on valmis kuskil komisjonis tunnistama... Aga kardab, et loo peale võib tulla “aadrilaskmine”. Asi on aga avalikuks tulemas. Näitaksin lugu ka Ulla-Maijale, kel oli hea meel: ta olex taht Kaitseleiidust saadet teha, aga ei söanda Eesti asjadesse sekkuda.

(...) ...väsitab Toompeal olemine. Ei jaksa kodus eriti kirjutada või lugeda. Täna jäin koju tulles tukkuma. Ilm on ka vihmane ja unine.

TV-s esines Lennart Meri. Ei saa hästi aru, miks. Rääkis Rootsis-käigust ja esines küllalt propagandistlikult. Kas see saabki tema stiiliks edaspidi?

21. X 1992:

(...) Täna vist sai kindlaks uus walitsus. Selles on minu üllatusena ka Andres Tarand – keskkonnaministrina. Ta rääkis pünlikkust tundes, et murdus täna hommikul.

Katrin Linde tegi uhke one woman show, taotledes omaegse walitsemise korraldamise seaduse uuesti kehtestamist.

(...) Aivar Jarne oli kuulnud, et mul on Hesarisse lugu kirjutatud. Ta leidis, et asja avalikust tulek võib Eestile palju kahju teha. Nemad lugu ei avalda, aga – kui minul Soomes ilmuks, siis avaldaksid küll. Olin päris löödud sellisest patriootlikust hoiakust. Mina usun, et asja mätsimine

teeb Eestile tegelikult rohkem kahju. Vaba ajakirjanduseta ei jõua me kuskile.

J. liigub Toompeal. Täna hommikul olid sinna ilmud ka E. ja M., viimane seletanud, et tegelikult ei juhtunudki midagi, oli vaid matk vms.

(...) Küsisin Märt Raskilt, mida tema kuperjanovlaste riigipöördekatsest teab. Ta ütles, et ei tea midagi, valitsus ei olevat igatahes asja arutand. Ka uurimiskomisjon ei ole sugugi lõpule viinud oma tööd eriteenistus&kaitsepolitsei asjas. Tema meelest oleks aga peamine muuta struktuure, mitte näidata näpuga inimestele.

(...) T. oli saanud lisainfot. Sama loo, mille kuulsime J-lt, oli (...) rääkind Kuperjanovi pataljoni ülem Johannes Kert. Klapib isegi Kambja – koht, kus mehed politseid nägid. Tallinnas (Kaitsejõudude staabis?) olevat telefoni võtnud keegi Kirsimäe nimeline mees. Kes kuperjanovlastele vastu saadeti, ei ole selge. See-eest on selgund, et kuperjanovlased ei olnud üksi, Tallinna poole oli hakanud liikuma ka Kaitseliidu üksusi Lõuna-Eestist. Kui mehed Kup. pat. tagasi jõudsid, oli autodest välja pudenenud ka kaitseliitlasi. Kup. pat. ei pidand minema Toompeale, vaid ära võtma raadio ja TV keskused.

(...) Kes pidi vallutama Toompea?

(...) Kui asi ilmsix tuli, oli tollal ära viibivat Laaneotsa asendav Raul Luks taht Kup. pataljoni laiali saata. Kert oli aga asjaosalisi (ja ülemusi) niikaua keelitanud, et seda otsust täide ei viidud.

24. X 1992:

(...) Neljapäeval, kui ma Huntzingeriga¹ lõunat sõin, oli KF-ga kohtund tulevane õiguskantsler (kandidaat). Ameerika eestlane, kelle keel kange ja kes info Eesti kohta oli hankind USA & väliseesti ajakirjandusest, mitte siinsetest... See viis mind mõttele, et peax vist meelde tuletama ning ka väliseestlaste suhtes rangelt rakendama [keeleseadust]. Siis polex ehk Manitski välisministrix saand. Asja tuleb uurida – sel on ka moraalne ja sotsiaalne taust. Oli meil probleeme Venemaa eestlastega, nüüd siis saame uued eliiteestlased, kes peavad meid ümber õpetama – seekord eurooplastex. Nii võib rahva võõrdumine võimudest veel kasvada. (...)

26. X 1992:

(...) Mõned mõtted – võrdpildid. Bush on surma nägu. Vaid vikat puudub. (...)

NSVL oli hullumaja, kus võim kuulus hulludele, terved pidid mängima hullu, et “vabax” jääda. Eesti (ja osalt terve “Lääs”) on lasteaed või algkool, kus täiskasvanul pole kohta, kus ta on sama võõras ja tunneb end sama kohatult kui terve hullude keskel. (...)

3. XI 1992:

Teisipäev. Väljas masendavalt hämar ja märg. Tallinnas, kuhu eile jõudsin, ei olnud enam lund. Tartus ja Tartu pool maanteel sadas veel lõrtsi. Eile jõudsin hädavaevu bussijaama: meie pool Ravila tn ei liigu bussid enam vanaviisi. Kahe bussijaama vahe läbisin joostes: jõudsin kohale paar minutit enne ametlikku aega,

¹ Jacques Huntzinger oli 1991–1994 Prantsusmaa suursaadik Eestis.

kuigi buss väljus tegelikult hiljem.

Riigikogu ei ole teinud midagi olulist. Eile domineeris Kulbok, kelle esitatud eelnõud pärast pikemat vaidlemist küll tagasi lükati. Täna vaieldi peajasjalikult Euroopa Nõukogusse saadetava delegatsiooni koosseisu üle. Saatpalu oli olnud kooskõlastamisel veidi hooletu, millele KF Arvo Junti isikus reageeris üsna ägedalt.

Fraktsiooni eilne koosolek venis. Saviisaart esialgu ei olnud, nii valitses veidi tema suhtes kriitiline hoiak. Nagu alati. E. S. on siiski ainuke inimene arukate ja meeldivate inimeste kambas, kes on teoinimene, kiire otsustaja. Sellisena on ta vajalik. (...)

4. XI 1992:

Olen Kunglas. On hommik, tõin just Mooni tn-lt ära kõik asjad. Toast on vaade pargi, Viru hotelli ja Toompea poole. Muidu pole vigagi, vannitoas on vaid kerge solgi hais ja tuba on veidi kulunud ja siit-sealt lagunenenud. 7. korrus, tuba 704. Näis, kauax.

Clinton võitis! Ehk tähendab see, et the tide is turning ja konservatiivne uuspaarempoolsus hakkab taanduma, temaga koos fundamentalism jms. Õhus on ehk taas 60ndate aastate hõngu. Ja oluline on vist ka, et mõne aja olexiwad nii Kongress kui president ühest parteist.

(...) Välisministeeriumist lahkusin kaksipidiste tunnetega. Meeldivad noored inimesed, aga ei tundu vabalt ja iseseisvalt mõtlevate isiksustena. Nüüd on sama tüüpi ka minister Velliste ise. Meri valis vist ka selle järgi "poisse", et nad olid veidi teenerlikud. Oleksid nad mulle ebasümpaatsed, ütleksin, et nad on lakeili-

kud. Seda siiski mitte. Ainus isiksus oli minu meelest välismajanduspoliitika osakonna juht Peeter Kolbre [muidugi Priit Kolbre].

Pärast seda, kui lugesin Päewalehest Jüri Kahni intervjuud, mõtlen, et see inimene võix olla välisminister. Ta ütleb enam-vähem seda, mis mina mõtlen. (...)

5. XI 1992:

(...) Riigikogu ise ei teind jälle suurt midagi. Isegi loomakaitseeadus, mille arutamisel räägiti sellestki, kas sääske võib nõela otsa ajada ja kirpu piinata, tuleb veel edasisele lugemisele. KF arutas töö- ja kodukorrasedust, milles ms rahvasaadikul on lahedad võimalused ametist lahkuda, nii et teine asemele tuleb. Selle võimaluse eest maksimaalselt liberaalsel kujul seisis Isamaa, nii et sealtkandist võib oodata suurt saadikute rändamist.

Iga istung algab otsekuu palvusega Kalle Kulboki poolt esitatud seaduseelnõuga.

Eilses Eesti Ajas oli Lembitu Aasalo kirjutis minust ja Andres Tarandist, kus meid kahtlustatakse enam-vähem koostöös KGB-ga. Neljakümne kiri olevat ka üks kahtlane asi, kahtlane on ka see, kuidas A. T., poliitvangi poeg, sai kaitsta kraadi ja reisida laias maailmas. L. A. küsis meilt ka mõned küsimused kohtu-uuriija stiilis, millele otsustasime vastamata jätta. (...)

7. XI 1992:

(...) Olen pooltühjas lennukis (vast ainult 20 hinge) teel Helsingist Pariisi ja sealt edasi Strasbourg'i. (...)

[Üleeile] õhtul tulin istungilt enne aega

ära. Seda pikendati pärast kella 18, jõudsin veel 18.40 bussile. Tekkis jälle pinge valitsuskoalitsiooni ja opositsiooni vahel, mis pärast minu ja mõne teise lahkumist viis selleni, et 6 hääle enamusega võeti vastu kodukorra seaduse parandus: iga töönädal algab avapalvusega! Nii kaugele oleme siis jõudnud. Selle jaburuse pani ette USA eestlane Roosaare ja hullud isamaalased jt olid poolt. Olex huvitav teada, kas midagi säärast on kuskil Euroopa parlamendis. Roosaare järgi pidi USA-olema... Nii siis liigume USA baptistide ja teiste sõiduvees. Loodan siiski, et see jumalakartlik parandus, mis mu tuju kõvasti rikkus, veel ära muudetaxe või põhiseadusevastasena tühistatakse. (...)

9. XI 1992:

Teine täispäev Strasbourg'is [rahvusvahelise "kirjanike parlamendi" asutamiskongressil]. (...)

Kuulasin natuke Derrida'd ja teisi arutamas teemat, millest olexin ise taht rääkida. Euroopa piirid, rahvuse mõiste jms. Mu'st tehti ka fotosid. (...) Seal oli ka tuneeslane Fathi Benslama, kes annab välja ajakirja Les Insignes. Öhtupoole pidingi tema ja paari teise kujuga, nagu Mohammed Dib, rääkima teemal "L'Europe et la guerre"². Ei saand sealgi mööda märkustest, et meil on venelastega pahasti. Pärastpoole oli veel teinegi diskussioon tsensuurist, mis läks lahedamalt, kuigi kuulajaid oli vähe. Huvitav oli Angoola kirjaniku jutt, kes rääkis, kuidas

oli kirjanikkudel raske lütia lahku MPLA-st, kus olid puha sõbrad ja kamraadid koos. Umbes nagu meilgi on vaimuini-mestel raske minna opositsiooni võiduka rahvusluse ja konservatismiga, mis nüüd oma võimu üle mõistlike piiride tahab laiendada.

Hiljem istusin H. R-ga [Põhjamaade diplomaat] kõrtsis. Jõime õlut ja ta rääkis Eesti kodakondsuskonfliktist ja sellest, et juriidiliselt on asi laitmatu, et aga Venemaa surve on olnud väga tugev. Sellele nüüd järele anda, tähendax anda Venemaa ultratele mõista, et jõhkra survega saab Baltikumi mõjutada ning et Lääs meile appi ei tule seegi kord. H. meelest ei oleks õige nüüd nõudmistele avalikult vastu tulla, mitte muuta kodakondsussea-dust, vaid ehk selle rakenduste ja tõlgen-dustega teda liberaliseerida. Uue valitsuse avaldused annavad Eesti sõpradele siin lootust ja on oluline, et Eesti esimesel võimalusel EN liikmex saax. (...)

10. XI 1992:

(...) ...eile käisin H-ga Euroopa Nõukogu ja pärast olin koos veel paari inimesega lõunal. Seal oli Rootsi saadik, Taani esindaja Harremoes, belglane, kes on C. Lalumière'³ sekretariaadi asejuhataja, ja pererahvas. Belglane oli just tuld oma emandaga koos Moskvast ja tema jutust paistis, et Moskva tahax kompromissi, st praegune valitsus. Nad näivad kartvat, et Eesti tahab venelasi minema peletada...

² Pr k: Euroopa ja sõda.

³ Catherine Lalumière – Euroopa Nõukogu peasekretär.

11. XI 1992:

(...) Pärast lõunat [10. nov] oli meil – Pentti Saaritsa, Leif Salmén, Kristina ja Chr. Salmon – vestlus saalis. Selgelt on näha, et Baltikum huvitab võrratult vähem kui Balkan või Maghreb – kuulajaid oli 100 asemel vaid mõni üle 20. (...) Mina sain nokka rohkem lahti teha kui varem ja laulsin paar oma lemmikteemat Euroopa piiridest, definitsioonidest ja awatusest.

Siis oli naiste vestlusring, kus Satu Hassi oma teravustega päris toredasti silma paistis. Ta oli märgand, et kõik kirjannikkude pildid vestibüülis olid meeste omad ja õelutses sellegi üle, et prantslased räägivad mitmekultuurilisusest prantsuse keeles vaid ja ootavad, et ka võõrad pr. k-t oskaxid. (...)

Strasbourg'ist lendasin tormisel hommikul Pariisi koos Fethi Benslamaga; sain natuke rääkida Maghrebi identiteedist, mis mind huvitab. (...) Maghreb on üks Euroopa ülemineku- või kontaktipiirkond, mis võiks mingit rolli mängida Euroopa säilitamises avatuna. F. B. järgi on Maghrebi-identiteet tugevam kui üksikute riikide oma. Ja sidemed Euroopaga on tugevamad kui Sahara-taguse Aafrika-ga. Midagi samasugust on ka Antillidega, mis (mõtle Derek Walcottile) on nüüdki osalt rohkem Euroopa (igatahes ka Põhja-Ameerika) kui Lõuna- ja Kesk-Ameerika satelliit.

Pärast eilse diskussiooni lõppu tuli veel mõtteid, nagu ikka siis, kui enam rääkida ei saa. See mõte: "Euroopa" on ikka olnud (vähemasti) kahe nabaga. Nii juba Rooma ajast, kui impeerium jagunes läänepoolsex, kus domineeris ladina keel

& vaim, ning idapoolsex, kus domineeris kreeklus. Diocletianuse ajal see kaheksjaotus sai ka poliitilise kuju. Hiljem oli Euroopa üle 1000 aasta kahe nabaga. Pärast Konstantinoopoli lange-mist jäi siiski Osmani impeerium, kes koputas kurjalt Euroopa väravale, ning tõusev Venemaa, kelle analoogne koputus oli Iivan Julma käega Liivimaal. Ei Türgi ega Venega leidnud Lääs päris normaalseid vahekordi – nad olid ikka võõrad, võõramad kui Bütsants. Ometi olid kontaktid, oli teine, erinev kultuur kõrval, mis vahetevahel mõjutusi andis. Asi oli muutumas 19. sajandi lõpupoollest peale, kui Vene kultuur Euroopas tuntux ja olulisex sai. See oli taas areng avatuma kahekeskmese Euroopa poole. 1917 katkes seegi, õieti küll hakkas kärbuma kultuur Idas ja Lääne kontakt temaga. Nüüd on kõik "teised" väga nõrgad. "Teisteta" aga ei saa E. elada.

13. XI 1992:

(...) Toompeal õiendati peaasjalikult RTV haldusnõukoguga. Opositsioon, kuhu kuulusid ka sellised kuldsuud nagu Juhan Aare, Rein Järlik ja mitmed teised, materdas, nagu jaksas, ja sai veel tuge Sookruusilt ja Scheinilt. Isamaa kava ei läind läbi, arutelu katkestati ja läheb esmaspäeval edasi. Sandim on kodukorra seadusega, mille L. Meri elegantselt eile alla kirjutas ja mille alusel juba järgmisel esmaspäeval RK-s palvus peetaxe. See tegi mulle aluses suurt meelemasendust ja teeb nüüdki veel. Strasbourg'is keeldusid mõned poliitikud asja uskumast, mõned hakkasid suure häälega naerma.

Raadio peadirektori kandidaat olevat

Kalle Muuli. See on ebaseeldiv, mul on väga meeles K. M. kirjutised, eriti tema õiendamine Jüri (?) Seimi kallal, kes ei esitand ideoloogiliselt õigeid seisukohti. Aga vist tõesti ei peatu pendel enne, kui ta on paremas äärmuses. Parlamendis palvetamisele järgneb ilmselt palvetamise sissetoomine koolidesse, usuõpetus jne. Ja Raadios ning TV-s kehtestatakse kerge tsensuur. (...)

Õhtupoole oli [Tartus] Lembit Sulbi "Eesti Õigusliikumise asutamistoimkond" korraldanud "kohtumise valijatega". Meist olid kohal Mati Hint, Lembit Kүүts, Enn Tarto, Kaljo Põldvere, Mart Niklus ja mina. Seltskonnas domineerisid tigidad pensionärid, kes kõige taga nägid vaenlasi – maffiat, ja süüdistasid RK ja valitsust saamatuses jms. Idee oli võtta vastu hulk seadusi, mis peataksid "röövimise" jne. (...) ...fanaatikud, kes usuvad end teadvat, mida tuleb teha ja tahavad kõik meile lihtsalt selgex teha. See tuli eriti selgelt välja siis, kui pärast seda kui rahvasaadikud olid ca 3 tundi vastanud "küsimustele", esines L. Sulbi kirgliku sõnavõtuga, kus ta neile ise veenvalt "õiged vastused" andis, paljastades nii parlamentaaride kohmakuse ja asjatundmatuse. Poleks kohalolijad peaosas olnud vanad ja hädised, oleks võind öelda, et tegu on populistlik-ekstremistliku liikumisega. Noori aga polnd. Tuntumatest tegelastest olid küll kohal Uno Ruus, Viktor Korrovits ja mõni tuttav nägu neist, kes kõigil koosolekutel käivad ja sõna võtavad. Saali meeleolu oli agressiivne, toetati nõudmist korra ja karistuse järele. Põldvere väitis, et enne kui inimestele rohkem jagada saab, tuleb rohkem

toota, – teda aga ei võetud kuulda. Ei tahetud kuulda ka väidet, et hävind vara ei tulesse kompenseerida. Ruus hakkas õiendama selle üle, kas EW saab ikka nimetada EW, kui ta ei ela EW (vaid ENSW) seaduste järgi. Saalis oli külm, enamus inimesi olid joppides ja mantlites. Õhkkond oli aga erakordselt vastik, meenutas mulle intrite koosolekuid. (...)

17. XI 2002:

Eile hommikul vasardati veel isamaalaste RTN pihta, mis ilmselt murenes. Jüri Adams leidis ka, et eelnõu suurt väärt ei ole. Hääletamiseni aga asi ei jõudnud. Hommikul olid kuningriiklased alguses loitsinud, siis pidanud pastor palvuse. Loitsul oli vist rohkem rahvast. Pärast lõunat läxin Raekotta rääkima rahvusvahelisel karikaturistide kokkutulekul olijatele. Rääkisin minoriteetidest, sellest, et mingis mõttes oleme kõik minoriteetid, meid on ikka vähem kui TEISI. Ja hirm TEISTE ees sunnib tegema jälkusi, rumalusi, taotlema, et TEIST ei oleks. See on üks tee – konflikti, sõja, rõhumise tee. Teine tee on leppimise, hirmu ületamise tee. See on naeru, naeratus tee ...

Seltskonnas oli taanlasi ja venelasi, nende hulgas ootamatult ka Miša Z. oma sõbranna Marinaga. Õhtul istusime veel nende & K. K-ga Astoria restoranis. See on väga noobel paik, kus portjee livrees, vestibüülis mängupõrgu ja saalis revüü. Miša ja Maša rääkisid Venemaast. Midagi eriti rõõmustavat neil öelda ei old. Jeltsini tähetund olevat läbi, tema paremad kaastöölised tema juurest lahkund ja tema ümber kogunend endised hallid aparatšikud. (...)

Eesti Pank pani UBB-le, Põhja-Eesti pangale ja Tartu Kommertspangale moratoriumi. See võib tähendada, et jään ilma ka oma rahadest seal. Hansapank olevat nii populaarne, et ei jõua nii palju arveid avada, kui on soovijaid. (...)

19. XI 1992:

Eile RK arutas rohkem piasjasju. Toomepuu esitas eelnõu, mis olex kuulutand venelased lindpriiks ja lubas, kui vaja, Eesti eest ka sõtta minna. Õnneks lükati selle arutamine kevadeni edasi. (...)

Meie võitsime ühes asjas: Tiit Sinissaar teatas Isamaa nimel, et RTN eelnõu võetakse tagasi ja edaspidises ollaxe nõus lähtuma KF eelnõust!

Tuli aga ettepanek kehtestada venelastele isikutunnistusex punane välispass, eestlastele Rumesseni pass ja et Eesti passe hakkab saama ainult R-i passi alusel. Sellest võib jälle tüli tõusta. Minu meelest võix R-i passid rahuga hingusele lasta minna ja hakata seesemel trükkima uusi autojuhi lubasi ja sotsiaalkindlustuse tõendeid ...

VAATENURK

JAAK ALLIK

See kibe sõna – “poliitika”

CLAES ANDERSSON. KAKSTEIST AASTAT POLIITIKAS. *Katkeid, mälu pilte, ulmi. Rootsi k tlk Mari Tuulik. Perioodika, Tallinn, 2002. (Loomingu Raamatukogu; 2002, nr 18/19). 128 lk. Hind 24 kr.*

Ootasime Claes Anderssoni 1995. aasta sügisel Läänemere maade kultuuriministrite konverentsile, mis toimus Tallinnas Olümpia hotellis. Laual oli tema nimega silt Soome delegatsiooni juhtimas ning teadsime ka, et mees on Tallinna jõudnud. Tallinnas ta oligi, presenteeris saatkonnas oma raamatut, sõi suursaadikust sõbraga lõunat ning sõitis Helsingisse tagasi. Ei varja, et olin tol hetkel solvunud.

Meie tutvus leidis aset pool aastat hiljem hoopiski eksootilisemal asjaoludel Tammsaare kuhu kõrval pargipingil. Kohalikeks valimisteks valmistuv Eesti Sotsiaaldemokraatlik Tööpartei pidas seal oma valimiseelset miitingut ning oli vennaspartei liidri endale Helsingist appi tellinud. Meie tollane vasakpartei juht Hillar Eller reetis mulle selle “sõjasaladuse” ja pakkus ennast tutvuse vahendajaks.

Nii ma sinna miitingule siis läksingi, et kolleegiga silmsidet saada. Esmatutvumine oli diplomaatiliselt viisakas. Hiljem kohtusime Cläsuga, nagu teda Soome kultuurirahvas hellitavalt hüüab, mitmetel

Euroopa-nõupidamistel, olime lauanaabrid Stockholmi raekojas toimunud hiigelbanketil ja ta võõrustas mind ministrina ka Helsingis. Pikemalt ja nelja silma all vestlesime 1998. aasta suvel ühel bussireisil (vist Austrias?), kui ta oli parteijuhi ameti juba maha pannud, kuid ministrina veel edasi töötas. Aastate jooksul mõistsin, et tegemist on erakordselt huvitava ja mitmekülgsest andeka (arst-psühhiaater, poeet, dramaturg, poliitik ja särav džässipianist) inimesega, kes ühena vähestest Euroopa kultuuriministritest oli ka ise väljapaistev loojaisik ning ennast oma puhtbürokratidest ametivendade seas just kõige paremini ei tundnud ja sestap ka küllalt ebakonventsionaalselt käitus. Täna (nüüd ka tema mälestused läbilugemata) taipan, et ta “vana tegijana” mõistis suurepäraselt konverentsideks nimetatavate mokalaatade tegelikku sisulist väärtust ja hoidus neist, kui sai. Mina olin vähemasti 1995. aastal aga tema silmis kompartei Koonderakonda (= soome parempoolne Kokoomus) putkanud värvivahetaja ning tutvus niisuguse tegelasega võis tas vaid vastikust esile kutsuda.

Südamelõikusejärgselt haigevoosis on Cläsu kirjutanud avameelse ja haarava mälestusteraamatu “Kaksteist aastat poliitikas”, mis võiks kõigil meie poliitikuil n-ö öökapiraamatuks olla. Kuid paralleelid Eestiga on nii ilmsed, et pealiskaudsel lugemisel võivad nad meie enesekindlaile ja enesekeskseile võimumeestele vaid

tuult tiibadesse puhuda edasimarssimiseks nende poolt valitud üliliberaalsel teel.

Seetõttu prooviksin C.A. mälestusi kommenteerida just meie kontekstist lähtudes.

Olles 1968. aastal noorintelligendina haaratud kaasa Euroopa *new left*'i palangusse ja saanud sealt vasakpoolsuse-süsti kogu eluks, andis C.A. 1986. aastal (rootsikeelse kirjanike liidu esimehena) nõusoleku kandideerida rahvademokraatide nimekirjas parlamenti. Hääletoojana, nagu see ka mõnedel meie kirjanikest edevaks kombeks on. Kuid ootamatult sai ta sisse! Esimeseks rabavaks kogemuseks (nagu see pärast märtsivalimisi ootab ka mõnd meie naiivset respublikaani): "...kui keeruline on see Soome ühiskond, mille oleme sõdade järel üles ehitanud. Seadusandlus on padrik, kus võib kergesti orienteerumisvõime kaotada ja kuhu ei paistnud ühtegi valguskiirt mõttehiiglaste taevas." Seega läinud poliitikasse kindlas veendumuses, et kõik on paha seepärast, et inimesed, kes seda teevad, on pahad, aga meie oleme uued ja head ja teeme kõike paremini, jõudis tark (siiski juba 50-aastane) C.A. kiiresti selginemisele ja mõistis, et "minu teadmistest ja valmisolekust ei piisa põrmugi seadusandlikuks tööks, mis nõuab sügavamaid teadmisi ja seaduste praktikas toimimise tundmist. Võrgul, mille läbi ma seni olin maailma vaadelnud, olid lihtsalt olnud liiga suured silmad. Siin läks vaja juba märgatavamalt suuremat täpsust ja üksikasjalikumaid teadmisi". Peale juba toodud vihje üksikuid (ausaid) respublikaane eesootavale külmale dušile võime siit teha veel ühe

järelduse Eesti lähiajaloo suhtes.

1992. aastal sattus Eesti parlamenti (ja valitsusse) kümneid C.A-st 20 aastat nooremaid sinisilmseid "reformaatoreid". Erinevalt targast soomlasest ei jätkunud aga neil elukogemust omaenese rolli ja teadmiste enesekriitiliseks hindamiseks, ning asudes tarmukalt asja kallale, hakkasid nad ühiskonnale oma "suurte silmadega võrku" pähe määrima. Paraku asi kordus (juba farsina) pärast 1999. aasta parlamendivalimisi. Tulemuseks on selliselt reformitud Eestimaa, et tehtud vigade parandamiseks kulub järgmine aastakümme.

Õnneks sattus C.A. opositsiooni ja tal oli õpiaega, mil ta omandas kaks põhjapanevat kogemust:

"Rahvaesindaja, kes on opositsioonis, elab alalise raevu kütkes, mis ähvardab teda lämmatada." Ja selle tulemusena: "Leidlikult varjatud ja maskeeritud alkoholism kestab sageli aastaid, enne kui puhkeb avalik skandaal, tihtilugu tuleb mõne esindusreisi järel kõik avalikuks ja poliitilisel karjääril on lõpp."

Ta tsiteerib oma opositsiooniperioodi kõnesid, mida tema arvates võiksid praegused opositsioonipoliitikud muutmatul kujul uuesti maha pidada. Kuna need oleksid nagu Toompea-stenogrammidest võetud, siis ei saa jagu kiusatusest autori üldistus ka siin ära tuua. "Loomulikult ründasin valitsuse tagurlikku ja tugevalt parempoolse värvinguga poliitikat, mis muutis vaesed vaesemaks ja rikkad rikkamaks. Süüdistasin valitsust maapiirkondade laostamise ja tühjaksvoolamise pärast. Heitsin valitsusele ette, et see ei teinud midagi tööpuuduse kasvu pidurdami-

seks ega kappava inflatsiooni peatamiseks. Mõistsin hukka kasiinomajanduse ja lühinägeliku mõtlemise juurdekasvule ja kasumile.”

Õnneks tuli Anderssonile seegi, et tema ettekuulutused täitusid ja Soomet tabas majanduskatastroof, algas “lama”. Õnneks küll vaid seepärast, et temast ei saanud parlamendi valvejoodikut, sest 1995. aastal tekkis rahvademokraatidele võimalus koalitsiooni minna, st kolida parlamendirestoranist valitsuspinki. See igale opositsioonäärile kauaoodatud õndsus saabus Soome vasakpoolseile paraku lausa apokalüptilises olukorras. Tsiteerigem autorit: “Kümned tuhanded isiklikud pankrotid, kümned tuhanded purunenud tulevikuunelmad, pool miljonit inimest ilma tööta, 50 000 miljonit marka ühiskassast pankade ja nende juhtide päästmiseks...” Majanduskriis, kuhu seni kirutud valitsus Soome viis, oli nii sügav, et aidata sai vaid drakooniliste kokkuhoiuabinõudega. Riiki asusid juhtima sotsiaaldemokraadid (Soomes on need olemas!). Kommaritel tuli otsustada, kas jätkata opositsioonipingist laussõimu või panna õlg alla ja minna vihatud sotsidest konkurentide poolt juhitud valitsusliitu. Asja tegi veelgi keerulisemaks see, et kavandati seinast-seina vikerkaare-valitsust parempoolse Kokoomuse osavõtul, mis opositsiooni oleks jätnud vaid riigi juhtimisel äpardunud Esko Aho tsentristid. Ja on Claes Anderssoni suureks ajalooliseks teeneks, et ta suutis murda partei- ja parlamendifraktsiooni-sisese ranga vastuseisu ning näidata Soome Vasakliitu vastutus-tundelise ja vastutusvõimelise poliitilise jõuna.

Mindi valitsusse, kelle esimesteks sunnitud sammudeks oli tervishoiu- ja sotsiaalsfääri rahastamise tuntav vähendamine, tööturutoetuste ja töötu abiraha kit-sendamine ning üliõpilaste õppetoetuste vähendamine. Seega poliitika, mis oli vasakpoolsete programmistele seisukohtadele vastupidine ning nende elektoraadi põhihuvidele lausa vastukäiv. Loomulikult oli erakonna ja tema esimehe ainsaks lohutuseks, et silmas peeti vaesema elanikkonna olemuslikku huvi, st majandusstabiilsuse taastumist ja kriisist kiiret väljatulekut, ohjeldades samal ajal siiski kõige drastilisemaid võimalikke parempoolseid majandusmeetmeid. Jutud sellest, kuidas valitsus just vasakpoolsete ja tema enda isiklikul surveal valis “juustunootaktika”, st löikas kõikjal õhukeselt, jätmata kedagi täiesti sotsiaalse kaitseta, võtavad C.A. raamatus enda alla lehekülgi. Lugejale tuleb selline retoorika kindlasti tuttav ette. On see olnud ju ka meie nn sotsiaaldemokraatide õigustuseks, et kuuluda nii Laari esimesse (1992) kui ka teise (1999) valitsusse. On ju ka Lauristin ja Ilves lõpmatult korrutanud, et võimule ei mindud mitte võimuihalusest, vaid ikka rahva päästmiseks koledate Laari ja Kallase võimalikult veelgi rahvastasemate sammude eest. Kujutlen, kuidas meie mõõdukate hing hüppab sees, lugedes Claes Anderssoni kõhklustest ning kaasa elades tema partei lõppkokkuvõttes õigele ja võidukale taktikale.

Paraku aga peitubki siin Claes Anderssoni kogemuse ülekandmatus Eestisse, mis teeb tema raamatust meie poliitikuile küll hea psühholoogia-, kuid mitte mingil juhul sotsioloogiaõpiku.

Meie nn sotside soome vasakpoolsetega intuiitiivse võrdlemise alus põhineb mõistagi sellel, et kumbki partei pole kordagi valitsust juhtinud, tegu on olnud vaid n-ö võõras mängus kaasamängimise motiividega. Selle kõrvutamise käigus läheb aga nagu meelest ära, et valitsust, millesse kuulumise üle Andersson oma raamatus ja hinges heitleb, ei juhtinud mitte mõni parempoolne poliitik, vaid Soome sotsiaaldemokraatide liider Paavo Lipponen. Seega oli Anderssoni valik n-ö klassipositsioonilt mõneti loomulikum kui need valikud, mida on teinud eesti sotsid. Samas annavad mälestused tunnistust sellest, kuivõrd oli too valik Anderssonile keerukas ja raske poliitiliselt ja psühholoogiliselt. Seevastu on meie mõõdukad alati avalikult ja korduvalt näinud oma loomulikke liitlasi just rõhutatult parempoolseis Isamaaliidus ning Reformierakonnas, mitte kunagi ega kuidagi aga sotsiaalset turumajandust jutlustanud (ning ka teostanud) Koonderakonnas või programmiselt vasakpoolses Keskerakonnas. Sellise taktika tulemusena kuulub Soome Vasakliit ka täna sotsiaaldemokraatide poolt juhitud valitsusse, eesti mõõdukad on aga jälle ja seekord (selle nimel all) vist küll igavesti valitsusest väljas.

Olulisem ja põhiline erinevus eesti ja soome vasakparteide poliitika vahel on aga selles, et Soomest oli kujunenud 1980. aastate lõpuks C.A. terminoloogia kohaselt “kahe kolmandiku ühiskond”, mis tähendas, et toimetulekuraskustes vaevles kolmandik rahvast, kaks kolmandikku oli aga kui mitte rikkaid ja ilusaid, siis vähe-

masti keskklassi küll. Just selle kolmandiku huvide eest võitles ja suuremat sotsiaalset võrdsust ja õiglust taotleski Anderssoni partei. Tänapäev Eesti on paraku ühe viiendiku ühiskond, kus ligi pool peresid elab allpool toimetulekupiiri. Siit tulenebki Soome situatsiooni ja ka vasakparteide taktika ülekandmatus Eestile. Erakonnad, kes mingilgi määral oma praktikas on mureks võtnud nelja viiendiku toimetuleku, on Eestis Rahvaliid ja Keskerakond, paraku aga mitte meie mõõdukatest sotsid. (ESDTP-l puudub kahjuks reaalne väljavaade valitsusse jõuda ja midagi ära teha.)

John Galbraightile viidates kirjutab C.A. rahuloleva enamuse türanniast, kes soovib teadliku või ebateadliku julmusega kärpida toimetulekutoetusi, töötu abiraha ja kõige madalamaid pensione, kuna vaesed olevat ise oma hädaades süüdi, sest “tubli mees tuleb ise toime”. Ta konstateerib, et vaeste elujärg paistab muutuvat seda halvemaks, mida paremini käib täitmata enamuse käsi, ja kurdab, et sellistes tingimustes läheb üha raskemaks läbi suruda muudatusi, mis parandaksid tõrjutud vähemuse elutingimusi. Seda hämmastavam on olukord Eestis, kus rikastunud vähemus on seni suutnud puudustkannatavale enamusele peale suruda elu-, töö- ja maksutingimusi. Tuues näiteks Ühendriigid, kus polariseerumine ja vaeste tõrjutus on juba hakanud rikastele kahju tegema, sest vaeste sotsiaalne turvamatus on hakanud otseselt mõjuma rikaste füüsilisele turvalisusele, ennustab ta sama saatust ka Soomele. Võib olla kindel, et Eesti sammub põhjanaabrist kiiremini seda teed ning prominentide

peksmised Tallinna südalinnas on nende senise poliitika esimesed “käegakatsutavad” tulemused. C.A. kui valitsusliikme väikesed, kuid reaalsed võidud Soome rikaste tumeda tuleviku edasilükkamisel võiksid meie meestele olla küll heaks õpetuseks. Ja tema raamatu üheks kõige mõjuvamaks looks on tema isa lugu, kes veendunud parempoolsest muutus just poja tegevust analüüsisides lõpuks tema poolt hääletajaks.

Huvitavad on ka C.A. välispoliitilised mõtisklused ja tema tee Euroopa Liidu vastasest selle pooldajaks, kellenä ta oli Euroopa ja ka Skandinaavia vasakliidrite seas lausa mustaks lambaks. Samas ei poolda ta NATOsse minekut enne, kui Venemaast on saanud NATO täieõiguslik liige. Mõte, mis meie poliitikuil ju lausa kananaha ihule ajab.

Poliitilise psühholoogia käsiraamatu pakub C.A. raamat palju äratundmisrõõmu, aga ka naudingut väga sügavast ja täpsest analüüsist. Ta nendib, et “intriigid, valed, laim, samuti ka otsesed kuri teod paistavad agarale poliitikule üsna head reklaami tegevad” ning muigab kurvalt, et “täieliku poliitilise vastutuse võtmine” tähendab praktikas tihtipeale seda, et poliitilise karjäärrikaabu külge “kinnitatakse veel üks sulg”. Lõpuks on ka meie poliitikud (ajakirjandusliku kiidukoori saatel) hakanud taipama selle võtte tulemuslikkust!

Arutledes poliitiku ja meedia vahekorra üle, tõdeb Andersson, et poliitik, keda ei ole meedias näha ega kuulda, on õige peatselt endine poliitik. Samas suutis ta ise siiski järjekindlalt keelduda koduste intervjuude andmisest ning puhtalt mee-

lahutuslikes telesaadetes osalemisest, kuid vaevles sellegipoolest paratamatuse käes, et poliitik on meedia jaoks pidev ja seaduslik jahisaak.

Mulle isiklikult tulid väga tuttavad ette Anderssoni mõtisklused kultuuriministri kohast oma kolleegide hulgas, mistõttu ei saa loobuda kiusatusest neid lihtsalt tsiteerida. “Poliitikas on kultuur kõva sõna üksnes peokõnedes. Neil harvadel juhtudel, kui parlamendis arutati kultuuriasju, paistsid Suured Poisid pidevalt silma äraolekuga. Kultuur ja kunst, samuti nagu sotsiaalküsimused ja keskkonnapoliitika olid kõvade kuttide meelest sotsiaaltädi keste ja nunnutajate valdkond. Suured Kõvad Mehed tegelevad üksnes Suurte Kõvade Asjadega: rahaga, eksporditööstuse, energiaküsimuste, suurettevõtetega.”

Ning tema hoiatusele, et kultuuri, spordi, noorsootöö alahindamine on rumal, lühinägelik ja põhjendamatu, tahaksin kahe käega alla kirjutada. C.A. järeldus, et just kultuuriministrile olid osaks langenud ühiskonna kõige tähtsamad tuleviku küsimused, mõjub ka mulle lohutavalt, kuid mis sest kasu.

Vahest kõige huvitavamaks kogu raamatus on C.A. mõtisklused poliitilise sallimatuse tekkepõhjuste ja tagajärgede üle. Ta tõdeb, et sallimatuid on igas erakonnas ning see fundamentalistidest tõemonopolistide jõuk, kellele “on alati õigus”, teenib Anderssoni viha ja põlguse ka juhul, kui selle ideoloogia kandjaks on tema enda parteikaaslasel. Suhtumises, et sinul endal on alati õigus, samal ajal kui kõik teised alati eksivad, näeb Andersson õigustatult kõikide totalitaarsete õpetuste

idu, sest sellest kasvab hoiak teisitimõtlejaid vaikima sundida, kontrollida või isegi elimineerida. Ka meie kõige uuema poliitika kohta sobib kui rusikas silmaauku C.A. nägemus sellest, kuidas paljud inimesed lasevad ennast peibutada lihtsustatud mustvalgete sõnakõlksude, löövate formuleeringute ja populistlike loosungitega.

Vaeveldes vana tõe üle, et vennatapu sõjad on kõige julmemad ja leppimatud ning pahempoolsuse ajalugu on üks verisemaid ja reetlikumaid ajalugusid (mõelgem kas või meie Rahvarindest väljakasvanud Keskerakonna ja Mõõdukate liidrite tänastele suhetele!), jätkub Anderssonil julgust tunnistada, et ta on olnud võimeline kiinduma või lausa armastama inimesi, kes esindasid vale värvi, vale ideoloogiat, vale parteid ja valesid väärtusi. Ja ikka seepärast, et need inimesed olid kompetentsed ja sallivad nagu Andersson isegi. Ta märgib, et tema viiekümne tipp-poliitiku edetabelis oleks inimesi kõigist Soome erakondadest, nii nagu viiekümne halvima poliitiku hulka mahuksid hõlpsasti ka kümmekond vasakpoliitikut. Pean tunnistama, et ka siin langeb minu maitse kunagise Soome kolleegi omaga kokku.

Vaatamata kaheteistkümnele raskele aastale poliitikas on Andersson jäänud kurvalt optimistlikuks idealistiks. Ta leiab, et lõppkokkuvõttes on siiski ka poliitikas parimaks viisiks usaldust võita usaldada teisi, uskuda nende sõnu ja tõestada seda tegudega. Ning loodab, et kaotajaks ei jää mitte see, keda petetakse ja alandatakse, vaid aja möödudes läheb pettur ise alt ja tüssaja saab tüssata.

Claes Andersson lahkus poliitikast töö-

demusega, et võimumaailm on küüniline ja negatiivne ning paljalt võimu najale ehitatud maailm on kuivanud, steriilne, mürgitatud, ilma avatuse ja loovuseta. Cläsu pöördus tagasi loomeilma. Selle pöördumise õnnestumise tegelikuks tunnistuseks on tema suurepärase mälestusteraamat.

Tahaksin selle eest teda tänada ja uskuda koos temaga, et “ehk on jälle lootust paremate aegade, humaansemate väärtuste, kübekese inimliku arukuse ja paari kamalutäie solidaarsuse peale homses maailmas”. Seda ka Eestis.

JAAK URMET

See raamat on käkk

KAUR KENDER. PANGAPETTUS. Pegasus, Tallinn, 2002. 226 lk. Hind 151 kr.

See raamat on käkk. Sellega tahakski lõpetada oma arvustuse Kaur Kenderi “Pangapettusest”. Kuid ei saa. Sest nii lihtsalt ei tehta. Tuleb kirjutada ikka natuke pikemalt.

1

Kui Kaur Kender eesti kirjandusse komedina sisse vuhises, vajas eesti kirjandus sellist raputamist juba ammu. Vanad auväärsed kirjanikud ja noored, aga kunagi vanaks auväärseks kirjanikuks saada tahtvad kirjanikud arvasid ennast teadvat, mis asi on õige, korralik kirjandus, tegid tähtsa näo ja muudkui vuhkisid seda “korralikku” kirjandust.

Kuid Kaur Kender polnud pühendatud mitte ühessegi tsunftisaladusse, isegi mitte õigekirjareeglitesse, tema lihtsalt tuli äkki ja kuskilt, tema ei mõelnud raamatut kirjutades, et kirjutab nüüd kirjandust, tema lihtsalt kirjutab. Lihtsalt kirjutab – ja kirjutab nagu vanakurat, nagu torust tuli, nagu välja kukkus. Ja välja kukkus “Iseisvuspäev”, mida ma pean endiselt üheks olulisemaks 1990. aastate eesti kirjanduse teoseks.

“Iseisvuspäev” oli kirjutatud kirgliku spontaansusega, ja tundub, et reaalselt läbielatu, kuuldu, nähtu põhjal. Suuresi just nendele asjaoludele võlgneski raamat palju oma peadpöörstavast edust. Kender ei teinud midagi enamat, kui ainult jutustas lugu – ja selle sees väiksemaid lugusid. Lõöv ja lollikindel. Niisuguse lihtsusega ründas Kender meedia abil otse eesti kirjanduse keset, ja see oli, nagu varisenuks kokku Bastille.

Kenderi järgmine raamat, “Yuppiejumal”, oli juba minetanud suure osa sellest lihtsusest ja kirglikust spontaansusest, Kender oli suhu saanud kirjanduse tegemise maitse. Ning see sai saatuslikuks. Võrreldes lihtsa “Iseisvuspäevaga” on “Yuppiejumal” juba kombineeritum, komponeeritum. Võib arvata, et mitte ainult paljudele kirjandusteadlastele, vaid ka kirjandusse pisut süvenenud Kenderile endale ei tundunud tema debüüt päris “tõsiseltvõetavana”. Ning ta püüdis “tõsineda”. Siiski oli ka see raamat huviga loetav, ilmselt tänu sellele, et mitte kogu kirjutaja elukogemus ja pohhuistlik uljus polnud esimesse raamatusse veel ära mahatunud.

Kenderi allakäik sai hoo sisse “Ebanor-

maalsega”. See on raamat, kust ei leia enam mingit spontaansust, eneseteadliku raevuga ärapanemist. Ometi on see ühtlasi raamat, millesse Kender pani kogu oma jõu, et saada tõsiseltvõetavaks eesti kirjanikuks. Niisugune punnitamine meeldiski paljudele – kui varem oli Kender see kõikse kõvem kutt, kes kõvadele kuttidele kõvade kuttide elust rääkis, siis nüüd näiteks virgusid tema kastreeritud lämina peale keskealised kesk- ja kõrgklassinaised, leides Kenderis äkitselt pehme ja romantilise mehe. Kuid “hea kirjanduse” piirist läbi murdmiseks osutus jõud liialt nõdraks. “Ebanormalne” koosneb poosist, laiutamisest ja oma teadmiste eksponeerimisest, see on igav ja uimane, tulutult vaimsetesse “kõrgustesse” püüdlelev soigumine. Püüdes “tõsineda”, üritades hakata kirjutama sama “korralikku” kirjandust nagu vanad auväärased kirjanikud, mängis Kender siin oma trumbid lõplikult maha.

Selleks ajaks oli Kender juba esimese järgu meediastaar, kelle sõnu ja tegusid võeti kui jumala ilmutust. Meedia oli Kenderist teinud menükirjaniku ja “arvamusliidri”. Kuid võib-olla just tänu meedias üles klopitud kärrale ei õnnestunud Kenderil pürgida “päriskirjanike” hulka. Võib-olla oli niisugune tegelane vaguratele “päriskirjanikele” hirmutav, aga võib-olla ei peetud seda koguni sündsaks. Mõelda vaid, keegi tuleb meediaga, võimsa reklaami ja enesereklaamiga, ise kirjutab veel nii lihtsalt, õieti nagu ei kirjutagi millestki, veeretab rohkem niisama jutukest... Kas siis selline saab olla kirjanik? Kas siis see saab olla kirjandus? Ilmselt käis “päriskirjanike” mõttekäik umbes

taolist teed pidi. Nõnda tõkestasid Kenderi totaalne enesereklaam ja *tough guy* hoiak talle tee "päris" kirjandusse, vahest Kirjanike Liitugi. Kenderi rünnakustrategia osutus kahe teraga mõõgaks, mis tõi küll tuntust rahvahulkades, kuid blokeeris tee Olümposele. Mis teha – perssesaatmisenega südameid ei võida. Perssesaatmisega võidab ainult meedia tähelepanu, ent see on mööduv nähtus.

Suutmata trügida tõsiseltvõetavate kirjanike hulka, asus Kender neid söimama. Sagenesid tema rünnakud Kirjanike Liidu pihta. Viinamarjad olid vääga hapud... Kender kibestus üha enam ja enam, väljendades ennast ajakirjanduse veergudel aina valimatumalt.

Ah jaa. Eelmisel sügisel ilmus Kenderi neljas sooloraamat, "Check-out", mis aga osutus poes sirvimisel nii tülgastavaks, et võtsin nõuks sellega oma tuju mitte rikuda. Kenderi kahasse tehtud tööd Herkki Erich Merilaga ("Läbi rahulike silmade") ja Rain Lõhmusega ("Raha") on hoopiski mõttetud. Esimene neist on ilmselt veel viimane katse "päriskirjanikele" imponeerida, teine aga just nimelt raha saamiseks kokku klopsitud.

2

Nõnda siis. Nii näen ma Kenderi loominguulist teekonda trükiseni "Pangapettus". Just nimelt trükiseni – sest teoseks mina seda küll tituleerida ei raatsi. Ma ei mäleta, millal ma midagi nii igavat ja mõtetut lugeda püüdsin.

Siinse arvustuse pealkirja ei valinud ma päris juhuslikult. Kurt Vonneguti "Tšempionide eines" figureerib fraas "See auto on kakk!". Miks Vonnegut? Sest Kender

tundub olevat võtnud nõuks jäljendada Vonneguti laadi ja stiili. Ilmselt on ta hiljaaegu lugenud mainitud teost ja see on talle väga meeldinud. Ehk leidis Kender, et Vonneguti teose vorm sobib suurepäraselt tema kibestumuse, meelepaha ja kogu maailmavalu väljavalamiseks tarvitusel võtta.

Samamoodi teeb katset fragmenditseda ja teravmeelitseda ka Kender. Samamoodi tekitab ka Kender tegelaste vahele kõiki hõlmava võrgustiku, kus kõik on kõigiga kuidagi kentsakal moel seotud. Kuid Kenderi tegelased, erinevalt Vonneguti omadest, on ainult nimed, perverssed ja nõmedad nimed nagu Cypros Hull, Cooper Kolm, Magnus Emporio, BB Buick, Jaanus Rahumaapeal jne, nende nimede taga ei leidu inimesi. Kuid mida on kirjandus väärt ilma inimeseta? Mitte siltagi, ütlen ma. Vonneguti tegelased nagu Kilgore Trout ja Dwayne Hoover olid *inimesed*, kelle tühisuse traagika läks lugejale korda, nende tegelaste kaudu oli lugejal võimalik tunda seda sotsiaalset ülekohut, ühiskondlikku mõttetust, mida Vonnegut tahtiski oma teosega näidata, need tegelased olid võimelised ka lugejas seda protesti esile kutsuma. Aga Kenderi nimed on ainult nimed, mis midagi ütlevad, mõtlevad või teevad. Trükises on 0,1% sisu, 0,5% tegevust ja 99,4% autori kibestunud targutamist, punnitatud vaiutsemist ja soovi kõigile ära panna. Ja kõige selle kohal hõljub mingi Suure Allegooria kirjutamise taotlus.

3

On väga ohtlik kirjutada Kenderist halvasti. Näiteks Jürgen Rooste rääkis, kui-

das tema oli kirjutanud Kenderist halvasti ja kuidas pärast seda olevat Kender ringi käinud ja kõigilt küsinud, kuidas selle Rooste kätte saaks. Ju vist selleks, et taipamatule kriitikule õigemaid kombeid õpetada. Samas, Valle-Sten Maiste olevat kirjutanud Kenderist hästi ja saavat nüüd temalt igasugu kutseid sinna ja tänna. Huvitav, mida Kender käesoleva arvustuse peale teeb?

Tegelikult, oskan aimata. Sest saamata Jürgen Roostet füüsiliselt pitsitada, leidis meie geniaalne menükirjanik selleks sootuks geniaalsema viisi: nimelt sissemüürimise oma trükisõnna. Siinses trükises on selleks koht eraldatud 55. leheküljel: "Jürgen Rooste, see, keda peetakse Eesti esiluuletajaks, on kirjandusõpetaja Tammsaare koolis. (...) Päeval teenib Rooste õpetajana raha, mis kantakse Hatza Panga arvele. Öhtul aga kirjutab luuletuse Taanilinn, kus väidab, et ta ei taha, et ta elu kontrolliksid seina sisse toksitavad neljakohalised numbrid. Lugejad noogutavad. Südametunnistusega paneb. Tõeline revolutsionäär. Kas pole? Tegelikult tahab ta aga oma kultuuriteadlikule tööandjale delikaatselt märku anda: tahan rohkem raha." Vat nii siis. Sooja heldimusega taipan, et Kender hoiab silma peal meie nooremal luulel.

Tegelikult figureerib tekstis, tihti "kommenteerijana", veel teisigi eesti kaasaegseid kirjanikke ja kirjandusinimesi, nende hulgas ka käesoleva kirjandusajakirja toimetajad Märt Väljataga (lk 44 ja 49) ja Kajar Pruul (44). Kommentaatoriks on enese tahtmata sattunud *Loomingu* peatoimetaja Udo Uibo (84), *Areeni* toimetaja Kalev Kesküla (136) ja muidugi Kirjanike

Liidu esimees Mati Sirkel (84). Sõna ütlevad sekka ka "freudistlik-lakaanlik-derridaaliku kirjanduskriitikakoolkonna esindaja" (Jaanus Adamson (103) ja Kerttu Rakke (84). Leheküljel 107 saavad ühesama latiga kõik ülejäänud lollid eesti literaadid: "Eesti kirjandusteadlastele, kes ei ole Piiblit lugenud: eelmise kolme lõigu ironia mõistmiseks ning õigeks tõlgendamiseks vt Laulud 84, 86, 88." Pange tähele, seltsimehed, siin kirjanik Kender ironiseerib!

Vilksatavad veel nimed Baudelaire, Puškin, Bulgakov... Tark mees see Kender, lausa mõttetark! Mitte ainult et ta mäletab paari-kolme kooli ajal loetud klassikut, vaid ta koguni mõistab neid nimesid õiges kontekstis kasutada – kui võimalik, siis igas oma kirjatöös. Võta või päeva-pealt Kirjanike Liitu vastu! See organisatsioon on tal kohe eraldi hambus (197): "Ma näen, Cypros, et sa hakkad juba mõtlema nagu vaene. Proovi, sellise lolli avalduse peale võetakse sind kohe Kirjanike Liitu!"

4

Paneb täitsa imestama, et teiste suhtes valimatult väljenduv Kender tema enese pihta käivat kriitikat nii valuliselt võtab. Teistele öeldes käitub ta nagu Terminaator, aga ise sama mõöduga tagasi saades nagu Mari-Kisakõri.

Ma arvan, et selles asjaolus peituvadki põhjused, miks Kender ei saa "päriskirjanike" hulka või koguni Kirjanike Liitu kuuluda.

Kõiki kirjanikke, kirjutagu nad siis süvapsühholoogilisi novelle või krimkasid, ühendab see, et nad usaldavad oma

sõna. Nende suhe oma loominguga on usalduslik. Kuid Kender ei usalda oma loomingut. Tal on paaniline hirm, et keegi võiks tema loomingust halvasti arvata. Seepärast "kaitseb" ta seda nagu viimne tigidik. Kui ei usalda oma loomingut, ei olda kirjanik. Tõeline kirjanik ei vaja oma sõna õigustamist – tema on oma sõna õigsuses kindel ega lase kõrvaltklähvijatel end oluliselt loksutada. Olgu käesolev arvustus Kenderile selleks üks proovikivi. Ja võtku vennast eeskuju. Heiti Kender, kelle looming jääb küll poeesiakunsti tippude vallutamisest kaugele, usaldab oma sõna ja võtab asja palju rahulikumalt, jätab avalikkuses esinedes meeldiva ja sümpaatse mulje.

Et kuuluda kollektiivi, on tarvis teatud eeldusi, mis Kenderil puuduvad. Ükski korralik jalgpallimeeskond ei saa oma ridades pidada pallurit, kes sõimab treenerit ja tahaks võistkonnakaaslasti klohmida. Ja kui see pallur ka enam väravaid ei löö... Võib-olla peaks Kender endale (uue?) imagoloogi palkama.

FAGIRA D. MORTI **Mõtlemisvõimetud tegutsevad**

KATI MURUTAR. ETTEVAATUST, EMMA! Vastus, Tallinn, 2002. 180 lk. Hind 103 kr.

Ettevaatuse mõttes ütlesin *Vikerkaare* toimetusele, et keeldun mainitud teose eest omast taskust sentigi loovutamast ja ka raamatut kellegi teise raha eest ostmast, sest see on asjandus, mille eest maksja lisab tugrikuid oma karmavõlale. Halvad eelaimdused ei vedanud alt.

Kui palju kuulnud loost nüüd tõele vastab, aga pisut enne toimetuse ettepanekut kirjutada Murutari raamatust nägin juhuslikult Kucus Künstlerit, kes jutustas, kuidas ta oli hiljuti käinud eriti huvitaval raamatuesitlusel. Nimelt olla Kati Murutar jälle uue raamatuga hakkama saanud ja presenteeris seda uhkelt Rahvusraamatukogus ... Ainult et kui Künstler Mägiga kohale jõudis, polnud esitlusest haisugi! See tähendab, et tikuvõileivad ja veinipokaalid olid kirjandushuviliste jaoks valmis pandud, kuid kutsutud puudusid täies koosseisus. Jah, kui see tõesti nii oli, siis on Murutar saavutanud omalaadse rekordi, sest keegi tavaliselt esitlusel ikka on. Kui mitte huvist vaimutoidu vastu, siis janune suu nõuab nii mõnelgi oma. Kuid tikukaid noolisid vaid kõle tuul ja raamatukogutädid, kes vahetuste kaupa Murutari lohutasid. Nii rääkis Künstler Kucu klubis ja kas see tõsi on, selle eest ma pead ei anna. Aga mul oleks hea meel, kui see jutt vastaks tõele. Veel parem meel oleks mul selle üle,

kui see raamat unustataks hästi ruttu ja keegi seda ei loeks. Paraku tegi Sinijärv sellele OP-is hullumoodi promo, lasi Murutari eetrisse end kiitma ja hobusemehed rääkisid, et on, jah, nagu äratuntavad need tegelased seal tallide juures. Ja mis teler näitab, on rahva jaoks tõde.

Miks mina seda raamatut lugesin? Olen varem korra hoidnud peos Kati Murutari raamatut, mingi naiseksolemise-romaan või midagi sellist. Lugesin mõned laused ja rohkem ei tahtnud. Sekretär, kellele raamat oli kingitud, oli samuti nõutu. Õnneks elas ta ahiküttega korteris. See juhtus mitu-mitu aastat tagasi ja nii ma seekord mõtlesin, et annaks nüüd Murutarile teise võimaluse. Vahepeal on palju vett merre voolanud ja ehk on Murutar aja jooksul paremuse poole liikunud, arenenud, ja suudab end rehabiliteerida. Seepärast lugesin ja sain haledalt petta. Nüüd ütlen, et kui Murutar pole vahepealse kaheksa aasta jooksul mitte mingis suunas arenenud, siis ta tõenäoliselt seda enam ei tee.

Romaani ei õpi Murutar kunagi kirjutama, sest tal puudub mõtlemisvõime. Või jah, ta püüab mõnes kohas lugejale oma filosoofioskusi siiski serveerida. Kibedaks läheb asi leheküljel 29, kus leidub niisugune lõik: "Hulgakilomeetrise vaikuse järel süütas Carl sigareti ja ütles väsimusest katkeval häälel: "Kas nüüd oleks päramine aeg küsida, kuhu sa õigupoolest teel oled?" "Küsi." "Ma küsisingi. Nii-moodi elegantselt ümber nurga," muigas mees. "Nojah. Ma ei tea. Võiksin küll öelda, et mitte kuhugi. Aga see pole õige, sest ka see, kes ei tea, kuhu ta läheb, jõuab ju lõpuks kuhugi. Nii et mittekuhugi ei

saa teel olla." Kui seni oli raamat veel kuidagi talutav ja näis, et tegemist võib olla ka lihtsalt keskmise ajaviiteromaaniga, siis selle koha peal hakkab vaikselt valus.

Murutar püüab portreteerida Emmat kui mõtlevat naist, kui tarka inimest, keda kuri saatust on põhjusega vintsutama kukkunud. Tegelik point on aga selles, et naine on ju puruloll. Kohati justkui midagi tõnkab, kuid kokkuvõttes on ka tema mõtlemisvõimetus. Murutar on suutnud peategelasele välja mõelda küll markantse elukäigu, kuid ei suuda olla oma targa tegelase tasemel. Ta võib ju tekstisse poetada pisikesi kuskilt loetud filosoofia-kilde, kuid mis sellest abi, kui tegelased tegelikult ei suuda mõista sõnu, mis neile suhu on poogitud. Nad ei analüüsi. Alget nagu oleks, kuid puudub viljastav pinnas, et mõte arenema hakkaks. Murutari tegelased on visandlikud ja rohmakad, nad kobavad pimeduses. Midagi nad teevad ja midagi nende ümber ka toimub, aga misasi täpselt. Oo oh oi oi! Mine võta kinni.

Lühidalt sisust. Emma (alla kolmekümne naine) hääletab. Ta satub hobusekasvajaja Carli (nii nelikümmend ehk auto peale, kes on Eesti külades ringsõidul, et korjata kokku lihahobuseid. Siin leiduvad mõned pealiskaudsed, kuid tabavad kolkainimeste kirjeldused. Kusko-hast Emma välja on karanud või kuhu teel, jääb saladuseks. Carl pakub talle talli puhkeruumis öömaja ja viimaks Emma sinna pidama jääbki, Carl ehitab talle talli teisele korrusele elamise. Vaikselt selgub, et Emma on erakordne emane. Kõigepealt põgenes ta vanematekodust, sest isa-

ema ei mõistnud teda (ei taha ülikooli!) ja südames armastus suur (töötu hipi, meheks ei kõlba). Siis sai ta kogemata lapse. Töötas turul. Sai kogemata teise lapse, kelle andis ära blondiinist poliitikule (Siim), kelle naine keeldus olemast naine (ei taha lapsi!). Siim aga on jube paheline vend, jamab mingite turualtkäemaksudega ega hooli põrmugi sellest, et Metsamaa (jah, nii ongi raamatus kirjas) maha lasti. Siim ja Emma koorivad ennast metsa vahel paljaks ja embavad teineteist. (Siinkohal püüab Murutar edasi anda mingit müstilist hingesidet.) Emma teatab hipile, et last ta ei saanudki. Juhtus nii. Siis jääb ta kogemata kolmandat korda rasedaks (talle on vastumeelt kasutada kontratseptiive, nii emane on ta). Selle lapse tahab ta mingile perverdist lastekodupidajale ära anda, aga äkki tärkab temas justkui nagu vist mingi ematunne. (Siin jääb Murutaril nagu midagi lahti kirjutamata, selle koha peal on lihtsalt lünk. Natuke nutab ja äkki on lapsega kodus.) Siis jääb ta loomulikult jälle rasedaks ja selle tahab ta ära anda mingile homoseksualistist raadioajakirjanikule, kellel on üleloomulik võime teisi inimesi endast rääkima panna. Viimaks hakkab kõik ikkagi kiiva kiskuma, sest hipi ei armasta teda enam ja homo, kellele ta koos putsooloog (Murutari väljend) Kiuriga on mänginud suure etenduse, et laps tolele maha parseldada, jääb hipile vahele. Nii. Siis jääb Emma jälle kogemata rasedaks. (Isaks on ikka kogu aeg seesama hipi.) Ja vaat siis saab emasel mõõt täis ja ta otsustab kodust jalga lasta. (Ahjaa, enne näitab Murutar, et ta on lugenud Tuglast – lapsed põletavad tal maja maha.) Emma annab

ühe poja perverdist lastekodupidajale ja kaks homole ja läinud ta on. Raamat lõpeb muidugi jälle sünnitusega. Sedapuhku tallis hobuste juures.

Kati Murutar on olnud nii lahe naine, et on lasknud oma raamatu tagakaanele kirjutada sellise tiraadi: “Kati Murutar on andekas kirjutaja. Kerge, paradoksaalne, seiklusrohke, inimliku loomuse ja looduse suhet väärtustav ning värvirohkes mahlakas eesti keeles kirjutatud raamat “Etevaatust, Emma!” pälvib kriitikute tähelepanu kui ekstsentrikuks peetu järjekordne skandaalne teos. Lugeja kujundab aga oma arvamuse.” Jeesus Maria!!! Lisa sellele veel kelmikalt naeratava Kati pilt.

Skandaalist on asi siiski kaugel. Murutar oskab endale lihtsalt taas ja taas vett peale tõmmata. Ma ei mäleta, et oleksin midagi nii halba, lihtsalt halba, lugenud. Raamat on parasjagu nii õudne, et tekitab jõuetust. Iseenesest oleks ju ainest küll? Võtame kolm kirjanikku, võtame maailmast, näiteks Márquez, Camus ja Fowles. Või siis naistest – Lessing, Murdoch ja Atwood. Teeme neile ülesandeks kirjutada romaan sellest, kuidas üks naine, kes on peaaegu pidevalt rase, otsib ideaalperekonda, kuhu laps käopojana poeetada. Võiks ju olla päris huvitav? Aga Murutar on Murutar, ja kui ta kergelt kirjutabki, siis ainult ses mõttes, et ta libiseb teemast kergelt üle, produtseerides teksti, mida on raske palju korruga lugeda. Paradoksaalselt... no ei. Seiklusrohkel? Kui rasedus on seiklus, siis võibolla küll, ainult et sellestki ei saa suurt midagi teada. Murutar ütleb lihtsalt, et Emma oli rase. Punkt. Ei mingit hormoonide möllu, ei mingit ajutegevust ega tunde puhanguid.

Ühtviisi tuim.

Emma ongi lihtsalt puine naine. Ta ei ole võitja. Ta lihtsalt kulgeb, asjale pike-malt mõtlemata, sest kui mõtlema hakata, võib asi hulluks kätte minna. Ta ei ole kaotaja, sest ta võitleb. Ta paneb inertsist ja instinkti sunnil. Ta on ülim emane, sünnitusmasin, ta on käguinimene, võimetu oma ihuvilja eest ise hoolitsema. Kui tekibki olukordi, mida võiks vähegi lahti kirjutada, millele anda naaaatukenegi sügavamat tähendust, siis Murutar seda lihtsalt ei tee. Sest see on matsiromaan. Mats on ka jube putsoloog Kiur, südamepõhjas just nagu hea, aga naised on tal kõik ühtviisi vitud ja ühtlasi ei püüagi ta (peaks olema haritud inimene?) Emmat veenda oma elu üle järele mõtlema, vaid lööb agaralt käed külge – näe, jälle tite-lastis, noh mis siis ikka, teeme potjomkinit ja määrime homole lapse pähe, kust ta muidu ikka saaks, tuss ju puudu.

Kui Murutar siin millegagi hästi hakkama saab, siis matsirahva kirjeldamisega. Turumutt on normaalne turumutt ja külajoodik külajoodik. Murutaril ei seisa turuleti taga unistavad hellahingelised eluheidikud ja pudelit ei kummuta õrnad õilismeeled. Parm on parm. Aga kui Murutar hakkab kirjeldama homoseksualistist raadioajakirjanikku, siis see on küll juba halenaljakas. Õnnetu on homo, kellele Murutar sõbrannaks poeb!

Ainus vähegi väärtus, mis Murutari romaanis on, on ehk need hobusetallikohad, mis ta OP-is nähtud tallimehe sõnul elust maha on kirjutanud ja mis omavad mingil määral dokumentaalset väärtust. Kirjutagu artikkel.

Ma ei taha siinkohal hakata rohkem

ühtegi tekstinäidet tooma. Ütlen vaid, et kuri on saatus, mis keeras Murutari teat-rikriitiku teelt kõrvale ja pani romaanidest unistama. Murutar sobib praegu hästi kirjutama naisteajakirjadesse. Lühidalt, konkreetset. Teiste inimeste elust. Mitte min-geid esseesid, palun. Ma ei arva, et olen Murutarile kuidagi liiga teinud. Kui jak-saks, materdaks veelgi. Sest ta teeks sel-lega ainult head, kui ta enam ei kirjutaks. Eesti oleks parem koht, kui siin poleks Murutari romaane. Teda ei ole vaja sel-leks, et halva pealt näha, mis on hea. Halbu on teisigi. Ja ei ole teda vaja selleks-ki, et näha, et mõni halb ei olegi nii halb, kui esmapilgul tundub. Kurb, kui tema romaan mõnele meeldib.

AARE PILV **Kes kõneleb?**

MATS TRAAAT. UUED HARALA ELULOOD. Kupar, Tallinn, 2002. 176 lk. Hind 189 kr.

Mats Traadi raamatu pealkiri ajendab esmalt küsima, mis suhtes on nad “uued”. Harala elugusid on Traat kirjutanud alates 1961. aastast, ühte koondatuna ilmusid nad 2001. aastal. “Uute Harala elulugude” puhul ei näita lähem vaatlus mingit muud erinevust “vanadest”, kui et need on ilmselt viimasel ajal kirjutatud; kuid seegi on vaid oletus, sest sisulises ja keelekasutuslikus plaanis jätkavad nad senist rida ning elulugudes mainitav ajastuhaaregi kattub senisega, alates juba sõjaeelsest ajast ning lõppedes nüüdsete internetiaastatega. Nii et siit me mingit tõlgendusorientiiri ei leia ning peame paratamatult rääkima Harala elulugudest kui sel-listest. Peame pöörduma kõige püsivama juurde, mis on ühine nii “uutele” kui “vanadele” – mida need tekstid endast loomult kujutavad?

Oma väliselt määratluselt on nad elulood, biograafiad. Kirjandusteadlased on “Harala elulugusid” määratlenud ka epi-taafižanri kuuluvaks; selle põhjenduseks on, et need on surmajärgselt jutustatud elulood ja nende jutustajate asupaik on kalmistul. Paratamatult tekib küsimus, kes neis tekstides kõneleb, mis laadi kõne või kõneimitatsioon see on. See küsimus on esmapilgul väga naiivne, otsekui oletaks küsija, et tegu on surnute vaimudega, kes kõnelevad; nii aga pole vist neid tekste

kirjutades mõeldud. Kui see tõlgendus kõrvale jätta, muutub küsimus huvitavaks. Sest kõnelus, vähemasti kõnetamine on iga Harala elulugu ju kahtlemata – minavormis surmajärgne tagasipilk oma elule. Tegemist on komplitseeritud tekstidega, kus kõne lähteallikaid on tegelikult palju (unustagem, et tegu on fiktsionaalse kõnega, sest see küll seletaks meile, mis on kirjandustekst, kuid taandaks kirjandustekstist selle, mispärast me teda üldse loeme).

Kõigepealt on neis tekstides palju kõnelejaid “žanrimälu” tähenduses; “Harala elulood” kõnelevad sügava konventsionaliseerituse sāngi seest. Esmalt epi-taafižanr, mida Traadi tekstid järgivad ja mis tegelikult ongi nende komplitseerituse alglatteks, sest järgib samu kõnesituatsiooni ilmselgeid rikkumisi – hauakivile raiutakse mingi sõnum, mida otsekui ütleks kivi all puhkaja, kuid mis on ometi tegelikult tema omaste kõne, kes püüavad uskuda, et lahkunud oli mingi olemuslik lause ellujäänule edasi ütelda. Aja möödudes pole see enam kellegi kõne, lihtsalt üks kiri kivil – kalm ise kõneleb, immutab välja oma ebaisikulisest kaduvikust esile tõusvaid üksikuid tähendussaarekesi. Muuseas, “Harala elulugudes” on see olukord mõnikord omaette teemaks, kõneleja vaidleb oma hauakivile raiutud sõnadega; pole harv juhus, kui need tekstid ilmnevad ehtsa, varjatud kõnena, mis ütleb asju, mida elavad põhimõtteliselt teada ei saa, asju, millest elus olles on vaikitud kui haud, et nüüd hauast seda avalikult kuulutada.

Teine žanrimälu liin jookseb mõistagi E. L. Mastersi “Spoon Riveri antoloogia”

juurde. Polegi täpselt teada, kuivõrd on Masters Traadile algtõuke andjaks, sest esimesed Harala lood on kirjutatud viis-teist aastat enne eestikeelse "Spoon Riveri koolnute" ilmumist, kuid kui mitte algu-sest peale, siis mingist hetkest alates on Harala olnud vaikumisi Spoon Riveri ees-timaine teisik. Igatahes on Traat ise sellele ühel korral selgelt viidanud – Henriette Vestrik, kellega esmakordselt puutume kokku 1976. aasta "Harala elulugudes" (samal aastal ilmus ka Mastersi tõlge), on surnud ja maetud Spoon Riveris, kuhu ta õde külastama sõitis. Nõnda on Harala hauataguste kõnelejate hääles alati olemas ka Spoon Riveri koolnute häälekaja – iseenesest on see sarnane epitaafilauseste kõneolukorraga, kus üks ainuline lõpetatud elu kõneleb meile üleüldise surelikkuse häälega. Me ei saa siin rääkida epi-goonlusest, sest tegu on Mastersi poolt loodud žanri kaanonites kirjutamisega, žanri järgimine pole aga epigoonlus. See žanr kujustab loomult surelike inimeste isikupärase kõne umbisikustumist kadu-viku palge ees.

Ja mingist hetkest alates – kõige hilje-malt on see hetk "uute" ja "vanade" elu-lugude vahel – järgivad need tekstid "Spoon Riveri" asemel juba "Harala elu-lugusid" kui omaette žanri. Kindlasti võib rääkida Harala elulugude ennast-generee-rivusest, mingist hetkest alates iga uus tekst enam ei loo uut tegelikkust, vaid nüansseerib juba olemasolevat, mängib läbi olemasolevaid tekstistrateegiaid. Iga Harala surnuaia asuka kõne taga kõnele-vad teised, ja nad kõnelevad taas sellest-samast – surelikust kõnest, see ongi tol-le žanri sõnum.

See "surelik kõne" on teine tasand žanrimälu tasandi kõrval. Žanrimälu-ga piirdudes näeksime neid tekste siiski vaid mälu jälgedena, mälestusmärkidena ku-nagi minevikus toimunud autentsetest kõ-nesündmustest. Kuid huvitavaks muutu-vad need tekstid ometi alles seetõttu, et nad pole mitte ainult jäljed, vaid elav (st surelik) kõne ise – keegi lausub midagi. Harala elulood pole mitte ainult biograa-fiad, nad on autobiograafiad.

Kui vaatame selle kõne iseloomu, siis näeme, et see pole loomulik ega otsene; need tekstid läbivad tegelikult mitu n-ö kõnefiltrit. Esiteks surmajärgsuse, "hau-tagususe" kiht – nad on teatavad tõlked igavesest vaikumisest meie ajutisse kõnne; tegelased räägivad küll minavormis, kuid otsekui kolmandast isikust. Tegelas-tes segunevad sealpoolsuse huvi-etus elatu suh-tes ning püüed esitada viimset tõde, üks-kõiksus ja tõekirg, mille üksteiseks tõlki-mine tekitab vaheloori selle kujuteldava algintentsiooni ette, mis sundis neid tege-lasi kõnelema. Teiseks filtriks on kõneleja – kelleks on tavaliselt lihtne maainimene – ettekujutus sellest, milline on "korralik" eneseesitlus; me võime ära tunda teatava kohmaka püüde "kirjanduspärastada" oma loomulikku kõnelemisviisi. See pole sugugi haruldane, puutume sellega sageli kokku, kui inimesed räägivad näiteks mikrofoni ees. Kolmas filter on kõrgem vaatepunkt – nimetagem seda autoripo-sitsiooniks –, mis sisestab teksti oma et-tekujutuse teisest filtrist. See on peaaegu nähtamatu (või minule kui kontekstide mittetundjale tajumatu?) varasemat aega puudutavais tekstides, küll aga märgata-vam üksikute internetipõlvkonna tegelas-

te puhul, kelle kõne tundub olevat nende filtrite sisse sumbunud.

Nõnda võitlevad neis tekstides omaval eri kõnefookused, mistõttu nende tegelik ontoloogia on palju keerukam, kui esmapilgul paistab. Ja ilmselt on see ka loomulik, kui arvestada, et "Harala elulugude" üks olulisi sihte on isiklike, juhulikest eluseikadest kinni haaravate, tähendusrikastest tühiasjadest koosnevate jutustuste kaudu joonistada välja 20. sajandi maaestlase (20 aasta taguses kontekstis olnuks "maa-" vist veel liigne täiendus) koondportreed; see keerukus on paratamatu, kui koondkuju pannakse kõnelema individuaalset kõnet, mis pealegi on postuumne.

Kogu sellele mitteinimliku ja inimliku, hauataguse ja elusa, enesekohase ja kõrvaltvaatava kõne läbipõimumisele paneb raamatu lõputekstis väärilise punkti Bartholomeus – kass, kes kaebab "julmuse ühiskonna" üle, sest ta on maetud kalmistumüüri taha. "Harala elulugude" ambivalentsus jõuab siin oma täiemõdulisuseni, ja mitte ainult kõnefiltrite rohkuse poolest, vaid ka selles, mis puudutab autoripositsiooni hinnangulist hoiakut oma tegelaste suhtes. Autori hoiak – poolehoidev, kaasatundev, irooniline, distantseeritud – on kogu aeg olnud varjatud. Viimases, kassi-tekstis, see loov mõistatuslikkus kulmineerub, sest me ei tea ühtäkki üldse, on see nüüd humoorikas puánt või traagiline inimese võrdsustamine loomaga või hoopiski midagi kolmandat. Kummalisel kombel on selle lihtsa lõputeksti kaudu jõutudki tolle piiripunktini, kus tähendused on kõik korraga kohal, sest elulugu on ühel hetkel muutunud

lõpetatud tervikuks, ja tulemuseks on tähenduste kollaps musta auku. Aga et näha lihtsa kassi lühikeses jutus sellist plahvatust, tuleb enne läbi käia kõik need paarsada elulugu, mis sellele eelnevad.

JANEK KRAAVI
Tagasipööre. *Uchronie*

VLADIMIR SOROKIN. *SININE PEKK. Vene k tlk Jüri Ojamaa. Hotger, Tallinn, 2002. 312 lk. Hind 199 kr.*

Kui kahurid on kõnelnud, siis hakkavad rääkima ajaloolased ning kõige lõpuks antakse sõna romaanikirjanikele. Sellise hierarhilise mehhanismi kaudu konstrueeritakse kõikide teadvust hõlmavad ajaloolised narratiivid. Kõigepealt esinevad praktiseerivad kunstnikud (riigi- ja väejuhid, bisnesmenid ja advokaadid), kelle tegemised ja tegematajätmised fikseeritakse kroonikakirjutajate poolt, et fantaseerida võiksid siis lihtrahvale moraalifilosoofilise alltekstiga proosat kirjutada. Tõde on praktiline situatsioon ning mida enam sellest eemalduda, seda enam lisandub faktide kõrvale valet, järjest õhemaks jääb arutlusi ja lugusid katva tegelikkuse kiht. See on üks kontekstidest, millesse Vladimir Sorokin "Sinine pekk" kuulub, seda uurides ja tagasi pöörates.

Kroonika ja realistlik-kodanlik ajaloo-romaan jäädvustavad ajalugu faktoloogiliselt, ilukirjandus aga emotsionaalselt. 20. sajandi esimesel poolel koostatud kirjandusleksikonid näiteks eristavad varasemate sajandite kirjandusprotsessile tuginedes

romaan (novel) ja romanssi (romance). Tollane positivismi poole kaldu olev žanriteooria väidabki, et romaan rajaneb tegeliku maailma faktidel või võimalikkusel, romanss aga on legendilaadne, tunnetel mängiv väljamõeldud lugu, mille sündmustik leidis aset kaua aega tagasi. Kirjandust kõrgeks ja madalaks jaotavat alluvussuhet parodeerib üks 19. sajandi alguse inglise romaanikirjanik nõnda: "Las elukutselised kirjanduskriitikud lutavad oma vaba aega lennukast fantaasiast sündinud lugude mahategemisele ja kaeblevad iga uue romaani (loe: romansi – J. K.) ilmumisel kulunud sõnadega selle üle, et tänapäeval kirjutatakse igasugust jama."¹ Selles tsitaadis vastandatakse klassitsismiajastu kriitilistele nõudmistele (uus)gooti fantastiline kirjandus, millest mõnevõrra hiljem saavad inspiratsiooni paljud romantismiaja geeniused. Belletristika ja ajaloo suhted muutuvad keerukamaks. Ajalugu muutub kirjanduse jaoks korruga subjektiivseks ja emotsioone turgutavaks aineseks.

Praegune ajastu arvatakse olevat paljude romantismist pärit ideede ja hoiakute pärija. Konservatiivsed kultuurikriitikud räägivad inimeste väärtushinnangutes valitsevast relatiivsusest ja elutunnetuses domineerivast hedonismist. Kurja õied on hüperindividuaalne käitumine ja kunsti kaudu edasikanduv anarhia ning mässumeelsus. Tänapäeva popstaar ja Byron kuuluvad sellisel juhul samasse kultuuri-paradigmasse.

Vladimir Sorokini romaan on sissejuhatuses mainitud teemade ja hoiakute suhtes üsna emblemaatiline raamat. Ta on väike geniaalne kurat, kes teeb kõike vastupididi. Ta paneb kõigile kuuluvad mänguasjad tagasi valedesse kohtadesse ja leiab kõigi imestuseks asju sealt, kuhu keegi neid omateada jätnud ei ole. See ärritab.²

Postmodernistliku romaani kaks kõige dominantsemat tunnust on teksti enesekirjeldavus (enesereflektiivsus) ja teksti spetsiifiline suhe ajaga. Sorokini romaani puhul võime rääkida mõlema tunnuse olemasolust.

Teksti enesekirjelduslik aspekt on romaanis pillavalt mitmekülgne. See seisneb kirjutamisprotsessi uurimises ja tegelikkusekirjelduse adekvaatsusastme uurimises. See hõlmab maailma ja väljenduskeele vahelise pingestatud suhte näitlikustamise, aga uurib ka iseenda ja vene kirjandusliku kaanoni suhet. Keele inimesest võõrandumisele ja igasuguse teksti "võõrkeelsusele" tähelepanu juhtimiseks kasutab Sorokin näiteks raamatu esimeses pooles ohtralt hiinakeelseid sõnu ja uustehnilisi väljendeid, mille tähendused leiame teose lõppu paigutatud sõnastikust.

Kloonitud vene kirjandusklassikute tekstid illustreerivad traditsiooni pidevat kohalolu igasuguses ilukirjanduslikus tekstis. Kõik need tekstid on kirjutatud suurema või väiksema nihestusega. Kui vormistuslik ja temaatiline külg on iga klassiku puhul kergesti äratuntav, siis meile

¹J. A u s t e n, Northangeri klooster. Tlk M. Dreys. Tallinn, 2002, lk 34.

²Vt nt I. K i v i r ä h k, Sorokini viis Stalini Hruštšoviga süngi. Sorokini skandaali kroonika. *Eesti Päevaleht*, 09.08.2002.

tuttava ja koolis õpetatud humanistliku sõnumi asemel räägivad need fragmendid hoopis muust – hullusest, vägivallest ja rõvedustest. Raamatu see osa on antihumanistliku imitatsioonikunsti krestomaatiline näide, mis võiks õpikutes illustreerida Fredric Jamesoni postmodernistliku pastiši teooriat.

Sorokin esitab veel mitmesuguseid põnevaid kirja ja kirjutamise võimalusi: käte ja randmeliigutustega edastatud tekst ja kirjanusliku teksti ujumine. Näiteks agitatsioonujumine on kommunikatsioonitüüp, kus sõnum moodustub mööda jõge allavoolu ujuvate ajateenijate käes olevate tõrvikute tulukestest. Tulukesed moodustavad tähti, sõnu, lauseid. See propagandasõnumite sünkroonujumine on “Sinise peki” üks friiklikumaid ja veidramaid episoodide (lk 125–131).

Postmodernistliku teksti üks silmator-kavamaid tunnuseid on selle teksti suhe ajaga. Kui Balzac ütleb mõnes oma tekstis otse välja, et tegevus toimub näiteks 1829. aastal, siis tänapäeva kunstiteoste puhul kerkib ikka ja jälle küsimus, missugune on ühe või teise teose olevik. Arhitektuuris tuvastatakse hoonete puhul mitmesuguseid traditsiooniga mängulistes suhetes olevaid stilistilisi võimalusi. Tänapäeva filminarratiivi analüüsid osutatakse möödunud sajandi eri kümnenditel kasutatud žanrielementidele. Sellega kaasneb üldjuhul tõdemus, et teose olevik on määratlematu. Mäng ajaloolise materjaliga

peegeldab ajastule iseloomulikke elutunnetust.³

Sorokin kasutab mitmeid oleviku ha-jutamise võimalusi. “Sinise peki” vormilist külge iseloomustab mitmekesine valik eri ajastute proosakoode. Raamatust leiame homoerootilise mündiga sentimentaalse kiriromaani paroodiat, ajaloolise romaani tunnuste übermängimist, isegi porno-graafilist proosat jm. Kõike seda raami-vad ulmekirjanduse või fantastika žan-ritunnused.

Sorokini raamatu oleviku tühistab aja-masin. See ulmekirjanduslik kliše jagab raamatu kaheks: 21. sajandi keskpaiga Siberist kandub tegevus üle 1950. aastate Moskvasse, Stalini valitsetud päikeseriiki. Tagasipöördetulemusel muutub ka teo-se žanr – *science-fiction*’i vahetab välja alternatiivajalooline romaan.

Raamatu esimeses pooles koondub tähelepanu ennekõike uue *koha* või *ruumi* keelelisele, geograafilisele ja päritolulisele piiritlemisele. Selle kaudu luuakse esma-sed eeldused seal toimuva tegevuse mõist-miseks. Loomulikult hakkavad asetleid-vad sündmused hiljem kohamõõdet toes-tama ja konkretiseerima. Sorokin kasutab paljusk (anti)utoopia žanrilist komposit-siooni.

“Sinise peki” mõtteline teine osa viib lugeja tuttavasse ümbrusesse ja tuntud ajalooliste tegelaste keskele. Aga Stalin, Hruštšov, Beria jt ei käitu harjumuspäras-te ajalooliste andmetega sünkroonselt.

³ Äärmuslikult võetakse kujunenud olukord kokku ühes 1960.–1970. aastate tõsiulmet parodeerivas raamatus: “Ta kohtles aega nagu kust ja soristas selle kõik ühte suurde potti kokku”. – G. N a y l o r, Punane Kääbus. Lõpmatuses tuleb sõita ettevaatlikult. Tlk Tiina Rands. Tallinn, 2002, lk 215.

Nad on hoopis teistsugused inimesed, kes tegutsevad meie jaoks valedest faktilistest eeldustest lähtudes. Sorokin hakkab kirjutama teksti, mis pakub alternatiivse ajaloolise arengu võimaluse. *U-topia*’t asendab *u-chronie*.⁴

Tegemist on ajaloolise utopiaga, fantastilise ajalooga. Tegevuspaigaks ei ole sel juhul kosmoselaev, mõni kaugel galaktikas asuv tulevikukoloonia vms, vaid minevik ja ajalooline kontekst. Kujutatakse sündmusi, mida tegelikult ei toimunud, aga mis oleksid võinud toimuda. Mis oleks juhtunud siis, kui Oktoobrirevolutsiooni ei oleks toimunud; või kui mõni sõda oleks lõppenud teistmoodi; kuidas oleks ühe ajaloopohhi oluline tegija käitunud teises ajastus jne. Võimalusi on lõputult. Ka eesti nooremad prosaistid (Aarne Ruben, Indrek Hargla) on hakanud selle žanri potentsiaali juba mõnevõrra kasutama. Ilukirjanduse kaudu võiks ju pikemaltki neil teemadel fantaseerida: missugused võimalused või valikud jäid meie ajaloos kõrvale, millised võinuksid olla alternatiivid jne. Kõik kõrvalejäetud võimalused moodustavad Teise Aja.

Sorokini raamatu järgi lõppes Teine maailmasõda Nõukogude Liidu ja Saksa-maa ühise tuumalöögiga Inglismaale. See alternatiivne käsitlus tuumajaastu algusest

näitlikustab kõige lihtsamal kujul mängu ajaloolise ajaga. Kuna Sorokinil on olemas ka tulevikku suunatud ajamõõde, siis nende kahe vastassuunalise vektori kasutamine ühes narratiivis annab mainitud ajaloolise fantastika žanrile veel ühe lisamõõtme juurde.

Mõista, mõista, mis see on. Ta on vastuoluline, elutunnetuselt hedonist, kultuuritarbijana eklektik, moondunud ajatajuga, erialaliselt spetsialiseerunud, maailmast kõike – ja mitte midagi teadev, ülbe ja edev?

Vastusevariandid: a) See on selle raamatu autor.

b) See on selle raamatu lugeja.

c) See on selle raamatu olevik.

⁴ Termin loojaks peetakse prantslast Charles Renouvier’d, kes 1876. aastal avaldas faktidele mittevastava “ajaloolise” teose, mis käsitles Lääne ajalugu Marcus Aureliusest Karl Suureni ja kandis pealkirja “Uchronie (Ajalooline utopia). Apokrüüfilised ajaloolised visandid Euroopa tsivilisatsiooni arengust, mitte nii, nagu see on olnud, vaid nii, nagu see oleks võinud olla”. Kõige arusaadavamalt, ehkki mitte eriti elegantselt võiks sõna *uchronie* tõlkida laialt kasutatava “utoopia”-sõna analoogina *ukroonikaks*. S.o mittekroonika, kroonika, mis räägib sündmustest, mida ei juhtunud. Loe nt E. W e s s e l i n g, Historical Fiction: Utopia in History. Rmt-s: International Postmodernism. Theory and literary practice. Ed. by H. Bertens, D. Fokkema. Amsterdam, Philadelphia, 1992, lk 205–210.

RAUL SULBI **Õhuloss kuristiku kohal**

VIKTOR PELEVIN. *SININE LATERN. Vene k tlk Vladimir Indrikson. Atlantis, Tallinn, 2002. 216 lk. Hind 108 kr;*
VIKTOR PELEVIN. *OMON RA; GENERATION "P". Vene k tlk Maiga Varik. Varrak, Tallinn, 2002. 400 lk. Hind 194 kr.*

1

Kirjanduses on peamine lugu.

Vähemalt arvab nii siinkirjutaja. Mistõttu Viktor Pelevini loomingusse kuidagi suhtuda on üsna raske. Enamasti. Loomulikult pole lugu kõik, mis loeb, aga see on kirjanduse essents. Pelevin ei näi nii arvatavat. Selleks suhtub ta loosse liiga sageli üsna ükskõikselt. Kui mõtlema hakata, pole Pelevini tekstide puhul need konkreetsed lugeja ette toodud lood üldsegi olulised, sama hästi võiks autor ükskõik millist teist lugu pajatada.

Pelevini loomingu puhul peab "võti" järelikult kuskil mujal peituma. Suhteliselt suvalise loo asemel on (autorile?) pigem tähtsad hoopis rohked laialipillutatud vihjed mütoloogiale, religioonile, ajaloole, 20. sajandi populaarkultuurile, tegelaste nimed, keerukas sümboliterägas-tik ning näiv mitmetasandilisus. Laias laastus ongi üldiselt nii, et kui Pelevinil prevaleerib lugu, on hea, kui hakkavad prevaleerima sümbolid, absurd, ironia, sarkasm, nonsensi kuhjamine, läheb jamaks. Väga jamaks.

Vladimir Indrikson kirjutab "Sinise

laterna" saatesõnas, et üldiselt Pelevinit kas vihatakse või armastatakse. Tunnistan, et ei mõista, miks nii. Pigem jätab Pelevin natuke liiga sageli ükskõikseks, ta looming võiks sagedamini vihastada või vaimustada. Viga on ehk selles, et selgelt ülepingutatud absurd tapab emotsiooni/mulje ning ka igasuguse mõtte, muutub asjaks iseeneses. Muutub kunstlikuks konstruktsiooniks. Tõeliselt vaimustanud või vihastanud on Pelevini tekstid siinkirjutajat paaril-kolmel korral. Tunne, et seesugust absoluutset kräppi ma omaalgatuslikult ja tasuta küll ei loeks, tekkis vaid kolme-nelja lühijutu puhul, millest edaspidi.

Ei näe ka põhjust autorit eriliseks tippkirjanikuks pidada, pigem on Viktor Pelevin täiesti tavaline keskmine tegija, kelle sulest ilmub suhteliselt nõrku teoseid läbisegi tõeliste pärlitega. Sõna "kultuskirjanik" ei tahtnud kasutada, kuna näib, et sellise nimetusega pärjatud tegelaste (J. R. R. Tolkien, Terry Pratchett, Douglas Adams, J. K. Rowling) kirjanduslik tase on üldiselt üpris lahjavõitu. Mida Pelevini kohta siiski päriselt öelda ei tahaks.

Ka müstifikatsioonid, mis autor oma isiku ümber on loonud, jäävad kuidagi lahjaks ning igavaks. Jutud sündimisest Maokandja tähtkujus, üldse segadused sünnidaatumiga, anekdoodid Arkadi Gaidarist jms jäätavad ikka üsna ükskõikseks. On justkui hämamised hämamise enda pärast.

2

Jutukogu "Sinine latern" puhul tuleb selgelt välja, et romaanikirjanikuna on Pelevin ikka üsna nõrk tegija. Kas oli hea

mõte samanimelisest autorikogust tõlkmisel uus valik teha, selmet tervik välja anda, jätan praegu lahtiseks, igatahes jätab kogumiku esimene kolmandik mulje, et autor on ka väga nõrk novellist. Hoolimata ühest heast ja Pelevinile tüüpilisest naljast (Konstantin Pobedonostsev) on "Buldooserijuhtide päev" masendav läbikukkumine ilukirjandusena. Kuigi siinkirjutaja nõukogude igapäevaelu mõttetuste ja absurdiga väga palju kokku puutuda ei saanud, tundub selle kujutamine läbiseigi absurdi ja kriitilise realismi võtmes siiski mõttetu. Kirjutamisaega arvestades võib ju algajat autorit läbi häda mõista, aga mingit kunstilist püsiväärtust sellisel *Pikri* tasemega lool küll pole.

"Lapsepõlve ontoloogia" ja "Kuuri number XII elu ja seiklused" jäävad aga suisa ilukirjanduse piirimaile, esimese puhul on pigem tegu miski kahtlasevõitu ja hämaraks jäänud eesmärgil teostatud traktaadi ehk esseega, teine aga näitab suurepäraselt, et kohvimasina, porgandi või mikrolaineahju jutu peategelaseks tegemine ise veel mingit tulemust ei anna. Mõjub hoopis totakalt, kui midagi muud ei lisandu. Ja antud juhul kahjuks ei lisandunud. Loomulikult võib ka luuda vaadates kirjeldada metsas kasvavaid kauneid puid, kuid siinkohal ei näe selleks küll erilist põhjust.

"Sõnumid Nepaalist" pilab jällegi nõukogude argipäeva, seekord siis anglo-ameerika ja kontinentaaleuroopa ühe levinud ulmeskeemi läbi, ka "Keskmäng" viitab "nõukavärgile", kuid tõuseb oma peenuses ja ettearvamatuses juba selgelt igapäevasest loometööst kõrgemale. Siin on lõppematu absurdi, ironia ja sarkasmi

asemel kasutatud hoopis satiiri ning tulemus hakkab elama ning läheb suisa korda, ka pole see primitiivne sotsialismi-pila, vaid märksa põnevam vihjetesüsteem ning eelkõige on kõik muud kirjanduslikud komponendid siin süžee teenistuses, mõjudes ning torgates silma sellest hoolimata.

Siinmailgi dramatiseeritud "Erak ja Kuusvarvas" on ulmekirjanduse seisukohast jällegi väga levinud skeemi ja võtte läbikirjutus, aga kuna iga rahva algupärasel ulmes neid tüüpskeeme alati läbi on kirjutatud, siis pole see ilmselt etteheidet. Tekst areneb isegi mõnevõrra intrigeerivalt, kuid vähimakski vaimustuseks küll põhjust pole. Keskmisel tasemel professionaali igapäevatöö. Kogumiku nimilugu esitab päris vahva pioneerilaagri-tondijutu, milles ka subtiilsemaid alltoone leidub, ning ehk just selles tekstis tuleb Pelevinil kõikse peenemalt välja nõukogude süsteemi pila, ja just seepärast, et pole esitatud otse ja rämedalt, vaid üsnagi ootamatus laadis.

"Ülailma tamburiin" on juba mitmes mõttes meistriteos. Originaalne ja värske ning stambivabalt esitatud ulmejutt ühest küljest, nauditav, intensiivse stiiliga ning tundub lausa, et sügavalt läbitunnetatud lihtsalt südamlük jutustus teisest küljest. Ka siin ei pääse autor satiirist ega ühiskonnakriitikast, kuid need nüansid ei hakka tegelasi ja süžeed ning ideid ebameeldivalt tagaplaanile suruma, vaid annavad viimastega sümbioosis kokku suisa geniaalselt mõjuva novelli.

Kogumiku "Sinine latern" suurim pärl ning tipp (ja kogu seni loetud Pelevini absoluutne tipp) on alternatiivajalooline

(või pigem salaajalooline) ulmejutt “Kris-tallmaailm”, millele ilmumise järel 1991. aastal osaks saanud lugejate reaktsioonist on pikemalt kirjutanud Jüri Kallas.¹ See nõiduslikus miljöös, 1917. aasta 24. oktoobri ööl Petrogradis toimuva tegevus-tikuga novell kirjeldab Špalernajal patrul-livaid kokaiiniuimas sõdureid, kellele on antud karm käsk mitte kedagi Smolnõisse lasta ning kes seetõttu peavad terve oma valvekorra ühe tüütu kiilaneva väikest kasvu habemikuga tegelema, kes erisugu-seid maskeeringuid kasutades visalt vahipostist mööda püüab pääseda. Samal ajal jutlevad sõdurid kellegi Spengleri veel il-mumata käsikirjast, mis räägib Õhtumaa allakäigust ning mõtisklevad üksikisiku rollist ajaloos, sellest, kuidas kellelegi võib olla ette nähtud täita mingit ülesannet, millest ta ise ei pruugigi teadlik olla, kuid mis sellest hoolimata on määratu maail-maajaloolise tähtsusega. Pelevin on siin napil 25 leheküljel ise millegi maailmaaja-loolisega hakkama saanud, igatahes tun-dub nii käesolevale arvustajale. Ei mingit näivkeerukust, vastupidi – esitatud on üsnagi lihtne ja kõigest (*sic!*) kaht eri ta-sandit kasutatav sündmustik, kuid selle juurde on integreeritud müstilis-salapära-ne õhustik, nähtuna läbi narkouimas tun-nimeeste silme, vapustavad dialoogid ning vaat et geniaalne ja täiesti originaalselt esitatud idee. Kohustuslik.

Lõppkokkuvõttes polegi peatähtis, mil-lest Pelevin igas konkreetse lühiloos või jutustuses räägib. Süžee polegi nii oluli-

ne, kui oskus seda narratiivi pädevalt esitada, fabulatsiooni välja mängida. Olgu tegu siis broilerite maailmavalu kirjeldu-sega nende endi silme läbi nähtuna, nõi-duslikus miljöös välja mängitud Lenini-teemalise alternatiivajaloo, ettevõtlike näitsikutega, kes Nõukogudemaal Teises maailmasõjas hukkunud Saksa sõdureid šamaani abil ellu äratavad ja neid huvita-vaid välismaa mehi siis suure raha eest kaasmaalannadele kupeldavad, punano-menklatuuri tähtsusetute ametnikega, kellest uuel ajal on soomutmisoperat-siooni abil saanud prostituudid, keda mereväelased jõhkralt hukkavad, või pio-neerilaagris uneajal üksteisele tondijutte rääkivate poistega.

Paraku Pelevin sageli kas ei taha või ei suuda neid lugusid kogu vajalikus värvi-gammas esitada ning hakkab hoopis ab-surdi ja nonsenssi mõõdutundetult kuh-jama, mis ka paljud ta tekstid ära tapab. Autor kipub ehitama üsna tähendustühje sümbolitestruktuure, ilmses lootuses, et kriitikud need kahtlasevõitu allusioonid siis aktsepteeritava sisuga täidavad.

Ehk oleks käesoleva jutukogu ja kogu Pelevini loomingu positiivsemaks hinda-miseks vaja teatavat “vene hinge”, mida mul selgelt pole, aga ma pole ka päris kindel, kuipalju seda nüüd näiteks Matt Barkeril ja Vahur Afanasjevil (alles) on, arvestades, et kuulume vist kõik enam-vähem ühte põlvkonda. Samas näiteks Dostojevski loomingu mõistmisega siin-kirjutajal probleeme pole.

¹ J. K a l l a s, Viktor Pelevin – intellektuaalne menükirjanik. *Looming* 2001, nr 4, lk 560–565. Parim maakeelne ülevaade Pelevini elust ja loomingust, jätab Vaapo Vaheri, Maiga Variku ja Vladimir Indriksoni kirjutised kaugele seljataha.

Pelevini esimene pikem tekst, lühiromaan "Omon Ra", on ta muu loominguga kõrval parajalt igav ning ebaõnnestunud sooritus. Nõukogude kosmoseprogrammi ning laiemalt ühiskonna potjomkinlust pilav absurditekst räägib Omon Krivomazovist, kelle lapsepõlveunistuseks oli lennata Kuule. Maresjevi-nimelisest lenduritekoolest, kus pea kõigil kursantidel jalad amputeeritakse, satub Omon edasi otse KGB alluvuses arendatava Kuuprogrammi meeskonda. Programmi, mille keskus asub kusagil Punase väljaku all maapõues. Selgub, et Omonist saabki Kuukulguri juht, kuid seda kulgurit, mida Läänele reklaamitakse kui mehitamata aparaati, tuleb ühel inimesel selle sees vändates mehaaniliselt juhtida.

Absurdi, iroonia ja sarkasmiga pole siin kokku hoitud ning see ilmselt tekstile saatuslikuks saabki. Kui teksti algusosa pioneerilaagri stseenid on veel üsna eedad vene aja reministsentsid, siis mida edasi, seda kohutavamasse sarkasmi-, iroonia- ja absurdimerre Pelevin lugeja uputab. Liig mis liig. Tegu on lõpuks suisa väsitava romaaniga, mille maht oleks võinud originaalse 118 lk asemel poole väiksem olla. Kuul olles hakkab Omon juba päris segaseid hallutsinatsioone nägema ning autor keerab seda vist veel väheseks pidades paar lisavinti peale, mistõttu lugeja teksti lõpulehekülgedel toimivas enam üldse kindel olla ei saa. See ei ole minu meelest hea kirjandus. Ka siin on ohtralt sümboteid, vihjeid konkreetseile ajaloosündmusile, nimedega mängimist, mütoloogiat ja religiooni, kuid kõik see ei aita märkimisväärselt.

Pelevini absurd muutub ta enese mõõdutundetuse tõttu enamasti kohutavalt väsitavaks ning tüütavaks, ta pikemad tekstid jäävad üldiselt lühemaile kõvasti alla, on selgelt alakomponeeritud ning meenutavad pigem üksteise otsa pikitud lühijutusüžeede rodusid, mis üsna tugevasti logisevad. Kummatigi tõstatab suuresti just ebaõnnestunud "Omon Ra" küsimuse, kas ja kui võrd Viktor Pelevin on ulmekirjanik või on pigem tegu siiski tavakirjandust-"päris kirjandust" viljeleva autoriga, kes aegajalt on sunnitud ulme-arsenali kasutama. Allakirjutanule tundub siiski, et Pelevinit ulmekirjanikuks pidada oleks ilmselge liialdus. Ehk oleks võinud pidada Pelevinit *anno* 1992, kuid kindlasti mitte Pelevinit *anno* 2002. Kuigi autor kasutab tavakirjanikust märksa enam ulmekirjanduse võtteid ning vahendeid ja on nii lühemate kui pikemate tekstidega võitnud rohkelt vene ulmeauhindu, tundub siiski see ala tema jaoks olevat olnud vaid hüppelaud, sobiv moodus laiemasse kirjandusilma pääsemiseks. Millises suhtumises pole loomulikult miskit halba, lihtsalt oleks ekslik teda fantastiks pidada.

4

Oktoobris 2002 Tartus aset leidnud Karl Ristikivi 90. sünniaastapäevale pühendatud mitmepäevase üritusteseeria raames toimunud Eesti nüüdisromaanide teemalisel konverentsil mainis Piret Viies, et igatseks lähitulevikus näha meie algupärasel romaanimaastikul Pelevini "Generation "P"" laadis teost. Et midagi sellist moodsat ja üsna mitmes mõttes täiuselähedast on meil nagu puudu. Talle sekundeeris Tõnu Õnnepalu, kelle meelest oli tegu

viletsavõitu romaaniga, mis algas küll hästi pihta, kuid läks teises pooles igavaks. Et autor kaotas justkui teksti üle kontrolli, ei suutnud romaani kui tervikut professionaalselt valmis komponeerida.

Ristikivi mainimine polnud siinkohal üldse juhuslik. Nimelt jõuab Pelevin "Omon Ras" ka ise hetkeks vaat et suisa ristikivilikesse kõrgustesse, lastes Omonil korraks mõtiskleda inimese teekonna, sihtkohta jõudmise jm sarnase üle. Üldiselt Pelevinit siiski Ristikivi taseme ja sügavusega võrrelda ei anna. Erudeerituse osas ehk küll, kuid nende huvid olid/on ikka üsna erinevad.

Mis puutub romaani "Generation "P"", siis nõustun ma üsna täielikult Önnepaluga. Kuigi tegu on valdavalt läheda ja süüdimatult humoorika lugemisega, ei vea puudulik kompositsioon romaani kui tervikut välja. Eriti ehedalt on just siin näha erinevate episoodide laiialagunemist, terviku hävingut. Reklaamimehed, maffiagrupeeriingud, sumeri ja egiptuse jumalad, kärbseseente söömisest tulenevad hallukad, Che Guevara, Boriss Berezovski, 90ndate postkommunistlik Venemaa ning lõpuks veel vaat et ulmeline mütoloogilis-religioosne salaorganisatsioon on ju vahva kompott, aga millepärast tõrgub sulg seda virvarri teab mis pretensioonikaks ürituseks kuulutamast. Kuigi tasandeid ja allusioone justkui on, jääb see tekst siinkirjutaja hinnangul siiski valdavalt meelelahutuskirjanduseks.

Ulme on see muidugi ka, kasutades juba 50–60ndail ameerika ulmes peamiselt Frederik Pohli ja Philip K. Dicki poolt läbikirjutatud hüsteerilise reklaamimaailma, erinevate reaalsustasandite jms ele-

mente, jõudes lõpuks välja selleni, et kõik poliitikud on tegelikkuses reklaami- ja telemeeste poolt välja mõeldud ning eksisteerivad vaid igaõhtustes uudiste- ja jutusaadetes, mitte aga reaalselt. Ka see idee on pärit sealtsamast ameerika ulmest. Ei ole midagi uut siin päikese all. Kahjuks.

Paljuski just "Generation "P"" tõttu on väidetud, et pidada Pelevinit vaid (nõukogude) vene eluolu pilajaks oleks lühinägelik, et tegelikkuses pilab ja kritiseerib ta samavõrd ka kapitalistlikku ühiskonnakorda. Et siis suisa kriitiline realist nagu Balzac? Ei tea, pigem tundub see kriitika ja pila sageli olevat hoopis selle teenistuses, et saaks ükskõik mida tõgades vahvat absurdihuumorit teha ning lihtsalt vingelt iroonilise ja sarkastilise tüübi mainet luua. Matt Barkeri sõnul kirjeldab Pelevin inimekskonnale igiomast püüdu pääseda mollile lähemale. Ilmselt kirjeldabki, kuid mitte südantvalutatavalt, vaid süüdimatult ja üleolevalt irvitades.

Mulle väga meeldib, et Pelevin eriti intervjuusid ei anna. Pole vähemalt eputis.

ANTI SELART Ülempreester ja tõlkija

ÜLEMPREESTER AVVAKUMI ELULUGU, mis on kirja pandud tema enda poolt. Vanavene k tlk Triin Parts. Toim. prof. Ljubov Kisseljova. Tallinn, 2002. 163 lk. Hind 110 kr.

Eesti keelde on aegade jooksul tõlgitud üsna eripalgelist Lääne-Euroopa keskaegset kirjandust: on ilmunud vastav antoloogia, eraldi raamatutena rida tähtteoseid, aga samuti lühemaid palu siin-seal laialipillatuna mitmesugustes väljaannetes. Vanavene kirjandust, mis peaks ju ruumiliselt lähedasena meile samuti huvi pakuma, on seevastu eesti lugejale vahendatud ootamatultki vähe. Peale kirikukirjanduse sõna kitsamas mõttes on olemas August Annisti üsna vaba tõlge “Lugu Igori sõjaretkest” (1965), leetopissikatkeid ajaloolugemikes ning üksikuid perioodikas ilmunud pudemeid. Võiks ju oodata, et nõukogude võimu aegses Eestis pöörati Venemaa mineviku tutvustamisele suuremat tähelepanu. Vastus, miks vanavene kirjandust siiski nii vähe tõlgiti, peitub ehk selles, et vanavene kirjasõna oli tugevasti religioosne, Venemaa ajaloo riiklik populariseerimine aga langes paraku kokku ametliku jumalasalgamisega.

Läbini religioosne on ka äsja eesti keeles ilmunud ülempreester Avvakumi autobiograafia, kirjutatud oma esimeses variandis kümmekond aastat enne Peeter Aleksejevitši panemist tsaaritroonile, see-ga ajal, mida Venemaa ajaloo harilikult veel keskajana käsitletakse. See oli aeg,

kui Vene ühiskonnas kujunes vanu kombeid pooldava rahva enamuse ja nikoniaanlike võimude vaheline lõhe (*raskol*). Patriarh Nikoni (alates 1652, tagandatud 1666, surnud 1681) läbi viidud uuendused muutsid Vene kirikus kujunenud tavasid Kreeka õigeusu kiriku eeskujul ning külvasid seeläbi kahtlust, kas uuel viisil jumalateenistusi pidades on üldse võimalik pälvida lunastust. Venemaal puhkesid rahutused ja mässud, mis olid kantud protestist uute kommete vastu ja usust, et Viimnepäev on lähedal. Eesti lugejal on seni olnud võimalus saada sellest maailmast hea tahtmise puhul meisterlik – kuigi erapoolik – ettekujutus Aleksei Tolstoi romaani “Peeter I” kaudu.

Nüüd on tänu Triin Partsi tõlkele võimalik emakeeles lugeda keskset vanausuliste (*staroobradcy*) poleemilise kirjanduse mälestist, ülempreester Avvakumi elulugu. Raamat põhineb Triin Partsi poolt 1998. aastal Tartu Ülikooli ajaloo-osakonnas kaitstud lõputööl. Avvakum Petrov sündis 1620. aasta paiku Nižni Novgorodi lähedal külavaimuliku pojana, pühitseti 1642. aastal diakoniks ja kaks aastat hiljem preestriks. Sattunud oma ranguse tõttu vastuollu ülemuste ja koguduserahvaga, pages ta Moskvasse ja sai seal vanausulise opositsiooni juhiks. Aastail 1653–1655 oli ta koos perega pagendatud Tobolskisse, seejärel saadeti ta veelgi kaugemale itta. Elades vojevood Afanassi Paškovi võimu all üle tõsiseid katsumusi, jõudis Avvakum koos oma naise ja lastega välja Nertša jõeni kaugel Baikali järve taga. 1661. aastal lubati neil siiski asuda tagasiteele. Siberis üleelatud kannatused aga olid Avvakumi positsiooni

vana usu kaitsjana vaid kindlustanud. Jõudnud 1664. aastal Moskvasse, keeldus ta kompromissidest uuekombelistega ja pagendati polaarjoone lähedale Mezeni. Keeldunud 1666. aasta Moskva kirikukogul veel kord oma vaadetest lahti ütlemast, heideti ta ametliku kiriku poolt vaimulikust seisusest välja, pandi kirikuvande alla ja saadeti veelgi kaugemale põhja poole Petšora suudmealale Pustozjorskisse. Hoolimata tingimuste järkjärgulisest karmistamisest kirjutas Avvakum siin suurema osa oma poleemilistest teostest, mis levisid laialt kogu Venemaal. 14. aprillil 1682. aastal, vähem kui kaks nädalat enne Peeter I tsaarrikskuulutamist, põletati Avvakum ja ta lähemad kaaslased Pustozjorskis tuleriidal.

Avvakumi jõulised ja enesekindlad, veendunudlõõ tõde kuulutatavad kirjutised kujutavad enesest 17. sajandi vene kirjanõõduse tähtteõõseid. Omakorda kesksel kohal nende hulgas on tema autobiograafia – omakäeline pühakuelulugu. See on säilinud kolmes autoriredaktsioonis (1672., 1673. ja u 1674.–75. aastast) ja arvukates käsikirjades, kuid esindades tagakiõõsatsatud kirjandust, ilmus trükist esmakordselt alles 1861. aastal. Kahe redaktsiooni puhul on vanavene kirjanduse kohta õõlima haruldusena säilinud autograafid. Triin Parts on valinud tõlkimiseks ehk levinuima, 1673. aastast pärineva nn A-redaktsiooni. Ometi on ta lisanud sellele sisulisi täiendusi pakkuvaid lõike teistest redaktsioonidest, luues nii koondteksti, mida originaalis tegelikult ei eksisteeri. Lisandused on tõlkes siiski korrektselt tähistatud. Kommentaarid tuginevad põhiliselt kasutatud originaalipublikatsioonide

kommentaariosadele ja on küll napid, kuid siiski piõõsavad eluloo lugemiseks. Kaudseid tsitaate Pühakirjast ja mujaltki on tekstis muidugi rohkem, kui joone all märgitud. Liõõgagi napp ning kohati sõnasõõtuselt ebatõõpne ning kohmakas on aga eessõõna. Eesti lugeja vajaks põhjalikumat sissejuhatust 17. sajandi Venemaa ajalõõku, ning just Triin Parts oleks sobiv inimene seda meile pakkuma. Loodetavasti seisab see tõõ tal veel ees.

Võõib uskuda, et selle vajaliku ja huvitava raamatu väljaandmine oli seotud rahamurega, sest kokku on tulnud hoida keeleteõõmetaja ja korrekõõtuuri pealt. Arvukad õõigekirja- ja trükivead koormavad teksti, mille parandatud eestikeelset õõsõõvälõõjaannet aga on lähiajal ilmselt ebatõõnõõoline lootõõa. See teadmõõne oleks ehk pidanud manitõõsema suuremale hoolikusele. Ajalõõolistõõte isikute lisanõõmed ja kloõõstrite ning kirikute nimed on kohati tõõlõõgitud, kohati mitte (Ivan Julm, aga Jepifani Premudrõõi). õõksikuid libastumisi esineb ka seletustes ja sõnakasutõõses: Solovetsi kloõõster õõngi teisiti õõelduna Solovki ja ei asu mitte selle “lõõhedal” (lk 45), Siberi prikaas ei ole “Siberi osakõõnd” ja djakk pole “riõõigisekretõõr” (lk 53, 57). Pole põõris tõõpne kõõnelda evangeeliumitekti traditsioonide omavaheliste lahõõnevuste puhul nimelt “luteri piõõibli” eripõõradest kirikuslaavi piõõibli suhtes (lk 80). “Funt” on eesti keeli “nael” (lk 71), *tajna* pole mitte “salajus” (lk 155, 156), vaid siin “mõõsteerium” võõi koguni “sakrament”. Avvakum ei nimetatud 1648.–1649. aastal õõlempreestriks mitte Jurjev-Põõlõõskisse Kolokõõša jõõe ääres (lk 44), vaid Jurjevets-Põõvolõõskisse Volga ääres. Välõõjõõat-

temärk lk 132 on eksitav, sest ei puutu Avvakumi teksti. Venekeelsed bibliograafilised kirjed on esitatud järjekindlusetus ja ebatäpse transliteratsioonis, samuti jätab kohati soovida viidete täpsus.

Tegelikult on Triin Partsi tõlge muidugi õnnestunud ja lugemisväärne, eelnevatest märkustest hoolimata. Tõlge on sisult täpne ja annab hästi edasi Avvakumi sisemisest veendumusest pakatavat, kiriku- ja kõnekeelt kombineerivat stiili. Kavalpea Jumal (*blagohitryže bog*, lk 143) saadab talle küll kannatusi, kuid Tõde kuulub temale ning selle kuulutamises jutustades seab Avvakum end prohvetina Kristuse ja apostlite kõrvale. Ta on võitlev vaimulik, kes muu hulgas kirjutas 1676. aasta paiku tsaar Fjodorile, et ta oleks valmis kas või ise raiuma tükkideks koer Nikoni ja uuekombelised, nagu prohvet Eelija raius tükkideks Baali prohvetid,¹ sest see poleks mitte patt, vaid püha tegu. Veel enam, ta kuulutas, et lahkunud tsaar Aleksei Mihhailovitš viibib põrgukannatustes, nagu Avvakum oli Lunastaja käest teada saanud.² Kirjutada iga-sugust etiketti eirates Venemaa valitsejale, et selle isa, õigeusklik tsaar, ei ole pälvinud lunastust, näitab hästi, et Avvakum ei olnud valmis kokkuleppeks: õndsakstegev usk saab olla ainult üks ja ainuke, sellelt teelt hälbinud peavad süüdistama iseennast.

Tagakiusamise eest põgenesid vanausulised, Avvakumi järelkäijad, Põhja-Venemaale, Siberisse, Poola-Leedu alale ning Karjalasse ja Liivimaale. Peipsi-äärsete vanausuliste kaudu on Avvakumi elulool nüüsi otsene side ka Eesti ajalooga. Ehk pakub huvi seegi, et ise kaheksateist aastat vangilaagris ja asumisel veetnud mees, kes 1966. aastal avastas, et Serpuhhovist tema kätte jõudnud vanavene koodeks sisaldab Avvakumi eluloo ühe redaktsiooni autograafi, oli Ivan Nikiforovitš Zavoloko (1897–1984), Läti ja üldse Baltimaade vanausuliste juhte ning nende ajaloo jäädvustajaid ja uurijaid. Tema väljaandel ilmus 1927–1933 Riias vanausuliste ajaloole pühendatud ajakiri *Rodnaja Starina*, mis sisaldab palju materjale Peipsimaa kohta. Lõpuks, Avvakum kirjutas üle kaheksakümne teose, millest küll mõned pole säilinud – ja ta polnud kaugeltki ainus vanausuline kirjamees. Eesti kultuurile on vanavene ja vanausu kirjandusest küllaga vahendada. Avvakumi elulugu lõpeb üleskutsega pihiisale Jepifanile jutustada oma võitlustest ja üleelamistest, mis mõjub lausa reklaamina. Koos Avvakumiga hukatud Jepifani autobiograafia on säilinud, on korduvalt publitseerituna huvilistele kättesaadav ja sisaldab nii ülempreestri poolt lugejale töötatud kui teisigi huvitavaid juhtumisi.

¹ 1 Ku 18.20–40.

² Pamjatniki literatury Drevnej Rusi. XVII vek. Kniga 1. Moskva, 1988, lk 538–539.

KALEIDOSKOOP

Mardi Valgemäe Eesti barokk?

Lõuna-Itaalias, Napolist mõnikümmend kilomeetrit ida poole, paikneb Avellino linna läheduses asuval mäel Montevergine mungaklooster. Mäejalale 18. sajandi esimesel poolel ehitet kloostri ülema ehk abti talvepaleed kaunistavad mitmesugused ebakorrapärased arhitektoonilised ilustused. Näiteks matkivad sealsete kaar-akende kurvid viulite, tšellode või kontrabasside kõlaavade kõrval asuvaid nõgu-said kõverjooni. Aknad ise jäljendavad keelpillide geomeetriat veel sellega, et nende sümmeetria piirdub horisontaalsusega. Vertikaalselt on nad allpool tüseda-mad ja kumeramad kui üleval. Kontra-bassi kuju ja kõverused ilmnevad ka hoo-ne välisseinte kontuuris – silmanähtavalt, kui vaadata palee üldplaani.

Sellised rokokoolike nüanssidega hi-lisbaroksed korrapäratused meenusid jälgides (oktoobris 2000) Eestimaa esi-induslikemas barokkpalees Mati Undi näidendi “Vaimude tund Kadrioru lossis” esietendust. Tarbetu teabega nuheldud pealtvaataja mõtted ei põiganud põhja-maisest sügisest Vahemere-äärsesse päike-sepaistesse mitte igavusest ega hajameel-susest. Otse vastupidi! Tükk ise, Viire Valdma ja Guido Kanguri näitlemine ning Undi enda lavastus osutusid igati mee-lepäraseks. Montevergine abti talvepalee aknad meenusid vist seepärast, et vaata-mata modernistlikule dramaturgiale ja

minimalistlikule lavapildile sisaldas eten-dus mõningal määral (kujutletava?) ba-rokkteatri sugemeid. Ja seda tänu mitte ainult äsja renoveeritud Kadrioru lossile või esitatu üldisele elegantsusele, vaid ka näidendi tekstis korduvalt esinevaile keerdjoonelisile kujundele ning eriti tüki tegevusse diskreetselt sobitatud kontra-bassile.

Barokkajastu arhitektuuri, kunsti, teat-rit ja muusikat ühendas matemaatika, täpsemalt öeldult geomeetria. Renessansi stiilipuhtuse ja lihtsate ning selgete vor-mide asemel eelistati tollal kompleks-sust, ebaühtlust ja korrapäratust. Kui ümber sõnastada Tolstoi “Anna Karenina” kuul-sat avalauset õnnelikest ja õnnetuist pe-rekondadest, siis kõik korrapärased kee-ritsad on ühtemoodi, aga iga korrapäratu keerits erineb oma korrapäratuses – ning osutub seega enam huvipakkuvaks, nagu tänapäeval näiteks DNA-d märgistav biheeliks või, juba varajastest aegadest saadik, teokarp.

Undi näidend põhineb peamiselt prantslase Gaston Bachelard'i “Ruumi-poetika” tekstil, mis oligi küps lavaliseks debüüdiks oma tiheda teatrimetafoorika tõttu. Ent kõige sagedamini esinevaks võtmesõnaks selles teoses osutub “geo-meetria”. Peale selle pühendab Bachelard terve peatüki spiraalsele teokarbile. Kee-ritsaid, eriti keerdsambaid, kohtame pii-savalt barokkarhitektuuris ja -skulptuu-ris. Viimase musternäiteks olgu G. L. Bernini baldahiin Rooma Peetri kirikus.

Barokkarhitektuuri keerdsambaid kutsuti Saalomoni sammasteks, sest arvati, et just selliseid sambaid kasutasid iisraellased oma iidse templi ehitamisel ning et need matkisid tammepuu tüve, mis seostub Vanas Testamendis Jehoova käsuõpetusega (Jos 24.26). Pole siis ime, et Bernini eelistas keerdsambaid. Samuti kaunistavad miniatuursed Saalomoni sambad siin ja seal altareid (ning esinevad isegi tole-aegsete kahuritorudena). Teokarbile sarnanevat keeritsat kohtame juba klassikalises ehituskunstis spiraalselt rullis joonia kapiteeli voluudina. Kuna tavalise sirkliga ei ole lihtne projekteerida teokarbi keeritsat, kasutati barokkajastul joonia voluutide vormimisel merekarpe. Et korrapäratute keeritsatega tegeles nii teadus kui ka kunst, kinnitab analüütilise geomeetria rajaja filosoof René Descartes'i selleteemaline keskustelu muusikateoreetik Marin Mersenne'iga aastal 1638.

“Vaimude tund” tõi Bachelard'i mõtisklused kokkuvõtlikult ja dialoogi vormis Kadrioru lossi ehtsalt barokses saalis istuva publiku ette. Valdma ja Kanguri poolt kord hingestatult, kord irooniliselt esitet repliikide seast kostis aeg-ajalt viiteid nii matemaatikale (“Kus peaks olema meie eluase selles intiimses geograafia draamas?”) kui ka teokarbile. Seoses viimasega nihkus jutt “köverasse labürinti”. Sellenimelisi keerdkäike tunti juba vaa-raode Egiptuses, rääkimata muistsest Kreetast. Keskajal ilmusid nende skeemid katedraalide põrandaisse. Tegelikke labürinte kerkis nagu seeni pärast vihma aristokraatide aedadesse peamiselt barokkajastul.

Nappide rekvisiitidega lavastusele Undi

poolt lisatud silmapaistev punane lõngakera võiks seega haakuda Kreeta labürintiga (Ariadne lõng), aga tekst seob selle lepatriinuga ning mingi muu tähendusega. Bachelard ei peatu pikemalt sellel putukal. Undi tekstist võib ent otsida poliitilist allegooriat:

HÄARRA: ...minevik...teeb ennast päris väikeseks nagu see vana hirmunud lepatriinu...[ellips originaalis, M.V.] see mineviku sümbol!Aga äkki – oo! (*Lepatriinu tõuseb lendu.*)

DAAM: Kui hästi ta varjas oma lennuvõimet, see punase elu maine kera!

Küünlavalgus viis meid tagasi veelgi kaugemasse minevikku, aga näidendi kontekstis oli see torm, mis kustutas elektri. Barokkajastule esines “Vaimude tunnis” vähemalt neli vihjet: 17. sajandi lulkud, Charles Perrault’ “Sinihabe” (1697), “kartesiaanid” ehk Descartes'i jüngrid ning allakirjutanule tundmatud “Diafoiruse kõited hollandlaste privileegidest”.

Ent Diafoirused, isa ja poeg, on arstide paroodiad Molière'i viimases näidendis “Ebahaige” (1673). Visuaalselt osutusid mõjuvaiks peale lossiinterjööri veel näitlejate õhturiietus ning korrapäratuid keeritsaid meenutavad siksakilised käigud. Muusikaliselt viitas barokkile, mille uueks ja võimsaks kunstivormiks kujunes 16. sajandi lõpul Itaalias loodud ooper, stiliseeritud, pool-humoorikad katsed laulda retsitatiive või aariaid ning proovida 17. sajandi Prantsusmaal sündinud balleti põhisamme.

Muusika kasutamine oli ilmselt Undi

enda idee. Bachelard sellega ei tegele. Ta nimetab vaid “kajade geometriat” ja paaril korral “heli”.

“Vaimude tunni” etendusele lisas vajaliku annuse teatraalsust kolmanda osalisenä esinev pikas kleidis instrumentalist. Lea-Liisbet Peterson improviseeris kontrabassil küll enamus aega klaasustega seinaga taga, ent aeg-ajalt tuli ta sealt koos oma pilliga (millest sai kontrabass alles 16. sajandil) “lavale”. Seal sekkus ta vahetevahel miimika ja kehakeelega, aga ka

vastava rütmiga muusikaga näitlejate tegevusse. Muusika ise osutus (välja arvatud muidugi “Ema südamel” esitamine) korrapäraselt abstraktseks, ent selle tõusud ja mõõnad rääkisid meiega, selle toon ja tempo haakusid sageli tekstiga ning – kõige olulisemalt – selle olemasolu andis etendusele dramaturgilist sügavust. Vähemalt ühe pealtvaataja mõtted (või ettekujutuse) mängis Peterson oma kurvilise kontrabassiga kiiresti barokkajastu miljöösse.

LEO LUKS

Enne Nürnbergi protsessi filosoofia üle: paar konstruktiivset kommentaari

Kunstipärane liialdamine, mõne nähtuse arendamine koomiliseks groteskiks on paroodia lahutamatu osa ja seega vahe relv satiiriku käes. Arvan, et filosoofia samastamine fašismiga Jüri Eintalu poolt *Vikerkaares* (2002, nr 8/9) oli õnnestunud nali. Paraku näitab kurb kogemus, et paljud inimesed ei saa naljast aru ning haaravad kinni paroodia poolt tekitatud liialdusest endast, selle asemel et keskenduda parodeeritavatele probleemidele. Üritan siin üksnes ennetada müra, mis võib tekkida Eintalu poolt filosoofiale (ja kogu teadusele) külge kleebitud sildi ümber ning püüan käsitleda tema poolt püstitatud probleeme konstruktiivselt. Kuigi üritan vältida kitsarinnalisust, keskendun oma eriala ja isiklike kogemuste tõttu teaduse "fašistlike" elementide üle arutlemisel siiski filosoofia kui mõtteviisi ja ülikooli kui institutsiooni vaatlusele. Kuna olen teadlik ohtudest, mis kaasnevad intellektuaali seisukohavõttudega avalikes küsimustes, siis soovitan lugejale juba ette: lugege naljaga pooleks, kuid siiski surmotsiselt!

Kust king tegelikult pigistab – erinevused filosoofia ja fašismi vahel

Eintalu rõhutab oma artiklis teaduse

fašistliku loomuse paljastamisel kahte pattu:

a) teadlaste ja teadusinstitutsioonide korporatiivsus;

b) teadlaste dogmaatilisus ja fanaatilisus (vt lk 90–92).

Just teine patt on permanentsest esil filosoofias, eriti metafüüsikas, mis oleva terviku järele küsides kipub võtma radikaalselt absolutistlikke seisukohti. Kindlasti on need kaks aspekti omavahel seotud: fanaatikud kalduvad teistest sagedamini looma korporatiivseid sekte või liituma mõne varemlooduga. Eintalu omistabki teadusele mõlemat pattu läbisegi, kasutades argumentidena kordamööda nii inimlikke-psühholoogilisi kui teoreetilisi seletusi. Arvan, et kõnealuseid nähtusi peaks vaatlema siiski eraldi, mitte paratamatult kokkukuuluvatena, nagu Eintalu artiklist võib mulje jääda. Võib esineda korporatiivsust ilma fanaatilisuseta (näiteks kainest arvestusest, vrd astumine parteisse ilma selle ideoloogiat jagamata) ning fanatismi ilma korporatiivsusest (usklik erak). Siiski ei sooviks ma laskuda arutlusse, kas üks nähtus põhjustab teist ja kuidas. Lähtun lihtsalt eeldusest, et Eintalu toob piisavalt näiteid nii korporatiivsuse kui fanaatilisuse esinemise kohta teaduses.

Eintalu samastab teaduse fašismiga analoogia kaudu. Kuigi ma ei usu, et loogika oleks kõigi eluvaldkondade kohtukoda, on ta siiski normatiivse arutluse osa.

Eintalu normatiivne arutus põhineb aga tuntud väärsüllogismil:

inimesel on kaks jalga
jaanalinnul on kaks jalga
inimene on jaanalind (?)

võrdle:

teadus on korporatiivne
fašism on korporatiivne
teadus on fašism (?)

Samastamine analoogia abil oleks aksepteeritav, kui korporatiivsuse ja sallimatusse koosinemine oleks üliharuldane, kuid minu arvates esineb seda kombinatsiooni kõigis eluvaldkondades alates jalgpallifännidest ja lõpetades maffiaga. Klannikuuluvusega käib paraku alati kaasas tõrjuv hoiak "teiste" vastu ja enesekriitika osaline kängumine, nii et spetsiifiliste fašismi tunnuste (nt rassismi, vt lk 97) vaba omistamine teadlastele jääb väheveenvaks. Ka ei ole teadus minu arvates erinevalt fašismist *totaalselt* sallimatu ja korporatiivne – seisukoht, et iga teaduslik dispuut on pelgalt näitemäng, viib meid juba Baudrillard'i simulaakrumi-ontoloogiast või paranoilise vandenõuteooriani. Võrreldamatud on teaduse ja fašismi repressioonid alistumatute suhtes: esimene tõukab sind äärmisel juhul kogukonnast välja (milline mehhanism toimib jällegi kõikides inimgruppides), teine hävitab aga füüsiliselt. Vältimaks asjatuid poliitilisi kirgi loobume eelpooltoodud kaalutlustel teaduse samastamisest fašismiga ning asu-

me põhiküsimuse juurde: korporatiivsus ja dogmaatilis-fanaatiline sallimatus teaduses (filosoofia näitel).

Mida teha?

Eintalu kirjutamisstiili iseloomustab radikaalne kriitika ning konstruktiivsuse puudumine.¹ See jätab mulje kas lootusetust pessimismist või siis pelgast intriigitsemisest. Meenub eestlaste hulgas levinud hoiak poliitika suhtes: pole mõtet midagi teha, sest niikuinii "tehakse ära". Kuid üritame mõelda, äkki annab asja parandamiseks hoopis ise midagi ära teha?

Alustame väärtusotsustusega, et liigne korporatiivsus ja fanatism on halvad. See otsustus põhineb pluralismi ja avatud ühiskonda pooldaval ideaalil, mida poliitilis-majanduslikes terminites võiks nimetada liberalismiks. Olen kaugel arvamusest, et liberalism on imerohi kõigi ühiskonnaprobleemide lahendamiseks või et on võimalik luua avatud ühiskonda, kus korporatiivsus ja korruptsioon oleksid välistatud. Liiga palju liberalismi võib olla sama halb kui liiga palju korporatiivsust. Nii nagu ühiskonnast tervikuna, ei saa ka ülikoolist korporatiivsust välja juurida. Idee absoluutselt ilma korporatiivsusetta kogukonnast on utoopiline nagu ka idee *täiesti* objektiivselt ja eelarvamusvabast ametisemääramisest ülikoolides.

Teadustele ja filosoofiale on igiomane fanatismi kalduv hoiak ja muutused saavad tulla ainult teadusest endast, mõtteviisi muutumisest. Populistlik fašistiks sõimamine siin ei aita. Eintalu süüdistab teadlasi valikulises skeptsismis oma vas-

¹ Vt ka tema artiklit "Kas Eestis leidub kasvõi üks ülikool?" (*KesKus*, juuni, 2002, lk 15).

taste suhtes (lk 95), kuid on selge, et absoluutne avatus kriitikale oleks absoluutne skeptitsism ja välistaks mis tahes diskursuse ja kommunikatsiooni.

Realistlik eesmärk oleks seega korporatiivsuse ja sallimatuse *vähendamise*, mitte kaotamine. Üheks võimaluseks on muidugi korporatiivsuse lõhkumine sunniviisiliselt, käsu korras. Kuid sellest üksi ei piisa, sest teadlaskond kaitseb oma akadeemilist iseseisvust ning paralüseerib enamiku katseid süsteemi avatumaks muuta. Pealegi mängib pärssivat rolli Eesti väiksus: mitte ainult ülikoolid, vaid kogu ühiskond on suisa okselejavalvalt korporatiivne. Kui siiski olla optimist ja välistada võimalus, et kogu jutt avatusest on üksnes ideoloogiline müüt – korporatiivne sõltuvus oleks seega meie pärisosa, siis on selge, et tuleb otsida vahendeid, mis muudaksid teaduselu *seestpoolt*.

Ajalugu näitab, et teadlaste tuleriidale saatmine ei aita fanatismi vastu. Vaja on seda, mida Kuhn nimetab uueks paradigmaks. Kui tahame paradigmat muuta, tuleb meil paradoksaalsel kombel vana paradigma läheduses püsida. Akadeemilist elu ei muuda paremaks see, kui me korporatiivsuse peale vihastades põllumeheks hakkame. Metafüüsika fanatismi dekonstrueerides tuleb püsida selle piiril, nagu pani tähele juba Derrida².

Piirilpüsimise ohud

Juba Antiik-Kreekas teati, et inimene asub pidevas ohus oma piire ületada. Kui me tahame midagi olulist muuta, kasvab see oht plahvatuslikult. Minna uute mõtetega

dogmade vastu võrdub pideva balansseerimisega köiel – kusjuures pole teada, kui sügav kuristik all lasub. Toon esile paradigma piiril püsiva kriitika ohud:

1. Dissidentluse oht. Astudes süsteemi vastu, asetame ennast musta nimekirja ja korporatiivsed ringkonnad hakkavad meile kaikaid kodaratesse loopima. See võib arenenud ringkäenduse korral pädida väljalangemisega süsteemist – teaduse puhul tuleb meil sel juhul uus elukutse leida. Filosoofi dilemma ei ole minu arvates nii tõsine kui mõne täppisteadlase oma, kes vajab teadlasena tegutsemiseks juurdepääsu laboratooriumidele. Geenius saab töötada ka üksi – tõsi küll, keskmiselt andekas filosoof vaevalt ennast hobi korras üles töötada jõuab.

2. Oht korrumppeeruda. Selleks et akadeemilist elu reformida, on vaja seda tunda, seega peame ise sellega seotud olema. Igal sammul pannakse meie revolutsioonilisus proovile, mässitakse meid üha uutesse korporatiivsetesse sidemetesse. Kust läheb lubatava kompromissi piir? Sellele küsimusele ei saa üldistavalt vastata, nagu ei saa ka öelda, kui palju korporatiivsust ja fanatismi on akadeemilises elus optimaalne.

3. Oht langeda äärmuslikku kriitikasse või muutuda reformimise käigus ise fanaatikuks. See on tegelikult tõsiseim.

Kuid oletame, et meil on loomuoast vaistu piiridel püsida. Nüüd tuleks valida relvad võitluseks dogmatismi vastu.

Narrimütsiga tuuleveskite vastu

Kui meie võitlus korporatiivsusega tahab

² Vt J. D e r r i d a, Positsioonid. Tallinn, 1995, lk 15.

olla enamat rebase kurtmisest hapude viinamarjade üle ning meie sõda fanatismi vastu pole ristisõda, siis on selge, et kõik vägivaldsed vahendid on *status quo* muutmiseks sobimatud. Sobivad relvad leiame osavaima dogmatismi vastu võitleja Voltaire'i arsenalist. Nagu ikka, algab maailma muutmine iseendast: loobume fanaatiku maskist ja tõmbame pähe ironisti³ narrimütsi. Tuletame meelde, et Kuhni järgi muutub iga uus paradigma peagi dogmaatiliseks. Kuid radikaalse pluralismi paradigma peaks olema eriline, kuna ta töötab relativismi paradoksi sees – seades igal hetkel ratsionaalsust ennast kahtluse alla, teda siiski lõplikult hävitamata. Heitkem siis nalja nii dogmade kui ka eneste üle. Vaatame, kuidas võiks õnnestuda nali metafüüsilise fanatismi ja korporatiivsuse kulul.

1. *Fanatismi vastu*. Nietzsche on kirjutanud: “Suured asjad nõuavad, et neist vaikitakse või suurelt räägitakse: suurelt, see tähendab küüniliselt ja süütult.”⁴ Meile ei meeldi metafüüsilise traditsiooni fanaatiline paatos? Väga hea, siis naergem selle üle – vihane süüdistamine ja nõiajaht ei aita! Alustame *endast* ja üritame mittedogmaatiliselt filosoferida, ja mis veelgi tähtsam: kui töötame õppejõuna, siis mittedogmaatiliselt õpetada. Õpetada nii, et meie hoiakud filosoofia suhtes ei domineeriks, et isegi meie pluralistlik dekon-

struktsioon poleks ainuvaldav, vaid tudengil oleks võimalus ka fanatismi tee valida – see on tohutult raskem kui kirjutada mõni nihilistlik uurimus. Enamik inimesi eelistab küsimustele vastuseid, kuid metafüüsilist traditsiooni kahtluse alla seades ei tohi me vastuseid anda – ka kõik postmetafüüsilised paradigmad (uuspragmatism, Heidegger) olgu välistatud. Õpetajana oma õpetussõnu relativeerida – see on peaaegu kaelamurdev ülesanne. Kui suudame arendada pluralistlikku diskursust – Nietzsche järgi *rõõmu mõttetusest* – nii, et õpilased laiali ei jookse, alles siis on meil õigus metafüüsilise mõtlemise peale üleolevalt vaadata. Ja igal sammul varitseb meid oht tagasi fanatismi langeda.

Tegelikult ei ela me ju keskajal: metafüüsika-kriitika on juba üle sajandi olnud rohkemal või vähemal määral aktsepteeritav filosoferimise viis. Enam pole tarvis Zeusina metafüüsika-titaanide vastu tõusta, vaid võib kasutada hoolauana Nietzschet, Derridad, Feyerabendit, Rortyt jne. Filosoofias on fanatismi naeruvääristamine tohutult lihtsam kui täppisteadustes, on ju filosoofil kasutada kogu tavakeele rikkus, mis võimaldab suhteliselt valutult murda välja terminoloogilisest formalismist.

2. *Korporatiivsuse vastu*. Kui oletada, et korporatiivsus sõltub fanatismist, siis

³ Mõiste on laenatud Richard Rortylt – vt R. R o r t y, Sattumuslikkus, ironia ja solidaarsus. Tallinn, 1999. Ironist on inimene, kes ei otsi fanaatiliselt vastuseid filosoofia lahendamata tutele probleemidele, vaid suhtub nendesse “naljaga pooleks”. Tuleks täpsustada, et ironist ei pea olema veel liberaal (kuigi Rorty määratleb end liberaalina) ning käesolev kirjutis ei ole valimatu liberalismi kiidulaul.

⁴ F. N i e t z s c h e, Sämtliche Werke: Kritische Studienausgabe in 15 Einzelbänden. München; Berlin; New York, 1988. Kd. 13. Fragment 11[411].

peaks pluralistliku paradigma juurutamine viima ka fanatismi järeltule kummutamiseni. Kuid see on liialt naiivne seisukoht: arvan, et korporatiivsus töötab struktuuri ja ahvatlusena mis tahes maailmavaate puhul. Kui oletada, et poliitika on lootusetult korrumppeerunud, siis pole ka lootust väljastpoolt tulevaks muranguks. Kuid just ülikoolide iseseisvus võib olla korporatiivsuse vähendamise šansiks, eeldusel, et leiame veel teisigi “narrimütsiga ironiste”, kelle jaoks omakasu ja mugavus primaarsed kriteeriumid ei ole. *Mitte võtta asju liiga tõsiselt* – see põhimõte peab filosoferimisest praktilisse ellu jõudma. Toetagem siis tervendavat konkurentsi kõrgkoolide vahel – ka siis, kui on karta, et meie tööd andev õppeasutus selle tulemusena välja sureb. Kasutagem oma isiklikku võimu mahhinatsioonide naeruvääristamiseks. Pole õige oletada, et meie ironistihoiak jätab meid tingimata kõigest akadeemilistest võimupositsioonidest kõrvale. Teadus ei ole tootalne ringkaitse, olen kohanud akadeemilises elus teisigi otseütlejaid (muidugi ma ei tea, milline on nende positsioon kuluaarides). Ja kui me otsustamise tasandil ei suudagi midagi ära teha, siis jääb ju veel võimalus meedias lärmi lüüa, vältides seejuures väiklast õelutsemist ja rääkides *asjast*. Väga asjalikke ettepanekuid akadeemilise verepilastuse tõkestamiseks on teinud Rein Taagepera⁵ – kas olete neid juba oma osakonna noorte teadlastega arutanud? Ainult et siin peitub iga

võitluse paradoks – asjaolude muutmiseks on vaja kaasvõitlejaid, peame asuma korporatiivsete tunnustega struktuuri sisse!⁶ Ehk ei peaks piirduma üksnes ülikoolide korporatiivsuse analüüsimisega, äkki annab ärgitada meediat ja ühiskonnateadlasi tõusma kõrgemale üksikute skandaalide jahtimisest ning jõuda lõhede asjaliku ja detailse kirjeldamiseni meie korporatiivse reaalpoliitika ja kõlavate ideoloogiliste programmide vahel? Just sellistele protsessidele peaks korporatiivsete suuraudadeta intellektuaal kaasa aitama.

Kas oleme valmis loobuma ausa akadeemilise konkursi nurjamisest ka siis, kui kõne all on meie ametikoht ja konkurendi näitajad paremad? Kui ei ole, siis pole alust ka teisi korporatiivsuses süüdistada. Iga võitlus nõuab valmisolekut eneseohverduseks. Ja niisama suusoojaks tänitada ei ole mõtet.

⁵ Vt nt R. Taagepera, Saksa sahtlid ja ameerika redelid. *Akadeemia*, 2000, nr 7, lk 1462–1471.

⁶ Dekonstruksiooni dialektilist sõltuvust struktuurist rõhutas juba Derrida.

JÜRI EINTALU "Fašismist" kui terminist (Vastuseks Leo Luksi kriitikale)

Filosoof Leo Luks kirjutab, et ma tegin nalja ja et tema kaitseb mind väärarvamuste eest. Jah. Keegi Osiander kirjutas Galilei teosele sissejuhatuses stiilis: "Maa tegelikult ei liigu. Galilei tõestas vaid seda, et fiktsioon maa liikumisest aitab astronoomilisi arvutusi hõlbustada." Me võime vaid kujutleda, kuidas Galilei inkvisitsioonikohtus mõõnis: "Maa tegelikult ei liigu. Ma tegin ainult nalja..."

Kui ma õigesti aru sain, siis võrdleb Luks mind Voltaire'iga. See on suurim au, mis mulle kunagi on osutatud. Kuigi ma ei mõista, miks on Voltaire'i pähe pandud narrimüts. Igatahes on parem kanda narrimütsi kui olla narr. Need enda arust tõsised filosoofid, kes peavad Voltaire'i pealispindseks esseistiks, on kahtlemata narrid. Ja parem on olla narr kui need inkvisiitorid, kelle vastu Voltaire võitles. Ja miks mitte võrrelda Russelliga, pannes talle selga triibulise vanglarüü?

Luks leiab, et ma olen teinud loogikavea: teadus on korporatiivne; fašism on korporatiivne – järelikult teadus on fašism. Säärane järeldus analoogia põhjal pole range. Paraku teeb selle loogikavea pigem Luks ise. Ta näib eeldavat, et ma sõiman. Nähtavasti arvab ta, et kasutan sõna "fašism" sõimusõnana. Niisiis: "Tavaliselt olen ma kuulnud sõna "fašism" kasutatavat sõimusõnana. Eintalu ütleb teaduse kohta, et teadus on fašism. Järelikult Eintalu sõimab teadust." Selline järeldus analoogia põhjal ei ole tõsiskindel. Parimal juhul on selline järeldus tõenäo-

line. Niisiis korrektsem oluks kirjutada: "Tõenäoliselt Eintalu sõimab teadust." Kuid sõna "fašism" kasutatakse ka terminina, mille tähendust fašismi uurijad on püüdnud defineerida. Ja oma artiklis olengi ma lähtunud mulle kättesaadavatest fašismi definitsioonidest.

Kahtlemata on Luksil õigus, kui ta kirjutab, et teadus pole ainukene korporatiivsusele kalduv institutsioon ühiskonnas. Ja ma polegi väitnud, et ta seda oleks. Ma lähtusin Kuhni teadusfilosoofiast. Kuhni järgi on teadus *olemuslikult* korporatiivne, korporatiivsem kui näiteks kunst. Samuti lähtusin Feyerabendi ideedest. Feyerabendi mõte, et teadus on see kirik, mis kaasajal on kõige mõjuvõimsam, on kahtlemata tõsi. Lõpuks mainigem või sedagi, et nii kommunistide kui natside ideoloogia lähtus saientismist – teaduskultusest. Näiteks: marksistid arvasid ju, et tänu kaasaja tehnoloogia kõrgele tasemele on lõpuks ometi võimalik rajada õiglane ühiskond.

Luks kirjutab, et teaduslikud diskussioonid on sageli mõistlikud. Nähtavasti ei erista Luks paradigmasisest vaidlust ja paradigmadevahelist vaidlust, nagu eristas Kuhn. Nii või teisiti, kui minu artikkel ja Luksi reageering peaksid olema osake teaduslikust diskussioonist, siis kahtlemata Luksi reageering osaliselt kinnitab minu väidet, et teadlased sageli vassivad. Mul polnud mahti oma artiklis mainida argumenti nimega *argumentum ad hominem*. Ma kahtlustan, et selline argument on nüüd käigus, kui loen Luksi kirjutisest, et keegi (nähtavasti mina) viiriseb. Karta on, et kui Albert Camus oluks eestlane ja kirjutatuks siin romaa-

ni "Katk", ilmunuks mõni eestikeelne kommentaar, et tegemist on elus pettunud nohikuga, vms.

Luksi enda positiivsed ettepanekud räägivad ju ka peamiselt raskustest. Samuti ei loe Luks minu artiklist välja positiivseid ideid. Mida ma soovitasin? Võrrelge teadusinstituutide funktsioneerimist religiooni, äri, poliitika ja spordi funktsioneerimisega. Mõtelge sotsiaalse epistemoloogia terminis: millised reeglid ja instituutid on tegelikult ratsionaalsed ja mille jaoks? Teadusfilosoofidele tegin ettepaneku uurida formaalsete normide tegelikku funktsioneerimist teadusühiskonnas.

Aga miks peaksid "positiivne" ja "teadus-uskne" olema sünonüümid? Miks

mitte püüda inimkonda teaduse eest päästa? Luks ei maini minu geenitehnoloogia-teemat. Kas see on tõesti nii enesestmõistetav, et näiteks roheliste liikumine on sõim ja virisemine?

Oma artiklis ei kritiseerinud ma mitte metafüüsikat kui niisugust, vaid metafüüsikutele iseloomulikku *elitismi*, nende veendumust, et nad on millegipoolsetest teistest filosoofidest ja teadlastest oluliselt paremad.

Ja kindlasti kirjutasin ma oma artiklis, et piirideta kriitika on irratsionaalne. Paljus olen Popperi vaateid kritiseerinud, seepärast on rõõm tõdeda, et Luks minu vaadetega nõustub, kuigi tema kirjutisest võib jääda mulje, et ta vaidleb mulle vastu.

Ajakiri "Vikerkaar", Tallinn, Eesti

Austatud juhtkond,

tahaksime selle kirjaga väljendada oma pahameelt ja nõrdimust seoses teie ajakirjas avaldatud pildiga (autor Peeter Allik), millega rünnatakse ülemaailmselt tunnustatud inimlikke väärtusi.

Teie ajakiri ilmub riigis, mis soovib ühineda Euroopa Liiduga ja täidab niisiis ülima täpsusega neid norme, mida nõuab tsiviliseeritud ja demokraatlik maailm, kus austatakse meie tsiviilühiskonda kuuluvate rahvaste kultuuri, traditsioone ja kombeid. Seda teades on raske mõista, kuidas ja millistel põhjustel võisite teie sellisel äärmiselt vulgaarsel ja põhjendamatul moel esitleda oma riigi kodanikele kasaka kaju.

Võttes arvesse juhtunu tõsidust, uurib kõiki kasakate ühendusi esindav Lõuna-Ameerika kasakate kogukond võimalusi esitada Euroopa Kohtule ametlik hagi seoses solvanguga ja kasakate rahva mainele tekitatud moraalse kahjuga, mida toob kaasa nimetatud pildi avaldamine "Vikerkaare" lehekülgedel ja mille eest olete vastutavad teie.

Meie ühenduse nimel nõuame teilt kiiremas korras selgitust ja avalikku vabandust "Vikerkaare" juhtkonnalt, samuti nõuame, et rakendataks asjakohaseid sanktsioone isikute vastu, kes kannavad vastutust selle kõlvatu pildi ilmumise eest teie infokanalis.

Lugupidamisega

Ruslan Gavriloff, Lõuna-Ameerika Kasakate Liidu esindaja
Santiago de Chile

Hr. Väljataga

Kõikide Eesti Vabariigis elavate sünnipärase kasakate nimel avaldame sügavat murelikkust ja mittemõistmist seoses P. Allika sünnitise ilmunisega Teie ajakirja nr. 8–9 / 2002 esikaanele, kus on kujutatud loomulikke vajadusi ajav Nõukogude armee ohvitser. Kui mitte pildi nimi “Kusev kasakas”, ei oleks keegi põlistest kasakatest isegi aimanud, et autor pidas silmas nimelt meie uhke ja paljukannatanud rahva esindajat. Sellise sündsusetuse autorit, meie arvates, võisid alt vedada kas teadmatus või vaimne puudulikkus.

Kasakad – see on keerulise etnogeense ja iseseisva teadvusega rahvus, kes elavad iidsetest aegadest Doni, Dnepri, Uurali ja Tereki stepides. Krimmi khaanide pidevate sõjaliste tegevuste tagajärjel, küll Türgi, küll Moskvaga, ei suutnud kasakad välja võidelda oma iseseisvust. Pärast kasakate maavalduste ja kodakondsuse vene tsaari alluvusse minemist, allutati tasapisi kasakad sõjalise ühiskonnakorralduse raamidesse, vaatamata sellele et kasakad enam kui üks kord, relvaga käes, kaitsesid oma iidseid kombeid. Pärast 1917. aasta revolutsiooni elasid kasakad üle ennenägematu genotsiidi. Sverdlovi poolt 1919 välja antud kasakluse täieliku hävitamise dekreediga

Toimetuselt

Vastuseks kasakaorganisatsioonide kirjadele (vt ka *Vikerkaar*, nr 10, lk 127) kinnitame, et 8/9 nr-i esikaanel Peeter Alliku pilti reprodutseerides ei soovinud me kedagi solvata, ja kahetseme siiralt, et mõ-

lemusena kaotati 80% meessoos esindajatest. Nad kas hukkusid, relv käes, võideldes jumalavallatu võimu vastu, lahkusid emigratsiooni või saadeti jõuga välja kodukandist. Samuti ei kutsutud kuni 1936. aastani kasakaid Punaarmee ridadesse – nii väga kartsid bolševikud meie eisisasid. USA on ametlikult ära märkinud kasakaid ka oma NSVL allasurutud rahvaste nimekirjas.

Meie päevil tugevneb side kõigi kasakate kaasmaalaskondade vahel üle terve maailma, et tagada nii meie omapärase kultuuri kui kogu rahvuse säilimine. Eestis elunevad kasakad mõistavad suurepäraselt, milliseid raskusi on 20. sajandil eesti rahval tulnud üle elada. Seetõttu on seda arusaamatum, millistest motiividest kantuna paigutatakse sündsusetuid maalinguid ajakirja esikaanele, millist antakse välja Eesti Vabariigi Kultuuriministeeriumi toetusel. Tahaks väga loota, et selle põhjuseks oli ajakirja toimetuse teadmatus ja kasakate ajaloo ning kultuuri halb tundmine, aga mitte Teie töötajate vaimne küündimatus. Kommenteerida P. Allika “loomingut” peame eba-äärikaks toiminguks.

Eesti Kasakate Kaasmaalaskonna juhatuse esimees E. Šein.

Eesti Kasakate Kaasmaalaskonna juhatuse liige S. Leonov.

ned inimesed on end siiski solvatuna tundnud.

LUULE

Andersson, C. *Brüssel on kuulus...; *Ma lähen läbi metsa...; *Tühiruumi loovad...; *Ma kirjutan ennast sinule...; *Mets on haige...; *Kui keegi räägib...; *Kui ma joon...; *Stockholm on linn...; *Puuduta nahka seal...; *Nägin unes...; *Mul õnnestus leida naine... / Rootsi k tlk M. Sirkel // 11–12, 57.

Beier, P. Mis on asja?; Vikerkaar postkastis; Peavõit Põhjamaade suures lotomängus; Üle öla; Ehkki // 8–9, 50.

Brecht, B. Kõik muutub / Saksa k tlk M. Väljataga // 10, 1; Tsitaat; Kõikidest asjadest; Unenägu suurest virisejast; Sõnad, mida füürer ei kannata; "Svendborgi luuletuste" moto; Mõtted maapao kestvusest; Kevad 1938; Kirsivaras; 1941; Põgenik W. B. vabaturma puhul; Hollywoodi eelegiad; Hollywood; Aia kastmisest; E. P. L'Election de Son Sépulchre; Mina, ellujäänu; Suured ajad, raisku lastud; Samad kombes nagu ikka; Palav päev; Suits; Kuused; Kaheksa aastat tagasi; Ma ei vaja hauakivi; Rasked ajad; Asjade vaheldumine; Charité valges palatis; Ja ma arvasin ikka / Saksa k tlk ja järels M. Väljataga // 11–12, 2.

Bristol, P. *Kõrghoone on meie unenägu...; *sirelid ei õitse aprillis mu tubades...; *kannan keha nagu maski...; *Täna läbi linna sinu juurde tulles komistasin... // 2–3, 87.

Campanella, T. Filosoferimise viis / Itaalia k tlk M. Väljataga // 8–9, 1.

Carvalho da Silva, D. Lüüriulist / Portugali k tlk A. Kaalep // 7, 1.

Contra. Baaripildike kerjusega; Seestütlev jänes; Kolmetahuline; *vinged olid sügisilmad; *Ah kus oli narr...; Parim sõber // 8–9, 69.

Fortini, F. Brechti tõlkides / Itaalia k tlk M. Väljataga // 11–12, 1.

Kaplinski, J. *Tahaks panna Jaani...; *Jälle kord lööb seljas...; *Püha jõgi, püha mägi...; *Ma ei tea veel...; *Oh need peenikesed...; *Poolel teel põlluni...; *Harakas rapsatab...; *Vihm, vihm...; *Viha ja armastuse vahel...; *Külmad pilved...; *Maa. Meri. Gaia...; *Keel segab mõtlemist...; *Käia ajaga kaasas...; *Eesti vanad vanemad...; *Kõnniteel paksult sireliõisi...; *Iga õhtu ootan nahkhiirt...; *Istun trepil, hingas...; *Leidsin lõhutud linavästrikupestast...; *End verd täis imend sääsk...; *Vihmasse on sulanud...; Rukkirääku ei kuule enam...; *Part poegadega ujub...; *ja akna taga...; *Minu käest ei maksa küsida... // 11–12, 42.

Kivisildnik, S. *Hiigelstaadion, hulk inimesi tuleb...; Produtsendi meil Väinämöisele; Notes on Kalevale // 2–3, 38.

Kontio, T. Kärbes; Ämmelgakelder I, II; Koerapöörirohi; Ööviul; Kirju kõrvik / Soome k tlk ja järels. K. Kruusa // 5–6, 45.

Kruusa, K. *aprillis algaski veebruar...; *killu mart...; suve päev; *lähen magama...; tallinn: psühheedealne linn //1, 51.

Krull, H. *Balti jaama tunnel... // 11–12, 83.

Künnap, A. Palvetage; Ma tundsin ta ära; Tasa; Öhtu langedes; Kolmkümmend // 1, 8.

Laurits, L. *Tammetsõõris olid kaevumeistrid...; Jõulud orus 2001; *Magneesium, kaltsium...; *Hasso aias...; Sõbrake,

kallis; *sadu miljoneid... // 5–6, 11.

Luuk, E. Eelvägi; Inseneri-eri II; Hall lill; Udell (Idull); Šveitser; Rätsep; Suur niitja; Karu // 1, 20.

Maran, T. *Kesklinna tänav...; *Selle taeva all...; *Mets on haige...; *Oled sa hoidnud kunagi; *Nüüd trellid on ees su akendel...; *Kesköine äike...; *Pärast päevatööd...; *Loojangutaev...; *Suru oma südame... // 5–6, 97.

Märka, V. Märkasme: Miljon; *Mis on ühist; *EV majandusministeerium...; *Mida pean...; *Mida pean ma...; *Isegi juhul...; Maarahvale; Epitaaf // 8–9, 72.

Oidekivi, K. *puud põletati...; *taas sajab valget lund...; *sain neid sõnu...; *nagu ma siia istun...; *ma olen filifjonka; *küünal on väga tasa... // 4, 3.

Pily, A. Teine veebruar; Retk põhja poole. Aprilli lõpp; An X-File; *kirsid on juba pudenenud; Nägematusest // 1, 55.

Raim, J. Võimalusteperiood; Ontologiseerin maailma // 2–3, 11.

Rebu, M. mõõm; esmaabikudumine; pontšikute vimpel; ropp komm; munklik küülik; nietzsche mähkmed; vanapalüpsis; selbstmorg.verboten; plombiirikaru; nelikvärss; niblu krõmps; luuletus // 1, 24.

Rooste, J. Disco; Disco II; Disco III; Disco IV; Disco V (Creature of the night); Alternatiivne // 4, 24; Tegelikkus; Keine Ruhe; Ei ingeleile; Täna õhtul Taanlinna lahel; Inglid; Kohtumine augustiöös; Paradise Park; Jumala üurituba // 10, 36.

Serpent, F. *ära vaata aknast välja...; *toidukaupade osakond...; imelikke inimesi mõeldakse välja; *öösel kolmveerand neli...; *ma ei karda liblikaid...; *pohmell me ühises kehas...; *mida ma

teeksin sinuta Ave...; *need ei olnudki mõõgad... // 7, 17.

Sinijärv, K. M. *Paheliste madude vabadus...; Mina, saabunud sajandi sitt; Kui seda kõike; *Tumedakskulunud, äranärsinud velvetpükste...; Poola kuningas on ilus // 2–3, 45; *hea hüva hädisus; Sonett, lihtjas ja sünk; *Vett vala pähklitele...; *päev oli muda värvi...; *oi uni...; Jube tore päev // 11–12, 77.

Sommer, L. *Päikesest purjus vareseparved...; *Kallis, su suu on...; *Nägu peegeldub mulle...; *Vahuste vete peal on...; *Vaadake, Valguse Poegade...; *Midagi tabas mind...; *Palveta öösel...; *Valusa hingetoruga ööl... // 10, 58.

Stern, M. R. von Kolm korda põrm / Saksa k tlk A. Kaalep // 4, 1.

Supervielle, J. Kuulutus / Prantsuse k tlk J.S. // 5–6, 1.

Tyyr, K. Sygis Ristikivi juures; yyrrike suigatus Kaplinskiga; *mina ei tunne sind... // 2–3, 63.

Vadi, U. kiri elvis presleyle // 4, 51.

Viiding, E. Avaldus; Kirjandusseminaril; Ja hiljem, linnas; Eraelu erakordne tähtsus; Südamelträakija aeg; *Kõnetus on kunst... // 8–9, 23.

Wergeland, H. Jõuluõhtu / Norra k tlk ja järels L. Pilter // 1, 1.

Wöhrmann, E. L. Ära usu, isamaa! // 2–3, 1.

PROOSA, DRAAMA

Barker, M. Kiskja // 2–3, 65; Tunnel // 8–9, 55.

Chateaufrenaud, G.-O. Surnuteriiki / Prantsuse k tlk M. Järve, järels. M. T. //

10, 11.

Gavalda, A. Epiloog / Prantsuse k tlk T. Tamm, järels. M.T. // 10, 19.

Heinsaar, M. Mälestusi elust. 1926 // 10, 51.

Helves, Ü. Rebend looris // 2–3, 51; Põgenemine Egipthimaale // 7, 41.

Kaplinski, J. Külaline / Inglise k tlk M. Väljataga // 5–6, 2.

Kaus, J. Olgem head, mitte kurjad; olgem ausad, mitte valelikud; olgem vennad, mitte vaenlased // 4, 6; Ain ja Kaabel // 8–9, 29.

Keil, A. Time is up; Viva la Africa; Pilvi hajumas hommikutaevas... // 4, 36.

Kivastik, M. Koer // 7, 25.

Kivirähk, A. Mees, kes sündis liiga vara // 2–3, 2.

Nigol, V. Tervituskõne // 7, 2.

Nigov, A. Ussikuningas // 5–6, 50.

Pilter, L. Aed; Siioni tütar // 11–12, 28.

Samarüütel, M. 10 pm – 3 am // 1, 12; Elanik // 11–12, 63.

Saumont, A. Pall vastu seinä / Prantsuse k tlk T. Lepsoo, järels M.T. // 10, 2.

Sauter, P. Must notsu // 5–6, 15.

Undusk, J. Catalunya, Canet de Mar // 2–3, 16; Sevilla, La Giralda // 8–9, 2.

Vadi, U. Akt rannal // 1, 30.

ARTIKLID, ESSEED, INTERVJUUD, MÄLESTUSED

Adamson, J. vt Lindroos, A., Adamson, J.

Anderson, P. Sund ja nõusolek / Inglise k tlk ja järels M. Väljataga // 11–12, 111.

Annuk, E. Ajaviitearmastusromaanid kui populaarkultuur ja Molly Linholmi

looming // 4, 55.

Annus, E. Kirjutus surma piiridel: Michel Foucault // 1, 70.

Benjamin, W. Ajaloofilosoofilised teesid / Saksa k tlk ja järels H. Krull // 11–12, 16.

Cioran, E. M. Türrannide koolis / Prantsuse k tlk M. Lepikult // 8–9, 117.

Darnton, R. Euro-meeleseisund / Inglise k tlk A. Must, järels. M.T. // 2–3, 163.

Donskis, L. Vandenõuteooria kui "teise" demoniseerimine. Karl Popperi vandenõuteooria kontseptsioon / Inglise k tlk Kaisa Kaer // 8–9, 103.

Eintalu, J. FFF: Filosoofia kui fašistide Führer // 8–9, 89.

Gellner, E. Religioon ja profaansus / Inglise k tlk M. Väljataga // 2–3, 141.

Heinapuu Ott, Kikas, K. Rahvausk või naljalugu? // 2–3, 136.

Isotamm, J. Ärakeelatud saatesõna // 2–3, 155.

Jansen, E. Väikerahva tugevusest // 2–3, 109.

Kaplinski, J. Globaliseerumine: looduse heaks või looduse kahjuks? / Inglise k tlk Kaisa Kaer // 11–12, 106; Riigikogu päevikust // 11–12, 134.

Kesküla, K. Eestlase lõhn // 2–3, 123.

Kikas, K. vt Heinapuu Ott, Kikas, K.

Kundera, M. Kirjanduslik sõnastik / Prantsuse k tlk T. Tamm // 1, 62.

Kuresoo, R. Miks inimesed ei usu keskonnaprohveteid? // 5–6, 124.

Leakey, R., Lewin R. Kuues väljasuremine / Inglise k tlk A. Väljataga, järels M.V. // 5–6, 102.

Leitch, V. B. Usuline nägemus moodsas luules: Uku Masing võrdluses Hopkinsi ja Eliotiga / Inglise k tlk M. Väljataga //

10, 77.

Vestlus V. B. Leitchiga. Eesti luule ja poeetika tagasisivaates / Küsitles A. Lange // 10, 90.

Lewin, R. vt Leakey, R., Lewin, R.

Lévinas, E. Eetika ja vaim / Prantsuse k tlk K. Ross // 8–9, 143; Sõnavabadus / Prantsuse k tlk J. Undusk, järels M.T. // 8–9, 149.

Lieven, A. Läänemaailma lõpp? / Inglise k tlk ja järels M.V. // 10, 103.

Lindroos, A., Adamson, J. Sadender! Sadender! // 7, 69.

Lilla, M. Sürakuusa ahvatlus / Inglise k tlk M. Väljataga // 8–9, 130.

Lindström, K. Postmodernistlikus ro-manis varastavad kõik // 2–3, 129; Mälu pole fossiil // 11–12, 96.

Manent, P. Poliitikafilosoofia naasmine / Inglise k tlk M. Väljataga // 8–9, 76.

Masso, I. Uuskonservatism ja rahvuslik identiteedikriis // 2–3, 117.

Renan, E. Mis on rahvus? / Prantsuse k tlk K. Ross, järels. M.T. // 2–3, 95.

Rummo, P.-E. Kolm kirja Märt Väljatagale / Järels. M. Väljataga // 1, 88.

Sommer, L. Diktofonišamanism // 1, 79.

Speck, T. Seal on ilus olemine // 5–6, 139.

Strandberg, M. Teist moodi majandus // 5–6, 114.

Žižek, S. Kas me oleme sõjas? Kas meil on vaenlane? / Inglise k tlk K. Pruul // 7, 77.

Tüür, K. Ellujäämise komöödia. “Re-hepapi” näitel // 5–6, 130.

Valgemäe, M. Maailm on lava // 4, 65.

Verene, D. Ph. Mäluteater / Inglise k tlk T. Viik // 8–9, 152.

Vestlus Donald Verene'iga / Küsitles T. Viik, inglise k tlk ja järels M. Väljataga // 8–9, 164.

Vilumaa, R. Grafiti Eestis. Tallinn ja Tartu I–II // 7, 61; 10, 66.

ARVUSTUSED

Allik, J. See kibe sõna – “poliitika” (C. Andersson. Kaksteist aastat poliitikas. LR 2002, nr 18/19) // 11–12, 147.

Beyer, J. Martin Guerre ei tulnud ta-gasi üksi (N. Z. Davis. Martin Guerre'i tagasitulek. Tln, 2002) / Saksa k tlk T. Lias // 8–9, 189.

Hennoste, T. Lihtsalt seemnepurse (V. Vaher. Surmakuul ja seemnepurse. Tln, 2002) // 8–9, 173.

Kaur, K. Ühel häälel, ühel meel? (M. Beyer. Lendkoerad. Tln, 2001) // 5–6, 162; Ei mingisugust lootust enam? (F. Kafka. Hiina müüri ehitamisel. Tln, 2002) // 10, 124.

Kaus, J. Ymir ja Lauri (L. Sommer. Raagraamis pois. Trt, 2001) // 1, 105; Mehe müts ei tee iial meest (B. E. Ellis. Ameerika psühhopaat. Tln, 2002) // 8–9, 186.

Kraavi, J. Täna on kerge ots: taevasse ja tagasi (J. Ehlvest. Taevatrepp. Trt, 2001) // 2–3, 177; Poe tänava lood (M. Barker. Leegitsev täiskuu. Tln, 2001) // 7, 96; Tagasipööre. *Uchronie* (V. Sorokin. Sinine pekk. Tln, 2002) // 11–12, 162.

Kreem, J. Tippkutid üle kogu maakera (K. Kama. Ümberilma reisikirä. Tln, 2001; Eesti lipp ümber palli. Koost. T. Pruuli. Tln, 2001) // 2–3, 193.

Kronberg, J. Maskuliinne kultuuri-

kroonika (M. Kivastik. Presidendi lapsed. Trt, 2001) // 2–3, 187.

Krull, H. “Vaikus, mille keskpunkt asub pöidlas”: Valdur Mikita impampoeetika (V. Mikita. Äparduse rõõm. Trt, 2000; Rännak impampluule riiki. Trt, 2001) // 4, 85; Võimatu tahe ja moraalne imperatiiv (E. Viiding. Esimene tahe. Tln, 2002) // 7, 85.

Kruus, P. Ma loodan, et saan sellest üle (J. Kaus. Maailm ja mõni. Tln, 2001) // 2–3, 180; Margit Gump (O. Remsu. Margit Puusaag ja tema mehed. Tln, 2001) // 7, 101.

Lauristin, M. Ahasveeruse mõistatus (E. Mihkelson. Ahasveeruse uni. Tln, 2001) // 4, 81.

Lepajõe, M. Dumézili jumalik laip (G. Dumézil. Indoeurooplaste müüdid ja jumalad. Tln, 2001) // 2–3, 199.

Lepsoo, T. Autor, kes pole autor, ja raamat, mis pole raamat (M. de Montaigne. Esseed. Tln, 2001) // 5–6, 171.

Lindström, K. Vana hea Kawabata... (Y. Kawabata. Tuhat kurge; Vana pealinn. Tln, 2001) // 1, 110.

Loog, A. Raamat, mis on sündinud suutmatuses nutta (E. M. Cioran. Lagunemise lühikursus. Tln, 2002) // 8–9, 181.

Luks, L. Ülestähendusi põranda alt (K. I. Eller. Bärsärk. Trt, 2001; A. Müller. Vilus on jahe. Tln, 2001) // 2–3, 190; Ajakohatu küsimine kunsti algupära järele (M. Heidegger. Kunstiteose algupära. Trt, 2002) // 8–9, 177.

Luuk, E. Iivelduse vastu (J.-P. Sartre. Iiveldus. Tln, 2002) // 10, 125.

Martson, I. Irja Vaher teel Lenini haua suunas (I. Vaher. Kõrk kaamlite markiis.

Tln, 2001) // 1, 109; Nooruse asemel (M. Leite, P. Kruus, H. Maurer. Koopia. Tln, 2002) // 4, 96.

Masso, I. Küünilise aja kiretu kirjeldus (J. Kross. Tahtamaa. Tln, 2001) // 4, 83; Millest räägib, millest vaikib kaasaegne poliitiline filosoofia? (Kaasaegne poliitiline filosoofia. Koost. ja toim. J. Lipping. Trt, 2002) // 8–9, 175.

Morti, F. D. Kurblik küüneviha (K. Kõusaar. Ego. Tln, 2001) // 2–3, 184; Hurmavad jubedused (K. Orlau. Sealmaalt. Tln, 2002) // 7, 99; Mõtlemisvõimetud tegutsevad (K. Murutar. Ettevaatust, Emma! Tln, 2002) // 11–12, 156.

Märka, V. Kolm teed sohu (J. Kaldmaa. Kolmainsus. Tln, 2001; T. Teder. Angerjapõõsa varjud. Tln, 2001; H. Kender. Pool suhet. Tln, 2001) // 4, 90.

Pilv, A. Hei, mustlane, mängi! (Künnap, Rooste, Sinijärv, Soomets, Viiding. Kaardipakk. [s.l.] 2001) // 1, 108.

Parhomenko, E. Lugude jutustamisest (I. Vene. Pahustumine. Trt, 2002) // 10, 122.

Pilv, A. Kes kõneleb? (M. Traat. Uued Harala elulood. Tln, 2002) // 11–12, 160.

Rooste, J. Eesti kirjanduslugu: miks, kellele, mida ja kuidas? (E. Annus, L. Epner, A. Järv, S. Olesk, E. Süvalep, M. Velsker. Eesti kirjanduslugu. Tln, 2001) // 2–3, 172; Tondid on sees (H. Runnel. Omad. Trt, 2002) // 10, 114.

Rummo, P.-E. Alkeemik? Illusionist? (J. Grotowski. Tekstid aastatest 1965–1969. Tln, 2002) // 5–6, 165.

Rähesoo, J. Märkmeid mandrite triivimisest (S. Sontag. Vaikuse esteetika. Tln, 2002) // 5–6, 168.

Samarüütel, M. Märkmeid Leo

Kunnase raamatust (L. Kunnas. Sõdurjumaala teener. Tln, 2001) // 2–3, 182.

Sauter, P. Tänan, Mihkel Samarüütel (M. Samarüütel. 3: tere, kool. [s.l.] 2001) // 1, 97.

Selart, A. Keskaja Euroopa piirimaad: raamat Eesti ajaloost (R. Bartlett. Euroopa sünd. Tln, 2001) // 2–3, 196; Ülempreester ja tõlkija (Ülempreester Avvakumi elulugu. Tln, 2002) // 11–12, 171.

Serpent, F. Ervin Õunapuu kuri uni (E. Õunapuu. Mõök. Tln, 2002) // 7, 88.

Sommer, L. Veidrike evangeelium (M. Heinsaar. Härra Pauli kroonikad. LR 2001, nr 31/32.) // 1, 102; Pilguheit Varblase Platoole (H. Varblane. Ilmavallas. Trt, 2002) // 7, 104.

Sulbi, R. Söödaratsioonid ja silovalmistamisplaanid ulmelisel Võililleveinimaal (Wimberg. Lipamäe. Tln, 2002) // 7, 92; Õhuloss kuristiku kohal (V. Pelevin. Sinine latern. Tln, 2002; Omon Ra; Generation "P". Tln, 2002) // 11–12, 166.

Tamm, M. Parerga ja paralipomena (J. Puhvel. Ulgvel ja umbes. Trt, 2001; Epilecta Indoeuropae. Innsbruck, 2002) // 10, 118.

Unt, M. Luule ei tule tuulest (T. Vint. Kaine kuu ja purjus päike. Tln, 2001) // 1, 101.

Urmet, J. See raamat on käkk (K. Kender. Pangapettus. Tln, 2002) // 11–12, 152.

Vaher, B. Postpuberteedi masendus (J. Rooste. Lameda taeva all. Tln, 2002) // 5–6, 159; Kaksipidi raamat (A. Juske. Kaksipidi pildid. Tln, 115) // 10, 115.

Valgemäe, M. Undi geopoliitika püha geomeetria (M. Unt. Graal! LR 2001, nr

20) // 2–3, 175.

Velsker, M. Vaikne raamat (P.-E. Rummo. Kohvikumuusikat. Tln, 2001) // 5–6, 154.

Viiik, T. Kõigest (seoses toposega) (R. Undusk. Topos. Tln, 2001) // 8–9, 171.

Väljataga, M. Naiivsest ja sentimentaalsest proosast (H. Kiik. Kuresaapad. Põnnipõlve mälestusi. Trt, 2002; A. Nigov. Harjutused. Tln, 2002) // 5–6, 151; Eesti sopp ja vene süda (P. Sauter. Pori. LR 2002, nr 1) // 7, 110.

KUNSTIKOMMENTAARID

Kaalep, T. Suur poiss mängib miiniga. Mati Karmini näitus "Merevaigutuba" Kunstihoone Galeriis // 4, 53.

Kurwitz, A. Toomas Altnurme aboriginaalne kõikjal / Vene k tlk M. Adorf // 10, 64.

Liivrand, H. Grünbergi variatsioonid // 1, 60.

Saar, J. Peeter Päästja [Peeter Alliku maalidest] // 8–9, 74.

Treier, H. Villu Jaanisoo "komplimentid" // 2–3, 93; Ihad ja kujutelmad. Liina Siibi plakatid fiktiivsetele filmidele // 7, 58.

Veenre, T. Barbar looduse ja kultuuri piirimailt [Saatetekst Eesti Kunstiakadeemia ehteosakonna diplomitööle "Ilusad linnud kurjad linnud"] // 5–6, 100.

Vint, Tõnis. Tõusva päikese lummus [Idamaistest mõjudest T. Vindi loomingu] // 11–12, 86.

DIXI, KALEIDOSKOOP, FOORUM, VIKERGALLUP

Alekand, K. [A. Kiviräha "Rehepapi" retseptisioonist] // 2–3, 203.

Eintalu, J. "Fašismist" kui terminist (Vastuseks Leo Luksi kriitikale) // 11–12, 182.

Gavrilloff, R. [Kasakate arvamus P. Alliku pildist] // 11–12, 183.

Heinsaar, M. Üks tubane jutujamine // 1, 85.

Leonov, S. Tere, härrased [Kasakate arvamus P. Alliku pildist] // 10, 127.

Luks, L. Enne Nürnbergi protsessi filosoofia üle: paar konstruktiivset kommentaari // 11–12, 177.

Minaudier, J.-P. Reis Euroopa lõppu / Prantsuse k tlk T. Tamm, järels M.T. // 2–3, 149.

Kasakas Vladimir. Austatud härrased! [Kasakate arvamus P. Alliku pildist] // 10, 127.

Šcin, E., Leonov, S. [Kasakate arvamus P. Alliku pildist] // 11–12, 184.

Valgemäe, M. Eesti barokk? // 11–12, 174.

Vikergallup: Eesti kirjandus 2001 / Vastavad: V. Afanasjev, V. Belials, P. Jaaks, J. Kaus, J. Kraavi, P. Kruus, L. Luks, I. Martson, H. Maurer, A. Mihkelev, J. Rooste, M. Samarüütel, F. Serpent, K. M. Sinijärv, L. Sommer, J. Urmet, B. Vaher // 4, 99.

ILLUSTRATSIOONID

Allik, P. Kusev kasakas (Õli, papp) // 8–9, esikaas; Plahvatus (Õli, papp) // 34;

Tarbetud nüansid (Õli, papp) // 34; Tarbetud nüansid (Õli, papp) // 35; Looduse rüpes II (Õli, lõuend) // 38; Kunstisündmus, mis ületas meediakünnise (Õli, lõuend) // 39; Moraalne eetika (Õli, lõuend) // 42; Looduse pilt (Õli, lõuend) // 43; See, mille vastu me kogu aeg oleme võidelnud (Õli, lõuend) // 46; Ma nägin seda. Erastamisdokumentide põletamine (Õli, lõuend) // 47; [Üleval:] Khekkümnenenda sajandi saladused. [All:] Kusev kasakas ([Mõlemad] Õli, papp) // tagakaas.

Altnurme, T. Näitus "Aquarius Sun" (Akrüül, lõuend) Noksapeongi metroojaam, Soul, Lõuna-Korea ja fragmendid maalist // 10, esikaas, 34, 35, 38, 39, 42, 43, 46, 47, tagakaas.

E. M. Cioran [Foto] 8–9, 121.

Dürer, A. Apokalüpsise ratsanikud [Gravüür] // 8–9, 119.

Grafiti näiteid Tallinnast ja Tartust // 7, 64, 65.

Grünberg, M. Baar Corrida // 1, esikaas; Tool POPTOOL // 34; Tugitool ORANGE // 35; Voodi BARCELONA // 38; Riulid PIN, toolid STAK // 39; Laud VÄLK // 42; Tool STAK // 43; Voodi MILL // 46; Mööblikomplekt MILL // 47; Riulid MILL, riulid PIN // tagakaas.

Jaanisoo, V. Tool (Kumm) // 2–3, esikaas; Masin 1 (Puit) // 66; Masin 2 (Puit) // 67; Maja (Seatina) // 70; Toolid (Kumm) // 71; Aparaat (Malm) // 74, 75; Tool (Raudtünnid) // 78; Raske uni (Seatina) // 79; Fucking stones (Graniit) // tagakaas.

Karmin, M. Tugitool (Raud, nahk) // 4, esikaas; Vann (Raud, roostevaba teras) // 34; Rippdiivan (Raud, kapronpael) //

35; Kirjutuslaud ja tool (Raud, graniit, nahk) // 38; Laud ja tugitool (Raud, klaas, nahk) // 39; Kamin (Raud, tulekindel klaas) // 42; Akvaarium (Raud, klaas) // 43; WC komplekt (Raud, puit) // 46; Tugitool (Raud, nahk, kumm) // 47; Riidekapp (Raud) // tagakaas.

Klee, P. Angelus Novus [Akvarell] // 11–12, 21.

Vincent B. Leitch [Foto] // 10, 93.

Anatol Lieven [Foto] // 10, 105.

Mäluteater [Foto] // 8–9, 156–157.

Serlio, S. Dekoratsioonid traagilisele stseenile [Gravüür] // 4, 69; Dekoratsioonid koomilisele stseenile [Gravüür] // 71.

Siib, L. [Kõik] Plakat seeriast “Movie posters” (Digitaaltrükk) // 7, esikaas, 34, 35, 38, 39, 42, 43, 46, 47, tagakaas.

Veenre, T. “Künnivares”. Kaelaehe (Künnivares, lehtkuld, kullatud hõbe) // 5–6, esikaas; “Nimeta”. Kõrvarõngad (Puu (viulihäälestusnupp), almandiinid,

päikesekivi, akrüül, kullatud hõbe) // 70; “Rasvatihane”. Kaelaehe (Rasvatihane, puu, almandiinid, akrüül, kullatud hõbe) // 71; “Kiil”. Kaelaehe (Kullatud hõbe, pronks, püriit, klaaspärlid, akrüül, tekstiil) // 74; “Hallhani”. Kaelaehe (Hallhani, akrüül, saialille õied, nahk, kullatud hõbe) // 75; “Herilane”. Kaelaehe (Hallhani, herilane, akrüül, puu, nahk, kullatud hõbe) // 78; “Ronk”. Kaelaehe (Ronk, lehtkuld, akrüül, nahk, kullatud hõbe) // 79; “Hallhani”. Kõrvarõngas (Hallhani, puu (viulihäälestusnupp), akrüül, kullatud hõbe) // tagakaas.

Donald Phillip Verene [Foto] // 8–9, 167.

Vint, Tõnis. Ilu väli ([Kõik:] Termotrükk) // 11–12, esikaas; 12 lõvi. 1. // 88; 12 lõvi. 2. // 89; 12 lõvi. 3. // 90; 12 lõvi. 4. // 91; Kaks muna // 92; 64 // 93; Hele iluaed // 94; Kaks ööliblikat // 95; Draakonite väli // tagakaas.

Vikerkaar

TOIMETUS:

Märt Väljataga 646 4059

Marika Mikli 646 4054

Kajar Pruul

Marek Tamm 646 4054

Keeletoimetaja Tiina Lias 646 4054

Kunstiline toimetaja Jüri Kaarma 646 4062

Toimetus käsikirju ei retsenseeri
ega tagasta

Praaeksemplaride korral
pöörduda trükikoja tehnilise kontrolli
osakonda 627 7592

Toimetuse aadress:

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Fax: 644-24 84.

E-mail:

vikerkaar@vikerkaar.ee

Väljaandja:

kirjastus "Perioodika",

Voorimehe 9, 10146, Tallinn

Trükk:

ETPV Trükikoja AS,

Hermanni 1 / Tartu mnt. 63, tel. 611 5556

"Vikerkaar" nr. 11-12/2002

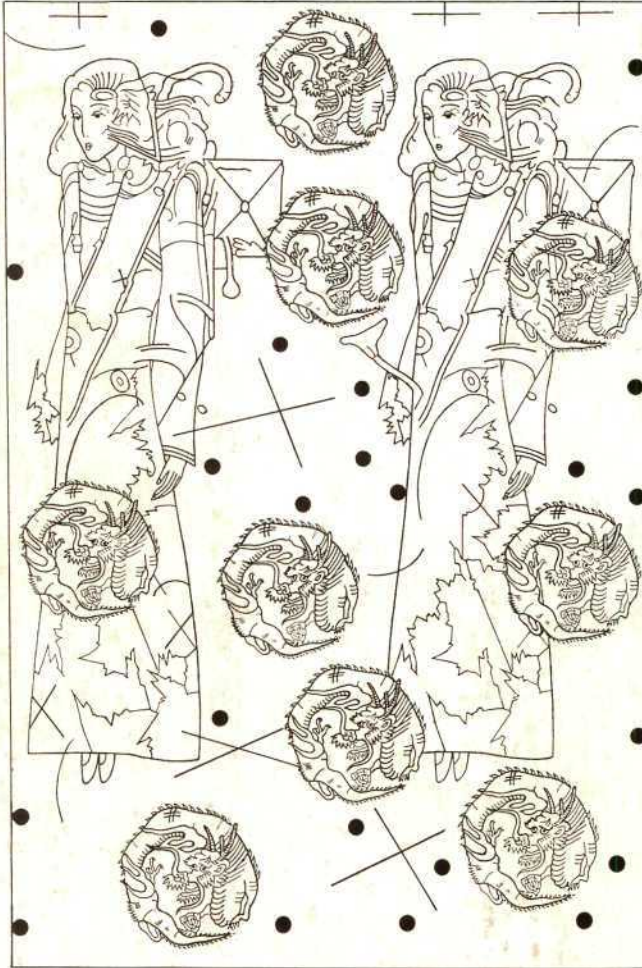
*"Vikerkaar" kuulub Euroopa
kultuuriajakirjade võrgustikku
www.eurozine.com.*

*Ajakiri "Vikerkaar" ilmub
Eesti Vabariigi Kultuuri-
ministeeriumi ja
Eesti Kultuurkapitali toel*

Paul. smth's

Vikerkaar

11-12/2002

ISSN 0234-8160

9 770234 816043

78245